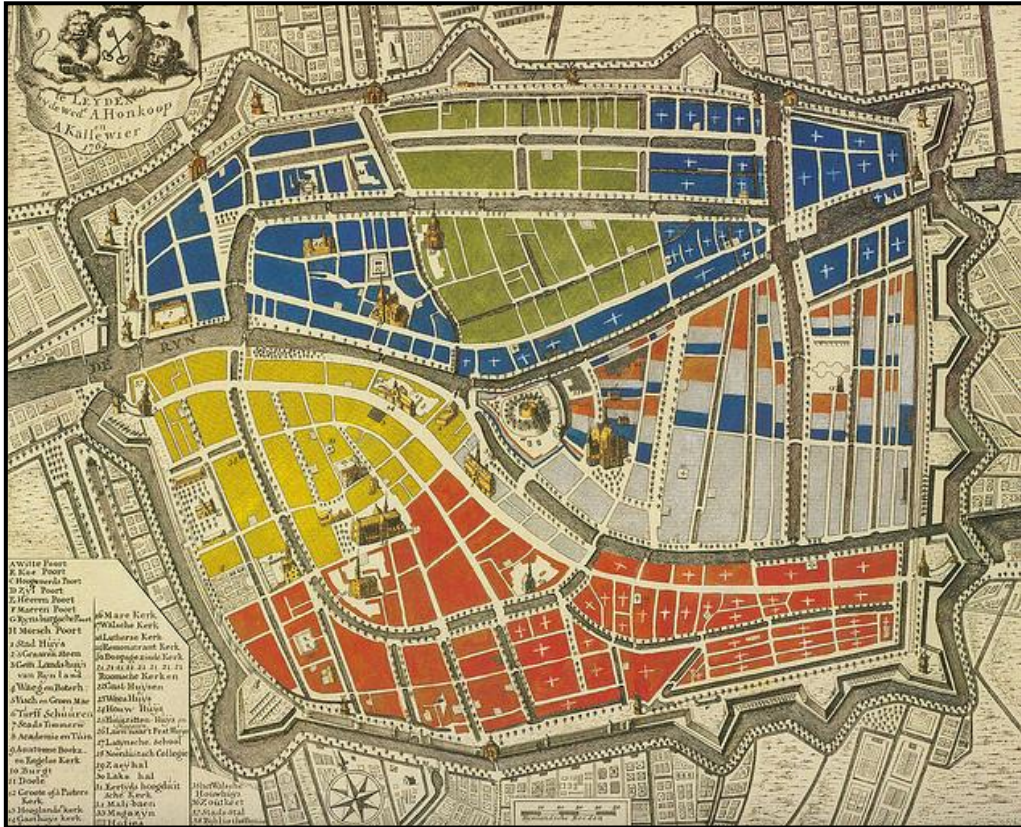

Beter af als Leidenaar?

Tolerantie, criminaliteit en migratie in Leiden in de tweede helft van de achttiende eeuw

Kaart van Leiden, gemaakt door A. Honkoop en A. Kallewier (1762)

Sara Lisa Straathof

E-mail: s.l.straathof@umail.leidenuniv.nl

Studentnummer: s1260189

Universiteit Leiden

Faculteit der Geesteswetenschappen

Master geschiedenis (Migration and Global Interdependence)

Begeleider: dr. M.P.C. van der Heijden

8 juli 2013

Inhoudsopgave

Inleiding.....	6
1. Historiografisch overzicht.....	11
1.1. Tolerantie.....	11
1.2. Criminaliteit.....	13
1.3. Migratie.....	14
2. Bronnen en methode.....	17
3. Leiden in de achttiende eeuw.....	22
3.1. Sociaal-economische en demografische situatie.....	22
3.2. Immigratie.....	24
3.2.1. Kwantitatieve gegevens.....	24
3.2.2. Soorten immigranten, beweegredenen en problematiek.....	26
3.3. Het rechtssysteem.....	29
4. Uitkomsten van het onderzoek naar de confessie- en vonnisboeken.....	31
4.1. Achtergrond van de vrouwelijke delinquenten.....	32
4.2. Context waarin de misdrijven werden gepleegd.....	38
4.2.1. Vermogensdelicten.....	39
4.2.2. Zedendelicten.....	43
4.2.3. Misdrijven tegen de overheid, misdrijven tegen een persoon en overige misdrijven.....	47
4.3. Welke straffen werden uitgedeeld?.....	49
4.4. Misdrijf en straf: enkele vergelijkingen.....	51
4.4.1. Vermogensdelicten.....	52
4.4.2. Zedendelicten.....	57
Conclusie.....	63
Primaire bronnen.....	68
Literatuurlijst.....	69

Bijlagen	73
Bijlage 1. Inwoners van Leiden verdeeld naar afkomst (1750, 1800).....	73
Bijlage 2. Aantal Leidenaren en immigranten in de Leidse confessie- en vonnisboeken (1750-1805).....	74
Bijlage 3. Geboorteplaats immigranten (1750-1805)	75
Bijlage 4. Man-vrouw verhouding (1750-1805).....	76
Bijlage 5a. Huidige woonplaats van Leidse en niet-Leidse delinquenten binnen Leiden	77
Bijlage 5b. Huidige woonplaats van Leidse en niet-Leidse delinquenten buiten Leiden	79
Bijlage 6a. Beroepen van Leidenaren (1750-1805)	80
Bijlage 6b. Beroepen van immigranten (1750-1805).....	80
Bijlage 7. Gemiddelde leeftijd vrouwelijke delinquenten (1750-1805).....	81
Bijlage 8. Vormen van criminaliteit	82
Bijlage 9. Vormen van straf	83
Bijlage 10a. Vormen van straf onder Leidenaren en immigranten deel 1 (1750-1805)	84
Bijlage 10b. Vormen van straf onder Leidenaren en immigranten deel 2 (1750-1805).....	84

De Zeven Verenigde Nederlanden, afgebeeld door W.A. Bachiene (1752)

Afbeelding titelblad: [http://www.archiefleiden.nl/home/collecties/beeldmateriaal/zoeken-in-beeldmateriaal/weergave/search/layout/result/indeling/detail/start/121/q/zoekveld/leiden/trefwoord/Datum pe riodeblok facet/1750%20~%201775](http://www.archiefleiden.nl/home/collecties/beeldmateriaal/zoeken-in-beeldmateriaal/weergave/search/layout/result/indeling/detail/start/121/q/zoekveld/leiden/trefwoord/Datum%20pe%20riodeblok%20facet/1750%20~%201775) (geraadpleegd op 23-07-2013).
 Afbeelding pagina 5: <http://irs.ub.rug.nl/ppn/110463277> (geraadpleegd op 23-07-2013).

Inleiding

Op 3 februari 1775 wordt de 22-jarige Leidse Mietje van der Linden voor vijftig jaar verbannen uit de gewesten Holland en West-Friesland. Mietje is naaister van beroep en is gehuwd met Pieter Straatman. Ze zegt dat haar *jongheid* ertoe heeft geleid dat ze geslachtsgemeenschap heeft gehad met een andere man.¹ Op 8 december 1775 wordt de 22-jarige Geurtje de Goede veroordeeld wegens overspel. De in Hoorn geboren overspelige spinster is gehuwd met soldaat Hendrik Stoltenburg. Het overspel is hoogstwaarschijnlijk opgemerkt doordat Geurtje zwanger is geraakt door een man, die niet haar partner was. De reden van haar overspel en de gepleegde hoererie zijn, aldus Geurtje, te wijten aan het feit dat haar man van haar is weggelopen. Ook Geurtje wordt voor vijftig jaar verbannen uit Holland en West-Friesland.² Zijn de overeenkomsten in de berechting van Leidenaren en immigranten eerder gebruikelijk of een uitzondering? De vraag waar in deze scriptie dan ook een antwoord op zal worden gegeven is: *in hoeverre komt het criminaliteits- en vervolgingspatroon van Leidse en niet-Leidse vrouwelijke delinquenten overeen in Leiden in de tweede helft van de achttiende eeuw?*

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (hierna: de Republiek of Nederland) staat in de zeventiende eeuw bekend om haar pragmatische tolerantie ten opzichte van immigranten die om zowel religieuze als economische redenen naar de Republiek trekken.³ Stadsbesturen treffen gunstige regelingen voor immigranten, zo bieden zij hen gratis of tegen een gereduceerd tarief het poorterschap – ook wel burgerschap genoemd – aan.⁴ Immigranten worden met open armen ontvangen en leveren een positieve bijdrage aan een stad door arbeid te verrichten. Aan het eind van de zeventiende eeuw en in de achttiende eeuw komt hier verandering in: het gaat economisch gezien slechter met Hollandse steden, de werkgelegenheid daalt en immigranten worden steeds vaker als een last gezien. Zijn de immigranten rond 1600 vaak welvarend, zoals de vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden, aan het eind van

¹ Regionaal Archief Leiden, Schepenbank (Oud Rechterlijk Archief), nummer toegang 508, inventarisnummer 3+54 p. 20 ½; Regionaal Archief Leiden, Schepenbank (Oud Rechterlijk Archief), nummer toegang 508, inventarisnummer 10KK confessie nr. 20.

² NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+55 p. 1; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10LL confessie nr. 5.

³ Zie onder andere: A. van der Lem, 'Tolerantie. Het gedoogbeleid in de zestiende eeuw', in: W.J. van Noort en R. Wiche eds., *Nederland als voorbeeldige natie* (2006) 31-32; R. Aerts, 'Living apart together? Verdraagzaamheid in Nederland sinds de zeventiende eeuw', in: M. ten Hooven ed., *De lege tolerantie. Over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland* (Amsterdam 2001) 60-62; J. Lucassen, 'The Netherlands, the Dutch, and the long-distance migration, in the late sixteenth to early nineteenth centuries', in: N. Canny ed., *Europeans on the move: studies on European migration, 1500-1800* (Oxford 1994) 155-158, 159-165.

⁴ B.M.A. de Vries, 'De Leidse textielnijverheid in de zeventiende en achttiende eeuw', in: J.K.S. Moes en B.M.A. de Vries eds., *Stof uit het Leidse verleden: zeven eeuwen textielnijverheid* (1991) 78.

de zeventiende eeuw zijn de immigranten vaak arm, zoals de Duitsers. Immigranten worden steeds vaker door stadsbesturen geweerd.⁵ Zo wordt het voor immigranten verplicht gesteld een Akte van Cautie – ook wel een Akte van Indemniteit genoemd – op te stellen wanneer zij zich in een bepaalde stad willen vestigen. Met deze akte belooft de vorige woonplaats van de immigrant zich garant te stellen in geval de immigrant in zijn nieuwe woonplaats tot armoede zal vervallen.⁶ Tevens wordt de prijs die voor het poorterschap betaald moet worden verhoogd en weren gilden immigranten door hogere entreetarieven te rekenen. Ook wordt het poorterschap steeds meer noodzakelijk om politieke en bestuurlijke functies te bekleden.⁷ De nadruk komt vaker te liggen op de verschillen tussen gevestigden en niet-gevestigden, zo hebben de gevestigden recht op armenzorg en de niet-gevestigden zijn genoodzaakt hun inkomsten elders of op een andere manier te verkrijgen.⁸ Ook mochten niet-gevestigden sneller gearresteerd worden in tegenstelling tot de gevestigden en hadden gevestigden vaker recht op rechtsbijstand.⁹ Is deze stijgende ongelijke behandeling van immigranten ook terug te zien in de berechting van immigranten door de rechters in de tweede helft van de achttiende eeuw? Dit is de reden waarom is gekozen om de verschillen in berechting tussen Leidenaren en immigranten te onderzoeken. De theorie die stelt dat er aan het eind van de zeventiende eeuw en in de achttiende eeuw meer nadruk wordt gelegd op de verschillen tussen gevestigden en niet-gevestigden, zou als gevolg moeten hebben dat immigranten anders (zwaarder?) worden berecht dan Leidenaren, maar is dat correct?

Leiden in de tweede helft van de achttiende eeuw is dan ook een interessante casus aangezien de stad zich in een economische neerwaartse spiraal bevindt, waardoor de negatieve en intolerante houding ten opzichte van immigranten steeds duidelijker zichtbaar moet worden. Door de stagnerende textielindustrie komen veel mensen, met name vrouwen – die massaal werkzaam zijn in deze sector – zonder werk te zitten.¹⁰ Deze vrouwen kunnen sneller geneigd zijn tot criminele activiteiten aangezien zij

⁵ I. van der Vlis, *Leven in armoede. Delftse bededen in de zeventiende eeuw* (2001) 53-54.

⁶ Van der Vlis, *Leven in armoede*, 54; G.P.M., Pot, 'Het beleid ten aanzien van bedelaars, passanten en immigranten te Leiden, 1700-1795', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken* 79 (1987) 86.

⁷ E. Kuijpers, *Migrantenstad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17e-eeuws Amsterdam* (Hilversum 2005) 30, 123, 331-332; Van der Vlis, *Leven in armoede*, 52-53.

⁸ F. Egmond, 'Fragmentatie, rechtsverscheidenheid en rechtsongelijkheid in de noordelijke Nederlanden tijdens de zeventiende en achttiende eeuw', in: S. Faber en F. Egmond eds., *Nieuw licht op oude justitie: misdaad en straf ten tijde van de Republiek* (1989) 14; Van der Vlis, *Leven in armoede*, 52-53; Kuijpers, *Migrantenstad*, 123.

⁹ Egmond, 'Fragmentatie', 14; F. Egmond, *Underworlds. Organized crime in the Netherlands 1650-1800* (Cambridge 1993) 21-22.

¹⁰ E. van Nederveen Meerkerk, *De draad in eigen handen. Vrouwen en loonarbeiders in de Nederlandse textielnijverheid, 1581-1810* (Amsterdam 2007) 232.

dringend nieuwe inkomsten nodig hebben om zichzelf, hun gezin of hun kinderen te kunnen verzorgen.¹¹ Tevens blijven er immigranten naar Leiden komen, zij het niet meer in zulke grote getalen als in de zeventiende eeuw. Verder zijn er ook praktische redenen waarom voor Leiden is gekozen, namelijk de goede toegankelijkheid van het archief en het grote aantal beschikbare primaire bronnen. De beschikbare bronnen zijn de reden geweest om het onderzoek in het jaar 1805 te doen eindigen. Tot dit jaar zijn zowel de confessieboeken als de vonnisboeken aanwezig. Tussen 1805 en 1811 worden geen confessieboeken meer bijgehouden. Aangezien de vonnisboeken te beperkte informatie geven over de achtergrond van de delinquenten, is gekozen het onderzoek te laten lopen tot 1805.

Leiden kent, net als andere Hollandse (en West-Europese) steden, een enorm vrouwenoverschot. De kans dat een vrouw haar leven lang ongehuwd blijft, of na de dood van haar man weduwe blijft, is erg groot.¹² Het hoge aantal vrouwen in de steden is de eerste reden waarom de bestudering van vrouwen een interessant onderwerp is. Daarnaast zijn er ook economische redenen. Veel vrouwen verliezen hun baan in de textielnijverheid waardoor zij een kwetsbare groep vormen. Uit onderzoek van Diederiks blijkt dat in 1749 53,4 procent van de vrouwelijke gezinshoofden werkzaam is in de textielnijverheid, in 1808 is dit aantal gedaald naar 31,6 procent. Vrouwen zien zich door de economische achteruitgang waarschijnlijk genoodzaakt zich terug te trekken uit de textielnijverheid.¹³ Mannen hebben vaak meer mogelijkheden om te emigreren of elders werk te zoeken. Zij gaan bijvoorbeeld in dienst bij de Oost- en West-Indische Compagnieën.¹⁴ Vrouwen daarentegen, zijn om biologische redenen vaker gebonden aan hun woonplaats, aangezien het voor een zwangere vrouw of een vrouw met jonge kinderen lastig is te emigreren. Tevens is het voor alleenstaande vrouwen met kinderen lastig om te blijven werken, waardoor inkomsten worden misgelopen.¹⁵ Uit het onderzoek van Tjalsma blijkt dat 'vooral alleenstaande vrouwen met kinderen – wel of niet weduwe – en in mindere mate alleenstaande vrouwen zonder kinderen' zijn oververtegenwoordigd in het totaal van zowel de arme bevolking als van de totale

¹¹ Dit wordt door Olwen Hufton ook wel de *economy of makeshift* genoemd. Dit zijn strategieën, zoals criminaliteit en migratie, die door armen worden toegepast om te kunnen overleven. Zie: O.H. Hufton, *The poor of eighteenth-century France. 1750-1789* (1979).

¹² Van Nederveen Meerkerk, *De draad*, 189.

¹³ H.A. Diederiks, 'Criminaliteit in Leiden in de 17de en 18de eeuw, in het bijzonder van textielarbeiders', *Textielhistorische Bijdragen* 30 (1990) 26.

¹⁴ Van Nederveen Meerkerk, *De draad*, 187.

¹⁵ Ibidem, 189.

bevolking.¹⁶ Dit is blijkbaar een 'kwetsbare groep, die in een toch al weinig werkgelegenheid biedende stad moeilijk aan de nodige bestaansmiddelen kon komen'.¹⁷

De laatste reden waarom de vrouw in deze scriptie centraal staat is de positie die zij in de samenleving inneemt. Soms zijn vrouwen lid van een gilde, als dit het geval is dan hebben zij vaak niet het volledige lidmaatschap. Vrouwen zijn hiermee inferieur aan de man.¹⁸ Tevens staan gehuwde vrouwen onder de voogdij van hun partner. Meerderjarige ongehuwde vrouwen (vrouwen ouder dan 25 jaar) zijn handelingsbekwaam en weduwen zijn na de dood van hun partner ook weer handelingsbekwaam.¹⁹ De burgerlijke staat is dus bepalend voor de juridische status van de vrouw.²⁰ Het grote aantal alleenstaande vrouwen in de steden zorgt ervoor dat zij genoodzaakt zijn actief deel te nemen aan het openbare leven en op zichzelf zijn aangewezen om voor de eventuele kinderen te zorgen. Deze vrouwen zijn hiermee meer 'in de verleiding om over de schreef te gaan'.²¹ Leidse vrouwen lijken het in de achttiende eeuw zwaar te hebben, maar hebben immigranten vrouwen het niet nog zwaarder in deze periode van economische achteruitgang? De werkeloosheid zal ook onder hen zijn toegeslagen en het is goed mogelijk dat ook zij geen huwelijkspartner hebben. De samenleving zal hen liever kwijt dan rijk zijn. Is dit ook te zien in de berechting van immigranten vrouwen?

In bovenstaande is meerdere malen het begrip 'immigrant' gebruikt, met een immigrant wordt in deze scriptie een persoon bedoeld die buiten Leiden is geboren en zich tijdelijk of permanent in Leiden heeft gevestigd. Ik sluit mij hierbij aan bij de manier waarop Dirk Jaap Noordam in de bundel *In de nieuwe stad* het begrip 'nieuwkomer' beschrijft.²² Het is voor immigranten vaak lastig om het poorterschap te verkrijgen. Dit kan namelijk op slechts vier manieren geschieden: door het te erven, door te huwen met

¹⁶ H.D. Tjalsma, 'Een karakterisering van Leiden in 1749', in: H.A. Diederiks, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma eds., *Armoede en sociale spanning. Sociaal-historische studies over Leiden in de achttiende eeuw* (Hilversum 1985) 32.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ A. Schmidt, 'Women and Guilds: Corporations and Female Labour Market Participation in Early Modern Holland', *Gender & History* 21, 1 (2009) 184.

¹⁹ Van Nederveen Meerkerk, *De draad*, 187, 189.

²⁰ A. Schmidt, *Overleven na de dood. Weduwen in Leiden in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2001) 12.

²¹ L. van de Pol, 'Vrouwencriminaliteit in de Gouden Eeuw', *Ons Amsterdam* 34 (1982) 268.

²² D.J. Noordam, 'Nieuwkomers in Leiden, 1574-1795', in: J.K.S. Moes en E.T. Vlist eds., *In de nieuwe stad: nieuwkomers in Leiden, 1200-2000* (Leiden 1996) 45. Ook Faber stelt dat een buitenlander een persoon is die – in het geval van zijn studie naar Amsterdam – buiten Amsterdam is geboren. Bron: S. Faber, *Strafrechtspleging en criminaliteit te Amsterdam, 1680-1811. De nieuwe menslievendheid* (Arnhem 1983) 244-246. Ook Moch beschrijft een immigrant als een persoon die naar een andere woonplaats buiten zijn eigen gemeente is verhuisd. Bron: L.P. Moch, *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650* (second edition 2003) 18.

een burger, door het af te kopen of door het als persoonlijke gift van de stad te krijgen.²³ Immigranten hebben vaak niet de financiële mogelijkheden en sociale contacten om dit te bewerkstelligen. Voor deze scriptie is bewust gekozen om de term immigrant te geven aan alle personen geboren buiten Leiden (dus niet alleen de personen geboren buiten de Republiek), aangezien de Republiek in de achttiende eeuw nog erg particularistisch is. De verschillende gewesten en zelfs verschillende steden houden er andere wetten en regels op na en een groot deel van de inwoners voelt zich meer verbonden met de geboortestad en niet met het land waarin zij zijn geboren. Pas in 1795 wordt door de revolutionairen, met behulp van de Fransen, een nationaal burgerschap geïntroduceerd.²⁴

In hoofdstuk één is het historiografisch overzicht te lezen. In hoofdstuk twee worden de geraadpleegde bronnen en de gebruikte methoden beschreven. In het daaropvolgende hoofdstuk wordt achtereenvolgens een overzicht gegeven van de sociaal-economische en demografische situatie van Leiden in de achttiende eeuw, de migratie naar Leiden en het rechtssysteem in Leiden en in de rest van de Republiek. In hoofdstuk vier worden de uitkomsten van het onderzoek naar de Leidse confessie- en vonnisboeken gepresenteerd, waarbij in paragraaf 4.1. een beeld wordt geschetst van de delinquenten. In paragraaf 4.2. wordt de context van de gepleegde misdrijven besproken. In de daaropvolgende paragraaf wordt gekeken naar de uitgedeelde straffen, zonder daarbij rekening te houden met de specifieke misdrijven. In paragraaf 4.4. worden enkele vergelijkingen gemaakt tussen delinquenten en hun straf. Verklaringen voor de verschillen en overeenkomsten in de berechting van vrouwen worden *en passant* in dit hoofdstuk genoemd. Na dit geheel volgt de conclusie.

²³ M. Prak, 'The Dutch republic as a bourgeois society', *BMGN-LCHR* 125, 2-3 (2010) 111-112; Kuijpers, *Migrantenstad*, 125. Zie ook: J. Luiten van Zanden en M. Prak, 'Towards an economic interpretation of citizenship: the Dutch Republic between medieval communes and modern nation-states', *European Review of Economic History* 10 (2006) 121-124, 140.

²⁴ Luiten van Zanden en Prak, 'Towards an economic interpretation', 133.

1. Historiografisch overzicht

Voor het schrijven van deze scriptie is een verscheidenheid aan secundaire literatuur geraadpleegd. Deze literatuur is in te delen in drie thema's, namelijk tolerantie criminaliteit en migratie. Sommige auteurs hebben zich uitsluitend toegespitst op Nederland, anderen hebben zich meer gericht op West-Europa. Ook de tijdsindeling van de literatuur verschilt. Sommige auteurs richten zich volledig op de achttiende eeuw, terwijl anderen een bredere periode kiezen, bijvoorbeeld vanaf de zestiende eeuw tot heden. Voor dit onderzoek zullen Leidenaren en immigranten met elkaar vergeleken worden op het gebied van criminaliteit en berechting. Deze scriptie zal een bijdrage leveren aan het al bestaande beeld van criminele Leidenaren en immigranten en de tolerantie in Leiden in de tweede helft van de achttiende eeuw.

1.1. Tolerantie

Verschillende auteurs hebben zich beziggehouden met tolerantie in de Republiek, zoals de historicus Jan Willem Buisman, conservator Anton van der Lem, historicus Marijke Gijswijt-Hofstra en historicus Hans Bots. Een deel van de auteurs schrijft over tolerantie in Leiden in de achttiende eeuw en een ander deel over de verandering van de tolerantie in de afgelopen drie á vier eeuwen in Nederland.²⁵

Uit de literatuur blijkt dat er verschillende vormen van tolerantie zijn. De eerste drie vormen zijn religieuze tolerantie, praktische tolerantie en principiële tolerantie, welke worden beschreven door Buisman en Van der Lem. In het door Buisman geschreven hoofdstuk 'Kerk en Samenleving', is te lezen dat in de periode van 1650 tot 1795 een ontwikkeling gaande is waarbij de tolerantie zich ontwikkelt van 'praktische tolerantie naar principiële verdraagzaamheid'.²⁶ In de zeventiende eeuw was het begrip tolerantie gekoppeld aan religie. Kerkgenootschappen anders dan de gereformeerde kerk (de publieke kerk van de Republiek) werden getolereerd door de Leidse stadsregering. Tegenover de doopsgezinden en lutheranen werd een mildere houding aangenomen dan tegenover katholieken en remonstranten.²⁷ In de achttiende eeuw is te

²⁵ In deze scriptie is vooral de tolerantie tegenover immigranten van belang. De tolerantie ten opzichte van – bijvoorbeeld – radicale verlichte schrijvers wordt in deze scriptie niet besproken. Israel heeft uitgebreid over dit laatste onderwerp geschreven, zie: J.I. Israel, *Radicale verlichting. Hoe radicale Nederlandse denkers het gezicht van onze cultuur voorgoed veranderden* (Franeker 2001).

²⁶ J.W. Buisman, 'Kerk en samenleving', in: R.C.J. van Maanen en S. Groenveld eds., *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad. Deel 2: 1574-1795* (Leiden 2003) 143.

²⁷ Buisman, 'Kerk en samenleving', 138, 141. Van der Lem wijst erop dat de openlijke uitoefening van de katholieke godsdienst verboden was. Vaak werden er plakaten opgesteld en uit het veelvuldig afkondigen van deze plakaten

zien dat de verdraagzaamheid ook in de samenleving groter wordt.²⁸ Tolerantie lijkt te veranderen van een religieuze aangelegenheid naar een maatschappelijke aangelegenheid. Voorstanders van een meer principiële verdraagzaamheid laten hun stem horen. Op grond van natuurrechtelijke argumentatie wordt door onder andere de Leidse hoogleraar G. Noodt (†1725) gesteld dat alle mensen vrij en gelijk zijn en dat allen daarom recht hebben op godsdienstvrijheid.²⁹

In de bundel *Nederland als voorbeeldige natie* (2006) beschrijft Van der Lem in het hoofdstuk 'Tolerantie. Het gedoogbeleid in de zestiende eeuw', dat het tolereren van andere religieuze groeperingen, anders dan de publieke kerk, van praktische aard is. In de zestiende eeuw is een religievrede ingesteld waarbij in elke stad waar honderd gezinshoofden om hun eigen religie vroegen 'de door hen gevraagde godsdienst vrijelijk' beleden mocht worden.³⁰ Meerdere godsdiensten konden op deze manier naast elkaar bestaan. Het probleem was dat niet elke stad akkoord ging met de religievrede, waardoor er geen 'officiële regeling van de godsdienstige situatie gerealiseerd kon worden'.³¹ Het was van belang een niet-officiële oplossing te vinden, namelijk 'die van het stilzwijgend toelaten, het gedogen van religieuze minderheden'.³² Van der Lem combineert hiermee het begrip tolerantie met dat van gedogen. Hij stelt dat de tolerantie de oorzaak is van het feit dat verschillende groepen in de zeventiende en achttiende eeuw naar de Republiek zijn gekomen om daar een 'safe haven' te vinden.³³

Een vierde vorm van tolerantie is de tolerantie die gepaard gaat met intolerantie en afwijking, zoals blijkt uit de inleiding van de bundel *Een schijn van verdraagzaamheid* geschreven door Gijswijt-Hofstra. Vragen als 'wie beschouwde wie, wat en waarom als afwijkend' in de afgelopen vijf eeuwen en 'hoe werden deze afwijkingen gewaardeerd', staan centraal. In de bundel komen verschillende onderwerpen aan bod, waaronder de vroegere tolerantiediscussie, de behandeling van diverse religieuze groeperingen (kettters, katholieken, joden), de omgang met dieren en de behandeling van immigranten.³⁴ In de inleiding beschrijft Gijswijt-Hofstra verschillende definities van

blijkt dat er een gebrekkige controle was op de naleving van het verbod. Schuilkerken waren gemakkelijk te vinden.

Bron: Van der Lem, 'Tolerantie', 34.

²⁸ Buisman, 'Kerk en samenleving', 145.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Van der Lem, 'Tolerantie', 31, 33.

³¹ Ibidem, 32.

³² Ibidem.

³³ Ibidem, 37.

³⁴ Een volledig overzicht van onderwerpen die aan bod komen in deze bundel is te vinden in: M. Gijswijt-Hofstra, 'Een schijn van verdraagzaamheid. Proeven uit vijf eeuwen Nederlands verleden', in: M. Gijswijt-Hofstra ed., *Een schijn van verdraagzaamheid: afwijking en tolerantie in Nederland van de zestiende eeuw tot heden* (Hilversum 1989) 10.

tolerantie, welke in de afgelopen eeuwen sterk veranderd zijn. Aanvankelijk ging het alleen om religieuze tolerantie, waarna in de loop van de tijd ook tolerantie op andere vlakken belangrijk werd, zoals het tolereren van bepaalde gedragingen en uitingen. Dat tolerantie met intolerantie en afwijking gepaard ging blijkt onder andere uit het feit dat in de Republiek de ketter- en heksenvervolging uitzonderlijk vroeg is afgeschaft, terwijl homoseksuelen nog lange tijd met de dood werden bestraft.³⁵

Bots slaat met zijn artikel 'Tolerantie of gecultiveerde tweedracht' een andere weg in: hij gaat in tegen de sceptische houding van Gijswijt-Hofstra. Hij stelt dat er, ondanks de enige op en aanmerkingen die zijn aan te brengen, niet getwijfeld kan worden 'dat de Noordnederlandse Republiek op het gebied van de verdraagzaamheid, een heel bijzondere plaats inneemt in Europees verband'.³⁶ Bots schetst in zijn artikel het beeld 'hoe buitenlanders gedurende de zeventiende en achttiende eeuw de Nederlandse tolerantie van het *ancien régime* hebben beoordeeld'.³⁷ Hij stelt dat het beeld niet altijd scherp is, maar dat het duidelijk is dat er een hoge mate van verdraagzaamheid was. Buitenlanders zagen in dat de tolerantie in Nederland 'aan de basis heeft gelegen van een goed georganiseerd politiek bestel en een gezonde economie'.³⁸

Al samenvattend kan worden gesteld dat bovengenoemde werken een veelzijdig beeld geven van (de relatieve) tolerantie in Nederland. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen verschillende vormen van tolerantie, namelijk religieuze tolerantie, praktische tolerantie en principiële tolerantie. Naast deze vormen van tolerantie wordt ook een onderscheid gemaakt tussen tolerantie, gedogen en intolerantie.

1.2. Criminaliteit

Voor het onderwerp criminaliteit zijn de werken van verschillende historici belangrijk, zoals enerzijds Herman Diederiks, Sjoerd Faber, Manon van der Heijden, Els Kloek, Dirk Jaap Noordam en Lotte van de Pol en anderzijds Florike Egmond. Deze auteurs schrijven over criminaliteit in verschillende vroegmoderne Nederlandse steden, zoals Leiden, Rotterdam en Amsterdam.

³⁵ Gijswijt-Hofstra, 'Een schijn van verdraagzaamheid', 29.

³⁶ H. Bots, 'Tolerantie of gecultiveerde tweedracht. Het beeld van de Nederlandse tolerantie bij buitenlanders in de zeventiende en achttiende eeuw', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992) 657.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem, 668-669.

Diederiks, Faber, Van der Heijden, Kloek Noordam en Van de Pol hebben zich stuk voor stuk beziggehouden met het onderzoek naar de Leidse, Rotterdamse en Amsterdamse confessie- en vonnisboeken voor grofweg de periode 1600 tot 1800.³⁹ Sommige auteurs onderzoeken de verschillen tussen mannen- en vrouwencriminaliteit, andere auteurs richten zich volledig op vrouwencriminaliteit, ook wordt aandacht besteed aan de criminaliteit onder textielarbeiders. De auteurs geven antwoord op vragen als welke misdaden werden begaan, wie waren de delinquenten, welke patronen en ontwikkelingen waren zichtbaar en hoe verliep de strafrechtspleging.

Het werk van Egmond biedt een meer algemeen beeld over criminaliteit en berechting in Vroegmodern Nederland. In het artikel 'Fragmentatie, rechtsverscheidenheid en rechtsongelijkheid in de noordelijke Nederlanden tijdens de zeventiende en achttiende eeuw' staat het onderwerp van het idee van willekeur in de zeventiende- en achttiende-eeuwse strafrechtspleging centraal. Op basis van het onderzoek naar strafvonnissen in Holland, Zeeland en Brabant tussen 1650 en 1810 toont Egmond aan dat er wel ongelijkheid in berechting tussen de twee sociale categorieën – de gevestigden en de niet-gevestigden – bestond, maar dat binnen elk van deze categorieën juist sprake was van rechtsgelijkheid.⁴⁰ Een naar mijn mening logische conclusie zou zijn dat er in de Republiek sprake was van intolerantie jegens niet-gevestigden. Is dit ook het geval voor achttiende-eeuws Leiden?

1.3. Migratie

De problematiek rondom de migratie en integratie van 'duizenden onbekende migranten' in Amsterdam in de zeventiende eeuw wordt door historicus Erika Kuijpers besproken.⁴¹ Waarom integreert de ene groep sneller dan de andere? Ligt de mate van integratie aan de immigrant of aan de ontvangende samenleving? Welke factoren zijn in het verloop van dit proces bepalend? Was Amsterdam inderdaad zo tolerant en toegankelijk als wordt beweerd?⁴² Dit zijn de centrale vragen waar Kuijpers in haar boek *Migrantenstad* een antwoord op geeft.

³⁹ Diederiks, 'Criminaliteit in Leiden', 20-39; Faber, *Strafrechtspleging*, 1-6 e.v.; M.P.C. van der Heijden, 'Criminaliteit en sexe in 18e-eeuws Rotterdam. Verschillen tussen vrouwen- en mannencriminaliteit tussen 1700 en 1750', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 21, 1 (1995) 1-36; E.M. Kloek, *Wie hij zij, man of wijf. Vrouwengeschiedenis en de vroegmoderne tijd: drie Leidse studies* (Hilversum 1990); Van de Pol, 'Vrouwencriminaliteit', 266-268.

⁴⁰ Egmond, 'Fragmentatie', 14, 20.

⁴¹ Kuijpers, *Migrantenstad*, 13.

⁴² Ibidem.

Ze stelt dat Amsterdam een aantrekkelijke stad was om naartoe te migreren, er was namelijk een hoge werkgelegenheid voor laaggeschoolde loonarbeid. De mate van integratie van de immigrantengroepen was afhankelijk van het soort migratie, het migratiemotief en het verband van de migratie (in groepen, individueel of met het gezin).⁴³ Er was geen sprake van een geïntegreerd vreemdelingenbeleid en er is weinig overheidsbemoediging te zien in de eventuele uitsluiting van vreemdelingen.⁴⁴ Wel heeft de overheid invloed op de prijs van het poorterschap en kan zij daarmee – bewust of onbewust – invloed uitoefenen op het al dan niet uitsluiten van bepaalde sociale groepen voor wie het poorterschap te duur werd.⁴⁵ De stad verleende soms uit praktische overwegingen, vaak door een gebrek aan arbeidskrachten, een gratis poorterschap aan vluchtelingen.⁴⁶ In de loop van de zeventiende eeuw is te zien dat door de economische achteruitgang het poorterschap duurder wordt, het lidmaatschap van gilden wordt beperkt (door hogere gildetarieven) en dat de banen schaarser worden. Amsterdammers krijgen voorrang op vreemdelingen wat betreft armenzorg en banen. Uit bovenstaande blijkt dat Amsterdam op sommige vlakken wel tolerant was en op sommige vlakken niet of niet meer.⁴⁷

Ook historicus Jan Lucassen beschrijft de migratiestromen naar Nederland. In het hoofdstuk 'The Netherlands, the Dutch, and the long-distance migration, in the late sixteenth to early nineteenth centuries'⁴⁸ beschrijft hij de functie van immigratie en de functie van immigranten in de Nederlandse samenleving. Van belang hierbij is het onderscheid dat wordt gemaakt in verschillende immigranten gebaseerd op de lengte van hun verblijf. Zo maakt Lucassen een onderscheid tussen immigranten die alleen in bepaalde seizoenen naar Nederland trekken om werk te verrichten (de trekarbeiders) en de immigranten die zich voor meer dan een jaar in Nederland vestigen om werk te verrichten (de arbeidsmigranten). Daarnaast zijn er ook immigranten die zich permanent in Nederland vestigen.⁴⁹ Immigranten hadden religieuze motieven, zoals de

⁴³ Voorbeelden: de Hugenoten migreerden met hele families, hadden het doel om permanent te blijven en integreerden goed; de Duitse en Scandinavische immigranten daarentegen, migreerden in groepsverband en wilden slechts tijdelijk in de stad blijven om te werken, geld te verdienen en vervolgens terug te keren naar huis. Deze groep integreerde in beperktere mate, zij het dat sommigen huwden met een Nederlandse en wellicht niet terugkeerden naar hun geboorteland. Bron: Kuijpers, *Migrantestad*, 329

⁴⁴ Kuijpers, *Migrantestad*, 122, 135.

⁴⁵ Ibidem, 123-124.

⁴⁶ Dit gebeurde bijvoorbeeld bij de Franse refugiés die in Amsterdam in 1681 een zijdeindustrie wilden zetten. Bron: Kuijpers, *Migrantestad*, 135.

⁴⁷ Kuijpers, *Migrantestad*, 331-332.

⁴⁸ Lucassen, 'The Netherlands', 153-191.

⁴⁹ Ibidem, 154.

Hugenoten die aan het eind van de zeventiende eeuw naar Nederland trokken. Naast religieuze motieven hadden zij ook economische redenen om te migreren, namelijk voor de beschikbare (seizoensgebonden) arbeidsplaatsen in Nederland.⁵⁰ Er ontstond een duidelijk patroon van migratie naar de Noordzeegebieden waar moderne en kapitaalintensieve arbeidsplaatsen waren. Het werk was intensief, van korte duur en afhankelijk van het seizoen of de weersomstandigheden.⁵¹

Beide werken zijn van belang voor mijn scriptie aangezien zij de migratie naar de Republiek beschrijven. De motieven van immigranten en de mate van integratie worden door beide auteurs besproken. Zij vormen een goede aanvulling op de primaire bronnen die voor mijn eigen onderzoek zijn geraadpleegd. Deze bronnen geven vaak geen informatie over de motieven van de immigranten, tevens geven zij geen informatie over de lengte van het verblijf van immigranten. Uitzondering hierop zijn de immigranten die worden bestraft wegens het verbreken van hun verbanning. Op de vraag waarom men is teruggekeerd naar Leiden geven velen aan dat zij buiten de stad geen werk konden vinden.⁵²

Een andere invalshoek voor de bestudering van migratie wordt gebruikt door de historicus Leslie Page Moch. De focus ligt op de bredere ontwikkeling van migratie in een groter geografisch gebied tijdens een langere periode. De migratie naar de Republiek en Leiden kan hiermee in een meer internationaal perspectief worden geplaatst.

Moch beschrijft in haar boek *Moving Europeans* de migratie in West-Europa van 1650 tot heden. Met dit boek toont ze aan dat het beeld van een sedentair Europa onjuist is. Moch stelt dat een groot deel van de bevolking zijn geboortedorp of – stad verliet om elders een bestaan om te bouwen. In haar boek wordt op verschillende vragen een antwoord gegeven, namelijk: waarheen wordt gemigreerd, welke motieven hebben de migranten en welke vormen van migratie zijn aanwezig.⁵³ Het boek geeft een analyse van de economische en demografische veranderingen en laat de sociale aspecten van mobiliteit zien. Belangrijke thema's zijn de interactie tussen stad en platteland, de

⁵⁰ Ibidem, 155-158, 159-165.

⁵¹ Ibidem, 165.

⁵² Diederiks stelt dat het 'veelvuldig verbreken van de verbanning zou kunnen duiden op de onmogelijkheid om elders een bestaan op te bouwen en op sterke wortels in de samenleving waarin men dan ondanks die verbanning terugkeert'. Bron: Diederiks, 'Criminaliteit in Leiden', 33.

⁵³ Moch, *Moving Europeans*, 1-2.

migratie van mannen en vrouwen, de organisatie van arbeid en het belang van familie en netwerken.⁵⁴

Europa is veranderd van een overwegend agrarische samenleving naar een geürbaniseerde samenleving, de vele migranten hebben daartoe bijgedragen. Aan de hand van een chronologische indeling, gebaseerd op de economische ontwikkelingen in West-Europa, wordt een beeld geschetst van de verschillende vormen en kenmerken van de West-Europese migratiebeweging. Achtereenvolgens worden de perioden 1650-1750, 1750-1815, 1815-1914 en 1914 tot heden besproken.⁵⁵ Voor deze scriptie zijn alleen de eerste twee perioden van belang.

In de eerste periode staat de migratie binnen rurale gebieden, zoals Midden-Engeland, Noord-Frankrijk, Toscane en Zuid-Zweden centraal, daarnaast wordt de migratie naar Duitse steden, Londen en Amsterdam besproken. Migratie was in deze periode een lokale aangelegenheid. Er was meestal sprake van seizoensgebonden migratie en kettingmigratie.⁵⁶ In de tweede periode staat de migratie in rurale industriële steden in Normandië, Midden-Engeland en België centraal, tevens wordt de migratie naar de meer geürbaniseerde gebieden zoals Wenen, Bordeaux, Rouen en Verviers besproken. In deze periode is een groei van de bevolking te zien, wat proletarisering tot gevolg heeft. De opkomst van de plattelandsnijverheid leidt tot minder migratie. Gebieden zonder plattelandsindustrie worden afhankelijk van seizoensgebonden arbeiders.⁵⁷

2. Bronnen en methode

Om de verschillen in berechting van Leidse en niet-Leidse vrouwen te kunnen onderzoeken zijn verschillende bronnen onderzocht en geanalyseerd. De twee belangrijkste bronnen zijn de confessieboeken en de vonnisboeken, ook wel criminele klagtboeken genoemd (zie figuur 1, 2, 3 en 4). Deze bronnen zijn te vinden in het Regionaal Archief van de stad Leiden.⁵⁸ De confessie- en vonnisboeken maken deel uit van het Oud Rechterlijk Archief en zijn beschikbaar voor de jaren 1678-1805

⁵⁴ Ibidem, 6-7, 13-15.

⁵⁵ Ibidem, 2-5, 7-8.

⁵⁶ Ibidem, 3, 40, 50.

⁵⁷ Moch, *Moving Europeans*, 4. Zie ook: L. Lucassen, 'Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650', *International Review Of Social History* 39 (1994) 460-463; D. Hoerder, 'Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650', *Contemporary Sociology* 22, 5 (1993) 700-701.

⁵⁸ Confessieboeken: 10AA tot en met 10XX; vonnisboeken: 3+45 tot en met 3+68:

<http://www.archiefleiden.nl/home/collecties/archieven/archievenoverzicht/ead/index/zoekterm/ora/aantal/20/eadid/0508> (geraadpleegd op 24-05-2013).

(confessieboeken) en 1533-1811 (vonnisboeken). Voor dit onderzoek zijn alleen de confessie- en vonnisboeken voor de periode 1750 tot 1805 gebruikt. De kleinere zaken, te vinden in bijvoorbeeld de *buurquestieboeken*, zijn niet gebruikt voor dit onderzoek. Naast de confessie- en vonnisboeken zijn ook de *Keuren der stad Leyden* geraadpleegd, welke in 1658 zijn opgesteld.⁵⁹ Deze zijn te vinden in het archief van het algemeen en dagelijks bestuur in het stadsarchief van Leiden voor de periode 1574-1816 (tevens te vinden in het Regionaal Archief Leiden).⁶⁰ Verschillende zaken worden hierin besproken, onder andere wetgeving (omtrent alcoholverkoop, straatgeweld, huwelijken, armenzorg etc.), het verloop van verkiezingen en de salariëring van ambtenaren. Opvallend is dat zedendelicten, zoals overspel of hoererij, hier niet in worden besproken. De wetgeving omtrent deze zaken staan in de ordonnanties uitgevaardigd door het Hof van Holland. Tussen 1750 en 1805 is slechts één ordonnantie uitgevaardigd, deze betreft een regeling omtrent de armen in Oud Beijerland en Zuid Beijerland en is dus niet relevant voor Leiden.⁶¹

Terug naar de twee belangrijkste bronnen die zijn gebruikt voor dit onderzoek, namelijk de confessie- en vonnisboeken. In de confessieboeken wordt verslag uitgebracht van het verhoor van de delinquent door de schout (ook wel hoofdofficier genoemd⁶²) en schepenen. Het is opgesteld in een vraag en antwoord-format. Doorgaans wordt aan het begin van elk verhoor de delinquent gevraagd naar zijn of haar naam, geboorteplaats, leeftijd, beroep en burgerlijke staat. Deze informatie wordt niet altijd even consequent genoteerd. De confessieboeken zijn genummerd en gebundeld in verschillende jaargangen. Voorin de boeken is een personenregister toegevoegd waarin de in het confessieboek te vinden namen met corresponderende folio-nummers zijn vermeld. In de boeken zijn geen afbeeldingen toegevoegd of rubricatie aangebracht. Elk confessieboek is 34 centimeter hoog en 22,5 centimeter breed. De kaft is vaak van leer en er is geschreven op papier.

De vonnisboeken zijn een verzameling van de door de schout opgestelde eis en het door de schepenen opgestelde vonnis van de verschillende delinquenten. De

⁵⁹ In de periode 1750-1805 zijn geen nieuwe keuren opgesteld.

⁶⁰ Regionaal Archief Leiden, Stadsarchief van Leiden (Stadsbestuur (SA II)), (1253) 1574-1816 (1897), nummer toegang 501A, inventarisnummer 12. Zie ook de link naar het keurboek van 1658: <http://www.archiefleiden.nl/home/collecties/archieven/archievenoverzicht/inventaris/index/eaid/0501A/inventarisnr/12/level/file> (geraadpleegd op 24-05-2013).

⁶¹ http://www.gahetna.nl/collectie/index/nt00332/892147d6-7102-102d-a428-005056a23d00/view/NT00332_hvh_civiele_sententies/sort_column/ond_datumtekst_jaartal/sort_type/desc/q/zoekterm/ordonnantie/q/comments/1 (geraadpleegd op 04-06-2013).

⁶²R.C.J. van Maanen, *Stadsarchief van Leiden 1574-1816* (Leiden 1986) XII.

vonnisboeken hebben hetzelfde formaat, zijn van hetzelfde materiaal gemaakt en zijn net zo genummerd en gebundeld als de confessieboeken. Voorin is een personenregister te vinden en afbeeldingen of rubricatie ontbreken.

Doorgaans hoort bij elk in de confessieboeken opgenomen delinquent een bijbehorend vonnis te staan en vice versa. Dit is echter niet altijd het geval. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de betreffende confessie of vonnis verloren is gegaan of bewust niet in de boeken is opgenomen. Tevens kan het zijn dat een delinquent is vrijgesproken met slechts een berisping, waardoor geen vonnis is opgesteld. Om het dubbel tellen van delinquenten te voorkomen, is elk individu in de confessie- en vonnisboeken genummerd, waarbij dezelfde persoon hetzelfde nummer heeft gekregen.

Zoals reeds vermeld geven de confessie- en vonnisboeken veel informatie over de (sociale) achtergrond van de delinquent. Naast de voor- en achternaam, de leeftijd, het beroep en de burgerlijke staat van de delinquent wordt ook andere informatie vermeld. Zo wordt soms het adres waar de delinquent voor het laatst heeft gewoond, persoonsgegevens van eventuele handlangers en informatie of de delinquent eerder in aanraking is geweest met justitie vermeld. Gegevens over de aanklager ontbreekt vaak, net zoals informatie of de delinquent een immigrant van de tweede generatie is en welke religie de delinquent aanhangt.⁶³ De schouten of schepenen die de confessie- en vonnisboeken hebben opgesteld zullen geen verdere belangen hebben in de criminele zaken, waardoor de gegeven informatie redelijk betrouwbaar zal zijn. Onder andere Els Kloek en Herman Diederiks hebben deze bronnen bestudeerd. De eerstgenoemde historicus deed onderzoek naar de man-vrouwverhoudingen in de Leidse criminaliteit in de achttiende eeuw aan de hand van de confessieboeken, terwijl Diederiks zich richtte op de criminaliteit onder textielarbeiders in de zeventiende en achttiende eeuw aan de hand van de vonnisboeken.

Men moet onthouden dat de confessie- en vonnisboeken niet een volledig beeld van de Leidse criminaliteit in de tweede helft van de achttiende eeuw geven. Kleinere zaken worden niet behandeld in de confessie- en vonnisboeken, maar in bijvoorbeeld de *Buurquestieboeken*. Tevens ontbreken sommige groepen in de 'reguliere' confessie- en

⁶³ Hierop zijn enkele uitzonderingen te noemen. 1) Bij sommige vonnissen wordt vermeld dat de hoofd-officier de openbare aanklager van een betreffende delinquent is. 2) In de periode 1750-1800 wordt alleen vermeld wanneer een persoon Joods is, andere religies worden niet genoemd. Na 1800 wordt het steeds gebruikelijker naar de religie van de delinquenten te vragen. Voorbeelden: NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+65 p. 44, 68, 81.

vonnisboeken, zoals militairen (die werden berecht door een militairenrechtbank) en studenten (die werden berecht door een universiteitsrechtbank).⁶⁴ Gevallen van homoseksualiteit werden opgetekend in het 'secreet crimineel klacht- en confessieboek'.⁶⁵ Speciale zaken die de staat aangingen, zoals belastingfraude en staatsbelediging, werden doorverwezen naar het Hof van Holland, het hogere rechtsprekende orgaan van de provincie Holland.⁶⁶ Ten slotte zijn er de zaken die helemaal niet leidden tot vervolging, deze worden ook wel de *dark numbers* genoemd. Spierenburg noemt als voorbeeld hiervan de gevallen waarin hoerenlopers werden betrapt door de schout, maar door het ter plekke betalen van een afkoopsom wisten te voorkomen dat ze werden gearresteerd.⁶⁷

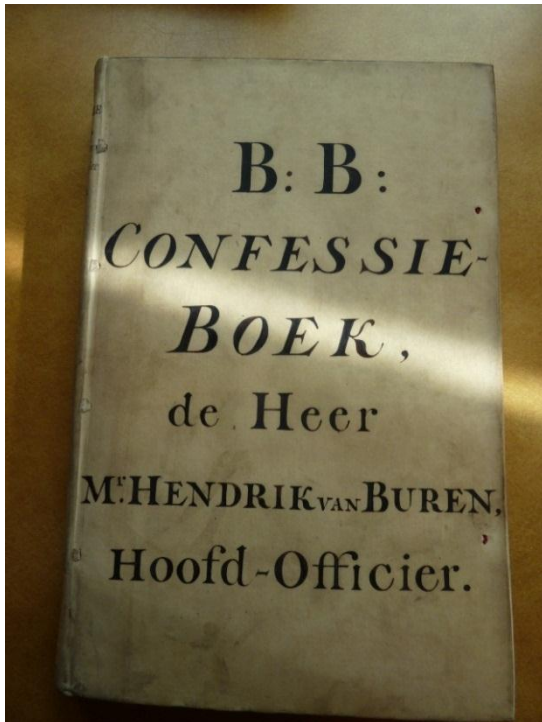
Voor het beantwoorden van de hoofdvraag wordt de berechting van twee groepen met elkaar vergeleken, namelijk die van de Leidse en de niet-Leidse vrouwelijke delinquent. De confessie- en vonnisboeken worden steekproefsgewijs geanalyseerd: om de twee jaar (1750-1751, 1754-1755 etc.) worden de bronnen van twee opeenvolgende jaren bekeken. De zaken van Leidenaren en immigranten worden vervolgens met elkaar vergeleken op het gebied van berechting en type delinquent.

⁶⁴ H.A. Diederiks en A.H. Huussen Jr., 'Crime and punishment in the Dutch Republic (XVIII-XIX centuries)', in: J.A.E. Vervaele e.a. eds., *La Peine – Punishment* (1989-1991) 134; Van Maanen, *Stadsarchief van Leiden*, XIV.

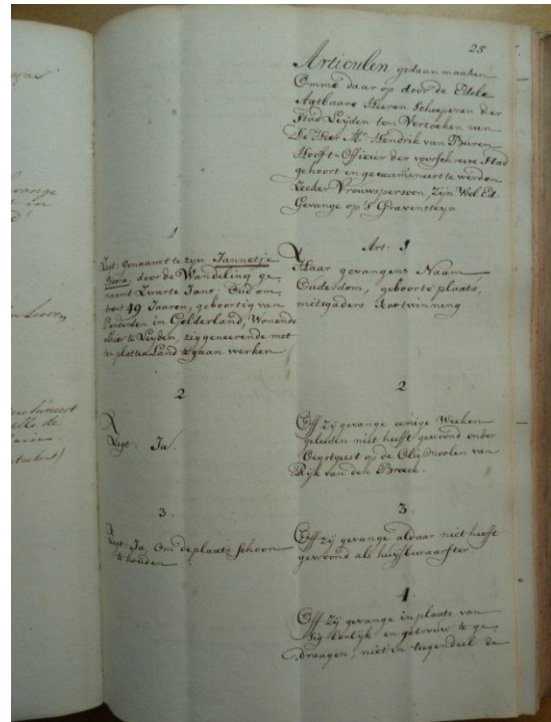
⁶⁵ Zie onder het kopje 'CRIMINELE RECHTSPRAAK' inventarisnummer 7A tot en met 7C: <http://www.archiefleiden.nl/home/collecties/archieven/archievenoverzicht/ead/index/zoekterm/ora/aantal/20/eadid/0508> (Geraadpleegd op 23-05-2013).

⁶⁶ S. Groeneveld en Jan A.F. de Jongste, 'Bestuur en beleid', in: R.C.J. van Maanen en S. Groeneveld eds., *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad. Deel 2: 1574-1795* (Leiden 2003) 55-57.

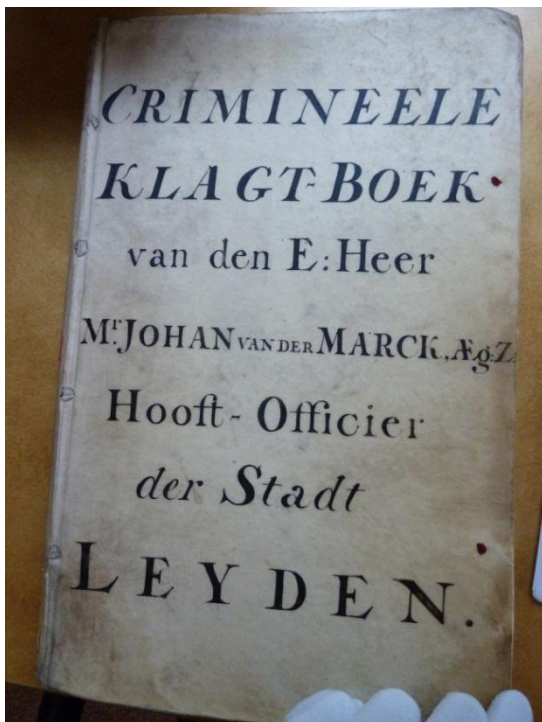
⁶⁷ Kloek, *Wie hij zij*, 153; P.C. Spierenburg, *Judicial violence in the Dutch Republic: corporal punishment, executions and torture in Amsterdam 1650-1750* (Amsterdam 1978) 63, 68.

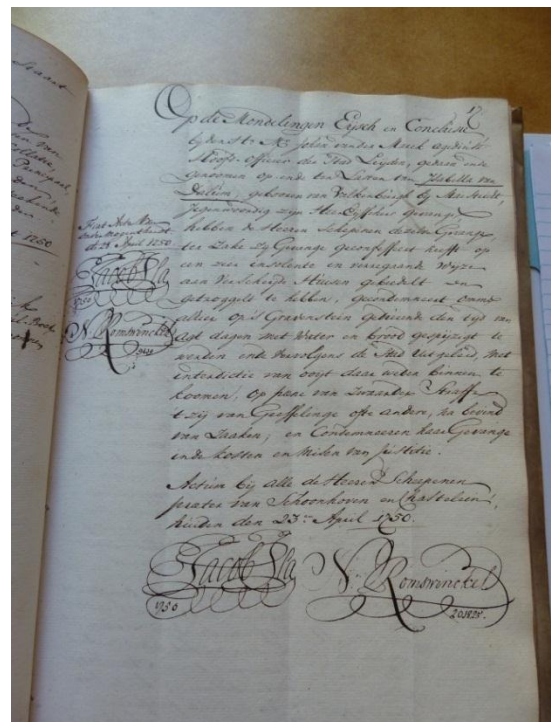
Figuur 1. Omslag van het confessieboek uit 1751-1754⁶⁸

Figuur 2. Willekeurig gekozen pagina uit het confessieboek uit 1751-1754⁶⁹

Figuur 3. Omslag van het vonnisboek uit 1750-1751⁷⁰

Figuur 4. Willekeurig gekozen pagina uit het vonnisboek uit 1750-1751⁷¹

⁶⁸ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10BB omslag.

⁶⁹ Ibidem, p. 25.

⁷⁰ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+45 omslag.

⁷¹ Ibidem, p. 17.

3. Leiden in de achttiende eeuw

In dit hoofdstuk zal de sociaal-economische en demografische situatie van Leiden, de migratie naar Leiden en het Leidse rechtssysteem worden besproken. De situatie in Leiden in de achttiende eeuw staat centraal, maar de situatie in eerdere of latere eeuwen en de algemene situatie in Holland of de Republiek wordt ook besproken.

3.1. Sociaal-economische en demografische situatie

Zeventiende-eeuws Leiden was een welvarende stad: de textielindustrie bloeide, wat positieve gevolgen had voor de economie. De Leidse stedelijke economie was dan ook sterk verbonden met de textielproductie.⁷² De stad – die relatieve politieke stabiliteit, godsdiensttolerantie, hoge lonen en werkgelegenheid te bieden had – trok allerlei immigranten aan en het inwonersaantal steeg. Rond 1600 telde Leiden ruim 22.000 inwoners, rond 1700 was dit aantal gestegen naar 53.000 inwoners. De textielproductie steeg van 59.000 stuks rond 1600 naar 130.000 stuks rond 1670.⁷³ Leiden was een echte nijverheidsstad en, na Amsterdam, de grootste stad van Holland.⁷⁴ De achttiende eeuw daarentegen, was een eeuw van economische en demografische achteruitgang. De stad trok minder immigranten aan en een deel van de bevolking emigreerde.⁷⁵ Dientengevolge daalde het inwonersaantal naar 47.000 inwoners in 1725, deze daling zette zich voort aangezien Leiden rond 1750 nog maar 37.000 á 38.000 inwoners telde en rond 1800 telde de stad zo'n 31.000 inwoners.⁷⁶ De textielproductie daalde in 1700 naar 85.000 stuks, in 1750 lag de productie op 65.000 stuks en in 1795 op 43.500 stuks.⁷⁷ De afname van de productieaantallen had te maken met nationale en internationale concurrentie van goedkopere stoffen, met name uit het opkomende industriële Engeland.⁷⁸ Posthumus stelt dat de slechte jaren in de tweede helft van de

⁷² De Vries, 'De Leidse textielnijverheid', 87.

⁷³ R. Sluijter, 'Kantelpunt. Leiden rond 1700', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken* 100 (2008) 155; D.J. Noordam, 'Demografische ontwikkelingen', in: R.C.J. van Maanen en S. Groenveld eds., *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad. Deel 2: 1574-1795* (Leiden 2003) 44; De Vries, 'De Leidse textielnijverheid', 86.

⁷⁴ Sluijter, 'Kantelpunt', 156; D.J. Noordam, 'Gezins- en huishoudensstructuren in het achttiende-eeuwse Leiden', in: H.A. Diederiks, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma eds., *Armoede en sociale spanning. Sociaal-historische studies over Leiden in de achttiende eeuw* (Hilversum 1985) 87.

⁷⁵ Informatie over de emigratie uit Leiden is te vinden in: C.A. Davids, 'De migratiebeweging in Leiden in de 18^e eeuw', in: H.A. Diederiks, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma eds., *Armoede en sociale spanning. Sociaal-historische studies over Leiden in de achttiende eeuw* (Hilversum 1985) 144-152.

⁷⁶ Sluijter, 'Kantelpunt', 176; Noordam, 'Demografische ontwikkelingen', 44; J. Lucassen, *Immigranten in Holland 1600-1800. Een kwantitatieve benadering* (Amsterdam 2002) 26-27.

⁷⁷ Sluijter, 'Kantelpunt', 155; R.C.J. van Maanen, 'Revolutie en rampspoed. Leiden rond 1800', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken* 100 (2008) 195; Pot, 'Het beleid', 84.

⁷⁸ M. van Tielhof, 'De economische ontwikkeling van Holland. Een open economie, in voor- en tegenspoed', in: T. de Nijs en E. Beukers eds., *Geschiedenis van Holland. Deel II 1572-1795* (Hilversum 2002) 136, 171-177; De Vries, 'De Leidse textielnijverheid', 84-85.

zeventiende eeuw en in de eerste helft van de achttiende eeuw nog gezien konden worden als conjuncturele crises, maar dat de tweede helft van de achttiende eeuw gedefinieerd kan worden als een periode van definitieve stagnatie en malaise. De economische stagnatie in Leiden valt samen met de algehele economische achteruitgang van het gewest Holland.⁷⁹

In de zeventiende eeuw was de (textiel)nijverheid de belangrijkste bedrijfstak. In de achttiende eeuw was Leiden nog steeds een echte nijverheidsstad aangezien in 1749 ruim 70 procent van de bevolking in de nijverheid werkzaam was, waarvan 48 procent in de textielnijverheid.⁸⁰ De meeste vrouwen waren werkzaam als spinsters. De vrouwen die niet werkzaam waren in de nijverheidsindustrie, waren overwegend werkzaam als schoonmaakster of waren rentenierster.⁸¹

Wanneer wordt gekeken naar de belastinggroepen waar vrouwelijke gezinshoofden in vallen, wordt duidelijk dat de vrouwen werkzaam in de nijverheidsindustrie het financieel gezien niet heel breed hadden. Bijna 94 procent van deze vrouwen valt binnen de drie laagste – van de vijftien – belastinggroepen. Dit hoge percentage vrouwen, dat in de drie laagste belastinggroepen te vinden is, is ook terug te zien bij de vrouwen die maatschappelijke diensten verrichtten (95 procent), vrouwen die bij de overheid werkten (86 procent) en vrouwen die werkzaam waren in de landbouw (70 procent). Van de vrouwelijke renteniers viel slechts zeven procent onder de laagste drie belastinggroepen. Deze vrouwen zullen het financieel gezien wat beter hebben gehad.⁸²

In de tweede helft van de achttiende eeuw is vooral een daling te zien in het aantal vrouwen dat in de textielnijverheid werkzaam was: halverwege de achttiende eeuw was meer dan de helft werkzaam in deze sector, in 1808 was dit aantal gedaald tot 30 procent.⁸³ 'Over de feitelijke omvang van de werkloosheid zijn geen gegevens bekend'⁸⁴ maar men kan veronderstellen dat het voor veel van deze (vaak ongeschoolde) vrouwen lastig was een nieuwe baan te vinden. Naast de stijgende

⁷⁹ Kloek, *Wie hij zij*, 123. Ook Dekker bevestigt dat de economische achteruitgang in de tweede helft van de achttiende eeuw sterker was dan in de eerste helft van de achttiende eeuw: R. Dekker, 'Arbeidsconflicten in de Leidse textielindustrie', in: H.A. Diederiks, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma eds., *Armoede en sociale spanning. Sociaal-historische studies over Leiden in de achttiende eeuw* (Hilversum 1985) 85.

⁸⁰ Kloek, *Wie hij zij*, 123; Van Maanen, 'Revolutie en rampspoed', 195.

⁸¹ Tjalsma, 'Een karakterisering van Leiden', 26.

⁸² H.A. Diederiks, 'Beroepsstructuur en sociale stratificatie in Leiden in het midden van de achttiende eeuw', in: H.A. Diederiks, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma eds., *Armoede en sociale spanning. Sociaal-historische studies over Leiden in de achttiende eeuw* (Hilversum 1985) 56.

⁸³ Diederiks, 'Beroepsstructuur', 51.

⁸⁴ Van Maanen, 'Revolutie en rampspoed', 195.

werkeloosheid had Leiden in de achttiende eeuw ook te maken met een stijging van de kosten van het levensonderhoud.⁸⁵

In 1749 bestaat bijna 48 procent van de als 'arme huishoudens' aangeschreven gezinnen, uit alleenstaande vrouwen met of zonder kinderen. Dit is blijkbaar een 'kwetsbare groep, die in een toch al weinig werkgelegenheid biedende stad moeilijk aan de nodige bestaansmiddelen kan komen.'⁸⁶ Dit was de situatie in 1749, deze zal waarschijnlijk in de loop van de achttiende eeuw alleen nog maar verslechteren. Leiden had, net als andere vroegmoderne steden, te maken met een vrouwenoverschot. In de achttiende eeuw waren er in Leiden op elke 100 vrouwen, zo'n 80 mannen.⁸⁷ Vrouwen vormden dus een belangrijk onderdeel van de Leidse samenleving.

Leiden kende verschillende instellingen voor armenzorg. Sommige zijn religieus van aard, zoals verschillende kerkelijke instellingen (bijvoorbeeld het protestantse Huiszittenhuis), andere zijn meer particulier van aard, zoals de verschillende hofjes, weeshuizen, gasthuizen en pesthuizen.⁸⁸ Immigranten kwamen niet altijd in aanmerking voor armenzorg, omdat Leidenaren vaak voorrang kregen boven vreemdelingen. Pas met de staatsregeling van 1798 werd de sociale zorg, waaronder die in Leiden, een taak van de overheid.⁸⁹

3.2. Immigratie

3.2.1. Kwantitatieve gegevens

Verschillende bronnen – zoals de ondertrouwakten, de poortersboeken, inschrijvingen aan de universiteit en de akten van cautie – zijn door verschillende historici bestudeerd om te bepalen hoeveel immigranten Leiden in voorgaande eeuwen heeft geteld. Tussen 1574 en 1700 zullen ruim 125.000 immigranten Leiden zijn binnen gekomen, tussen 1700 en 1795 zullen dit er ruim 40.000 zijn geweest. Voor de achttiende eeuw komt dit op jaarbasis neer op '250 mensen die voor wat langere tijd in Leiden verbleven' en 165 mensen, waarvan 25 passanten en 140 niet-Leidse studenten, die voor een korte periode

⁸⁵ Pot, 'Het beleid', 85; Van Maanen, 'Revolutie en rampspoed', 196.

⁸⁶ Tjalsma, 'Een karakterisering van Leiden', 32.

⁸⁷ Noordam, 'Gezins- en huishoudensstructuren', 100; J. Lucassen, 'Immigratie en bevolkingsontwikkeling. Holland, een open gewest', in: T. de Nijs en E. Beukers eds., *Geschiedenis van Holland. Deel II 1572-1795* (Hilversum 2002) 184-185; Van Nederveen Meerkerk, *De draad*, 186, 188.

⁸⁸ G.P.M. Pot, *Arm Leiden. Levensstandaard, bedeling en bedeeden, 1750-1854* (Hilversum 1994) 160-161, 163-167; Prak, 'The Dutch republic', 121; Tjalsma, 'Een karakterisering van Leiden', 31, 33-35.

⁸⁹ Pot, *Arm Leiden*, 157.

in de stad verbleven.⁹⁰ Aangezien er bijna nooit volkstellingen werden gehouden, zijn deze cijfers slechts schattingen. De hoeveelheid immigranten lijkt sterk samen te hangen met de stagnerende economie en bijbehorende afnemende werkgelegenheid in de achttiende eeuw. Moch stelt dat door de opkomst van de plattelandsnijverheid in de periode 1750-1815 de migratie daalt.⁹¹ Moch definieert een immigrant als een persoon die buiten zijn eigen gemeente gaat wonen, wat kan betekenen dat er tussen de stad en de rurale periferie wel migratie plaats vond. Uit onderstaande gegevens zal blijken dat veel immigranten afkomstig waren uit Noord-Hollandse en Zuid-Hollandse steden, van plattelandsmigratie lijkt nauwelijks sprake te zijn.

Uit berekeningen van Lucassen (zie bijlage 1) blijkt dat van de 38.000 inwoners die Leiden in 1750 telde 71,5% geboren was in Leiden. Van de immigranten was 5% geboren binnen de Hollandse steden, 6,8% was geboren op het Hollandse platteland en 7,2% was geboren buiten Holland maar binnen de Republiek. 19% van de immigranten was dus binnen de Republiek geboren, de overige 9,5% van de immigranten is buiten de Republiek geboren. Het merendeel van deze immigranten is geboren in Duitsland (5,3%) en België/Frankrijk (2,8%), de overige immigranten komen uit Groot Brittannië (0,5%). Het restant (0,9%) was afkomstig uit andere, niet specifiek benoemde landen.⁹²

Van de 31.000 inwoners die Leiden in 1800 telde was 73% geboren in Leiden. Net als in 1750 was 19% van de immigranten geboren binnen de Republiek. Hiervan was 5% geboren binnen de Hollandse steden, 7% was geboren op het Hollandse platteland en nog eens 7% was geboren buiten Holland maar binnen de Republiek. 8% van de immigranten was buiten de Republiek geboren, hiervan was 5% in Duitsland geboren, 2% in België/Frankrijk, 0,5% in Groot Brittannië en de overige 0,5% is afkomstig uit andere landen.⁹³

Uit eigen onderzoek naar de Leidse confessie- en vonnisboeken blijkt dat voor de periode 1750-1805 70% van de vrouwelijke delinquenten binnen Leiden was geboren. 25% van de vrouwelijke delinquenten was buiten Leiden geboren, waarvan het merendeel geboren was binnen de Republiek, namelijk 19,6%. De meeste immigranten waren afkomstig uit de provincies Noord-Holland (4,3%) en Zuid-Holland (8%). 7,4% van de immigranten was buiten Holland, maar binnen Nederland geboren. Van de

⁹⁰ Noordam, 'Nieuwkomers in Leiden', 64.

⁹¹ Moch, *Moving Europeans*, 4, 18.

⁹² Lucassen, *Immigranten in Holland*, 26-27.

⁹³ Ibidem.

immigranten geboren buiten de Republiek was het grootste gedeelte geboren in Duitsland (2,5%) en België (1,2%), de overige 1,2% is geboren in andere landen. Van 5% van de vrouwelijke delinquenten is de geboorteplaats onbekend (zie bijlage 2 en 3). Deze cijfers vertonen opvallend veel overeenkomsten met de gepresenteerde cijfers van Lucassen. Dit lijkt erop te duiden dat er niet aanzienlijk meer immigranten werden berecht ten opzichte van Leidenaren. Een evenredig aantal immigranten dat aanwezig was in Leiden, is terug te vinden in de Leidse confessie- en vonnisboeken.

Noordam heeft voor een langere periode, namelijk 1601-1811, gekeken naar het aantal veroordeelde immigranten ten opzichte van veroordeelde Leidenaren. Hij komt tot de conclusie dat het merendeel van de delinquenten buiten Leiden is geboren. Van alle veroordeelde mannen is 64,7 procent buiten Leiden geboren en bij de veroordeelde vrouwen is 58,5 procent buiten Leiden geboren.⁹⁴ Helaas toont de tabel geen specifieke cijfers om daarmee de verschillen en ontwikkeling in verschillende perioden aan te tonen. Het aantal immigranten lag in de zeventiende eeuw veel hoger dan in de achttiende eeuw, wat een logische verklaring kan zijn voor het (evenredig?) hogere aantal veroordeelde immigranten ten opzichte van Leidenaren. Deze hoge cijfers kunnen ook betekenen dat er een verschil is in de manier waarop immigranten en Leidenaren door de rechters worden behandeld, een immigrant zou sneller opgepakt en veroordeeld worden dan een Leidenaar.⁹⁵

De Leidse overheid leek relatief tolerant te zijn tegenover immigranten, aangezien immigranten niet sneller opgepakt werden dan Leidenaren. De Leidse confessie- en vonnisboeken doen nauwelijks uitspraken over de religie van de delinquenten.⁹⁶ Hierdoor kan niet worden vastgesteld of het om een vorm van religieuze tolerantie gaat. Er lijkt eerder sprake te zijn van een praktische vorm van tolerantie, aangezien immigranten niet volledig werden benadeeld ten opzichte van Leidenaren, mogelijk omdat zij toch enig economisch nut hadden, zoals het vervullen van laagbetaalde banen?

3.2.2. Soorten immigranten, beweegredenen en problematiek

Hollandse steden, waaronder Leiden, zijn vanaf de zestiende eeuw herhaaldelijk de (eind)bestemming geweest van verschillende migratiestromen. Lucassen maakt

⁹⁴ Noordam, 'Nieuwkomers in Leiden', 81.

⁹⁵ Ibidem, 82.

⁹⁶ Uitzonderingen hierop zijn de confessie- en vonnisboeken van na 1800, waarbij wel met enige regelmaat de religie van de delinquenten wordt benoemd.

onderscheid tussen drie soorten migratiestromen, namelijk de trekarbeiders (immigranten uit landinwaartse gebieden die naar de westkust trokken om werk te verrichten), de arbeidsmigranten (vaak ongehuwde jongvolwassenen, zoals matrozen, soldaten, werksters en ambachtsknechten) en de permanente immigranten.⁹⁷ Noordam, die de migratie naar Leiden beschrijft, maakt een onderscheid tussen passanten (seizoenmigranten en bezoekers) en mensen die zich permanent in de stad vestigen (textielarbeiders, kooplieden en hoogleraren).⁹⁸ Religieuze tolerantie en economische welvaart zijn vaak de redenen geweest dat groepen naar Nederland migreerden.

Te beginnen met de immigranten die om religieuze redenen naar Nederland zijn gekomen. Dit was het geval bij de Zuid-Nederlandse immigranten die tijdens de Tachtigjarige Oorlog naar het noorden trokken; de Joodse vluchtelingen die na de unificatie van Spanje en Portugal in 1580 naar Nederland trokken; de Franse Hugenoten die in 1685, na de afschaffing van eerder opgestelde privileges, naar Nederland trokken; en de Joden die uit Polen en Rusland naar Nederland trokken om daarmee de pogroms in hun thuisland te ontvluchten.⁹⁹ Deze immigranten trokken naar Nederland vanwege de relatieve godsdienstvrijheid aangezien hier sinds de Unie van Utrecht (1579) nauwelijks meer sprake was van geloofsvervolgung.¹⁰⁰ Het Leidse stadsbestuur was tolerant 'ten opzichte van nieuwkomers en hun afstammelingen die het geloof van hun voorvaderen hadden behouden'.¹⁰¹

In Nederland had vanaf 1574 de gereformeerde kerk zich ontwikkeld tot een semi-staatkerk, welke de enige toegelaten 'publieke kerk' werd. Alleen gereformeerden mochten openlijk hun godsdienst beoefenen en op den duur werden alleen aan leden van deze kerk openbare functies vergeven. Andere religieuze groepen (zoals de katholieken) mochten wel hun geloof belijden zonder hiervoor vervolgd te worden, alleen moesten zij dit in het geheim doen. Deze groepen werden dus gedoogd en niet volledig geaccepteerd.¹⁰² Hier moet wel bij worden vermeld dat Nederland naar vroegmoderne maatstaven een van de meest verdraagzame landen was.¹⁰³

⁹⁷ Lucassen, 'Immigratie en bevolkingsontwikkeling', 192-199; Lucassen, 'The Netherlands', 161.

⁹⁸ Noordam, 'Nieuwkomers in Leiden', 39.

⁹⁹ Lucassen, 'The Netherlands', 155-158.

¹⁰⁰ J.W. Sap, 'Voor de vrije Nederlanden en de eer van God: politieke tolerantie in de zestiende eeuw', in: M. ten Hooven ed., *De lege tolerantie. Over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland* (Amsterdam 2001) 48; Aerts, 'Living apart together?', 61.

¹⁰¹ Noordam, 'Nieuwkomers in Leiden', 64.

¹⁰² Aerts, 'Living apart together?', 62.

¹⁰³ Bots, 'Tolerantie of gecultiveerde tweedracht', 657.

Naast de religieuze redenen, waren er ook economische redenen om naar Nederland te migreren: de hoge werkgelegenheid – zij het vaak seizoensgebonden – en de hoge lonen. In het voorjaar kon men turfsteken, in de zomer werden de grasvelden gemaaid, van juni tot december was het visseizoen (haring) en in de winter kon men huishoudelijke diensten verrichten.¹⁰⁴ In de zeventiende en achttiende eeuw had Leiden vooral te maken met immigranten die werkzaam waren in de voeding-, kleding- en dienstensector. In de achttiende eeuw is te zien dat het aantal immigranten uit de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk flink is afgenomen, deze ontwikkeling heeft zich al vanaf het laatste kwart van de zeventiende eeuw ingezet. Eigenlijk nam het immigrantenaantal uit alle regio's af, Duitsland als herkomstgebied vormt hierop een uitzondering. Het enige internationale gezelschap dat Leiden aandeed bestond uit hoogleraren en joden.¹⁰⁵ Lucassen en Lucassen stellen dat de specialisatie van veel immigranten bepalend was voor de keuze voor een bepaalde regionale bestemming, zoals het geval was bij de gespecialiseerde metselwerkers uit België en Brabant die in de bouwnijverheid gingen werken en de arbeiders werkzaam in de lakenindustrie die vaak afkomstig waren uit Duitsland.¹⁰⁶ Kuijpers daarentegen, stelt dat de bestemming van de immigranten in Amsterdam niet bepaald werd door de keuze voor een bepaald beroep, maar dat deze keuze gebaseerd is op de gemaakte contacten en door toeval. Aan de hand van de werken van Lucassen en Lucassen, in combinatie met het onderzoek naar de Leidse confessie- en vonnisboeken, lijkt te kunnen worden geconcludeerd dat de immigranten voornamelijk arbeidsmigranten waren. Zij kwamen voor een langere periode naar Leiden om arbeid te verrichten. Immigranten – maar ook Leidse delinquenten – die werden verbannen uit Leiden, hadden vaak economische motieven om terug te keren naar de stad. Zij konden bijvoorbeeld geen werk buiten de stad vinden.¹⁰⁷

Hoewel de migrantenstroom naar Leiden in de achttiende eeuw afzwakte, behield de stad de problemen waarmee veel vroegmoderne steden te maken kregen, namelijk problemen op het gebied van huisvesting, sociale voorzieningen en criminaliteit. Daar komt nog eens bij dat de immigranten grotendeels tot de lagere sociale segmenten van

¹⁰⁴ Lucassen, 'Immigratie en bevolkingsontwikkeling', 192; Lucassen, 'The Netherlands', 162.

¹⁰⁵ Noordam, 'Nieuwkomers in Leiden', 59-63.

¹⁰⁶ Lucassen, 'The Netherlands', 164; L. Lucassen en B.M.A. de Vries, 'Leiden als middelpunt van een West-Europees textiel-migratiesysteem', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 22, 2 (1996) 140, 155, 158.

¹⁰⁷ Zie ook: D.J. Noordam, 'Criminaliteit van vrouwen in Leiden in de 17de en 18de eeuw', *Leids Jaarboekje* 77 (1985) 41-42.

de samenleving behoorden.¹⁰⁸ De terugval van de Leidse economie versterkte deze problemen. Leiden had steeds te maken met nieuwe immigrantenstromen, maar de vraag naar arbeid was niet langer groot genoeg om hen allemaal van werk te voorzien. Veel immigranten moesten om het hoofd boven water te houden terugvallen op illegale overlevingsmechanismen, zoals diefstal, prostitutie en heling.¹⁰⁹ Armeenzorg werd normaalgesproken via gilden georganiseerd, een probleem in Leiden was dat slechts een klein deel van 'de beroepsbevolking in gilden was georganiseerd'.¹¹⁰ Door de toenemende werkloosheid waren veel mensen aangewezen op de stedelijke en religieuze armenzorg. Stadsbesturen zagen zich steeds vaker genoodzaakt om alleen de eigen Leidse bevolking te helpen. Van immigranten werd een verklaring geëist die bepaalde dat wanneer zij tot armoede zouden vervallen, zij een beroep zouden doen op de armenzorg in de plaats van herkomst.¹¹¹

3.3. Het rechtssysteem

Het gewest Holland telde veel rechtbanken: meer dan 200 rechtbanken waren bevoegd om vonnissen in strafzaken (tot en met de doodstraf) op te leggen en 'het aantal rechtbanken dat bevoegd was in civiele zaken was [...] nog veel groter'.¹¹² Aan het Hof van Holland was het mogelijk om in het geval van civiele zaken in hoger beroep te gaan. In het geval van andere zaken, zoals criminele, strafrechtelijke zaken, kon men niet in hoger beroep gaan.¹¹³ Het strafrecht was slechts deels gecodeerd en lokale en gewestelijke verordeningen, het gewoonterecht, het Romeins recht en het canoniek recht speelden een grote rol.¹¹⁴ Het Nederlandse rechtssysteem wordt hierdoor nogal eens beschreven als gedecentraliseerd en gefragmenteerd.¹¹⁵ Elke stad had zijn eigen systeem van rechtspraak, wel hadden de verschillende rechtbanken onderling contact met elkaar.¹¹⁶ Straffen lijken soms willekeurig te zijn uitgedeeld, maar zijn vaak gebaseerd op eerdere politieke ordonnanties, zoals bijvoorbeeld de ordonnantie uit

¹⁰⁸ P.M. Hohenberg en L.H. Lees, *The making of urban Europe, 1000-1994* (1995) 95-96; Hufton, *The poor of eighteenth-century France*, 69; Moch, *Moving Europeans*, 7; L.P. Moch, 'The European perspective: changing conditions and multiple migrations, 1750-1914', in: D. Hoerder en L.P. Moch eds., *European migrants. Global and local perspectives* (Boston 1996) 119; Pot., *Arm Leiden*, 174.

¹⁰⁹ Noordam, 'Nieuwkomers in Leiden', 81-82.

¹¹⁰ Rond 1700 was slechts vijftig procent van de beroepsbevolking aangesloten bij een gilde. Bron: Sluijter, 'Kantelpunt', 167.

¹¹¹ Sluijter, 'Kantelpunt', 167.

¹¹² Egmond, 'Fragmentatie', 9.

¹¹³ Egmond, *Underworlds*, 12.

¹¹⁴ Egmond, 'Fragmentatie', 9; A.S. Blécourt, *Kort begrip van het oud-vaderlands burgerlijk recht* (Groningen 1967) 17-22.

¹¹⁵ De discussie of dit beeld wel of niet correct is, is te lezen in: Egmond, 'Fragmentatie', 9-22.

¹¹⁶ Egmond, *Underworlds*, 24.

1580 betreffende overspel.¹¹⁷ Dit betekent niet dat de strafmaat altijd hetzelfde was. Egmond stelt dat er sprake is van rechtsongelijkheid in de berechting van gevestigden en niet-gevestigden, maar dat er binnen de berechting van beide groepen geen ongelijkheid te zien is. Eigen onderzoek naar de Leidse confessie- en vonnisboeken, zoals gepresenteerd in hoofdstuk vier, toont aan dat er niet of nauwelijks verschillen waren in de berechting van Leidse en niet-Leidse delinquenten. Dit is in tegenspraak met het standpunt van Egmond.

Binnen de rechtbank, ook wel de vierschaar genoemd, zijn de schepenen en schouten werkzaam. De schepenen, die als vertegenwoordigers van het volk fungeren, hadden een rechtsprekende taak en maakten met een totaal van acht schepenen deel uit van de schepenbank. Vanaf 1702 is de maximale ambtsduur vastgesteld op twee jaar. Naast rechtsprekende taken hadden de schepen ook bestuurlijke taken. De schepenen vergaderden gezamenlijk met de vier burgemeesters, deze vergadering werd formeel geleid door de schout, maar in de praktijk door de eerste burgemeester. De acht schepenen en vier burgemeesters tezamen worden het Gerecht genoemd. De schout, ook wel hoofdofficier genoemd, was de hoogste gezagsdrager van de stad en was, ook na het uitroepen van de Republiek in 1588, de lokale vertegenwoordiger van de landsheer. Hij vervulde een opsporingstaak – en was dan ook de hoogste politiefunctionaris – en trad op als openbare aanklager namens de gewestelijke overheid. De maximale ambtsduur was drie jaar en een schout kon pas opnieuw worden benoemd nadat hij zes jaar niet als schout werkzaam was geweest.¹¹⁸ De dualiteit tussen schout en schepenen is duidelijk zichtbaar in de rechtspraak: de schepenen geven toestemming om een verdachte te arresteren, de schout pakt de verdachte op en verzamelde bewijsmateriaal voor het proces. De schout en schepenen verhoren de delinquent, van dit verhoor wordt een verslag in de confessieboeken opgesteld. Hierna stelt de schout een eis op en volgt de uitspraak van de schepenen, al dan niet ‘conform de eis van de schout’.¹¹⁹ Het vonnis wordt in het vonnisboek opgetekend.¹²⁰ Het was mogelijk om tortuur te gebruiken tijdens de ondervragingen van de delinquent. Hier moesten de schepenen officieel toestemming voor geven en tijdens het uitvoeren van de tortuur moesten verschillende

¹¹⁷ Faber, *Strafrechtspleging*, 214. Zie ook: Diederiks en Huussen Jr., ‘Crime and punishment’, 134; Van Maanen, *Stadsarchief van Leiden*, 141-145; M.P.C. van der Heijden, *Huwelijk in Holland. Stedelijke rechtspraak en kerkelijke tucht. 1550-1700* (2005) 45-50.

¹¹⁸ Van Maanen, *Stadsarchief van Leiden*, XII-XIV; Groeneveld en De Jongste, ‘Bestuur en beleid’, 55-57; L. Th. Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht* (Malle 1947) 43.

¹¹⁹ Faber, *Strafrechtspleging*, 29.

¹²⁰ Faber, *Strafrechtspleging*, 29; Egmond, ‘Fragmentatie’, 16.

rechtbankmedewerkers en een dokter aanwezig zijn. Dit kostte veel geld en het gebruik van tortuur werd dan ook niet onnodig ingezet.¹²¹ In 1798 werd het gebruik van tortuur afgeschaft.¹²²

In het achttiende-eeuws Leiden was, net als in andere steden, sprake van een klassenjustitie. Poorters bijvoorbeeld, hadden enkele voorrechten op niet-poorters, zo mochten zij wanneer zij een borgsom betaalden op vrije voet blijven tijdens een strafproces.¹²³ Verhaar en Van den Brink beschrijven de mogelijkheden van een schout om een overspelige in achttiende-eeuws Amsterdam aan te pakken: de schout kan de delinquent naar 'beneden' of naar 'boven' verwijzen of hij kon een 'compositie' aangaan. Beneden werd men ingesloten in de boeien en kon men geen gebruik maken van rechtsbijstand. Boven bleven de verdachten op vrije voeten en hadden zij de mogelijkheid zich bij te laten staan door een advocaat. Met compositie voorkwam een overspelige verdere gerechtelijke stappen. Het blijkt dat bijna alle overspeligen die beneden vastzaten in de klasse der onvermogenen viel. Dit was dus de procedure voor de armen.¹²⁴ De verschillen in de hoogte van de straf wordt niet besproken.

4. Uitkomsten van het onderzoek naar de confessie- en vonnisboeken

In dit hoofdstuk worden de uitkomsten van het onderzoek naar de Leidse confessie- en vonnisboeken voor de periode 1750-1805 gepresenteerd. Om de twee jaar zijn twee opeenvolgende jaren bestudeerd, waardoor de hieronder gepresenteerde uitkomsten niet het volledige beeld geven van het aantal delinquenten in de confessie- en vonnisboeken voor de betreffende periode. Wel geven zij een representatief beeld, waardoor een analyse goed mogelijk is. In paragraaf 4.1. wordt een beeld geschetst van de vrouwelijke delinquent. Verschillende onderwerpen komen hiervoor aan bod, zoals de man-vrouwverhoudingen, de verhouding tussen vrouwelijke criminele Leidenaren en vrouwelijke criminele immigranten, de geboorteplaats van immigranten, de woonplaats van de delinquenten, de gemiddelde leeftijd, de burgerlijke staat en het gebruik maken van tortuur tijdens de ondervragingen. In paragraaf 4.2. wordt meer specifiek gekeken naar het soort misdrijf dat door Leidenaren en immigranten werd gepleegd. De meest

¹²¹ Egmond, *Underworlds*, 28.

¹²² Egmond, 'Fragmentatie', 9.

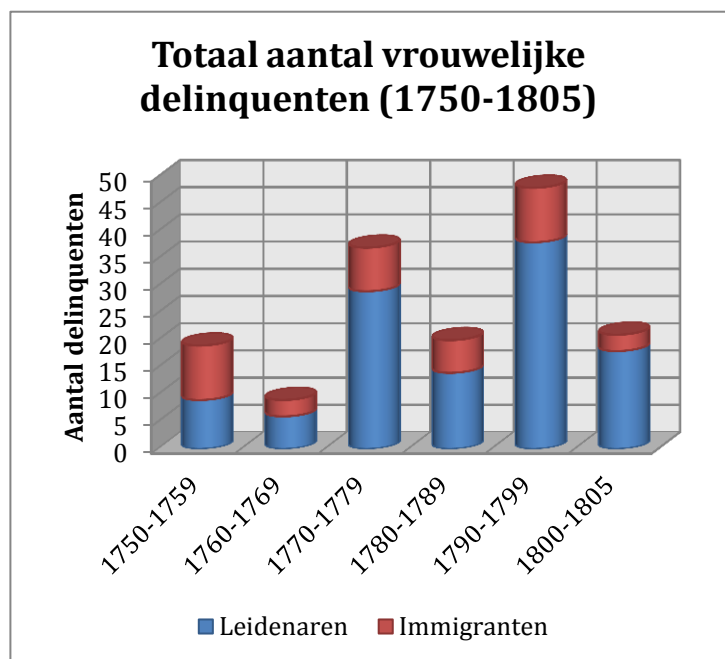
¹²³ Faber, *Strafrechtspleging*, 260.

¹²⁴ V. Verhaar en F. van den Brink, 'De bemoeienis van stad en kerk met overspel in het achttiende-eeuwse Amsterdam', in: S. Faber en F. Egmond eds., *Nieuw licht op oude justitie: misdaad en straffen tijde van de Republiek* (1989) 70-72.

begane misdrijven zijn de vermogensdelicten en de zedendelicten. Diefstal, heling, overspel, hoererij en het leiden van een ontuchtig leven vormen hierbinnen de meest begane misdrijven. In welke sociaal-economische omstandigheden pleegden de vrouwen hun misdrijven? Waar werden de misdrijven gepleegd? Welke motieven hadden zij daarbij? Werden zij geholpen door anderen? Konden zij steunen op bestaande sociale netwerken? Met het beantwoorden van deze vragen wordt een beeld geschetst van de situatie waarin de vrouwen hun misdrijven pleegden. In paragraaf 4.3. worden de uitgedeelde straffen uiteengezet. Deze straffen variëren van vrijheidsstraffen (zoals een werkhuisstraf of een ban), tot lijfstraffen (zoals geseling en brandmerken) en geldboetes. In paragraaf 4.4. wordt ingegaan op de gepleegde misdrijven en opgelegde straffen van Leidenaren en immigranten aan de hand van enkele vergelijkingen. De reeds genoemde vragen, zoals de motieven en de sociaal-economische achtergrond van de delinquent, zullen de leidraad hiervoor vormen. De nadruk zal liggen op de berechting van Leidenaren en immigranten die veel gepleegde misdrijven hebben begaan, zoals diefstal en overspel.

4.1. Achtergrond van de vrouwelijke delinquenten

In de confessie- en vonnisboeken komen tussen 1750 en 1805 381 delinquenten voor, waarvan 219 mannen (57%) en 162 vrouwen (43%). Het aandeel van vrouwen in de Leidse criminaliteit lag niet uitzonderlijk hoog. Zo blijkt uit het onderzoek van Van de Pol dat in de zeventiende eeuw 'de helft van de arrestanten voor de Amsterdamse rechtbank van het vrouwelijke geslacht [was]'. In de achttiende eeuw daalt dit aandeel naar 35

Figuur 5. Totaal aantal vrouwelijke delinquenten (1750-1805)

procent.¹²⁵ De Leidse confessie- en vonnisboeken uit de jaren 1750 en 1760 kenmerken zich door een laag delinquentenaantal (zie figuur 5). Hierdoor lijkt het alsof de

¹²⁵ Van de Pol, 'Vrouwencriminaliteit', 266.

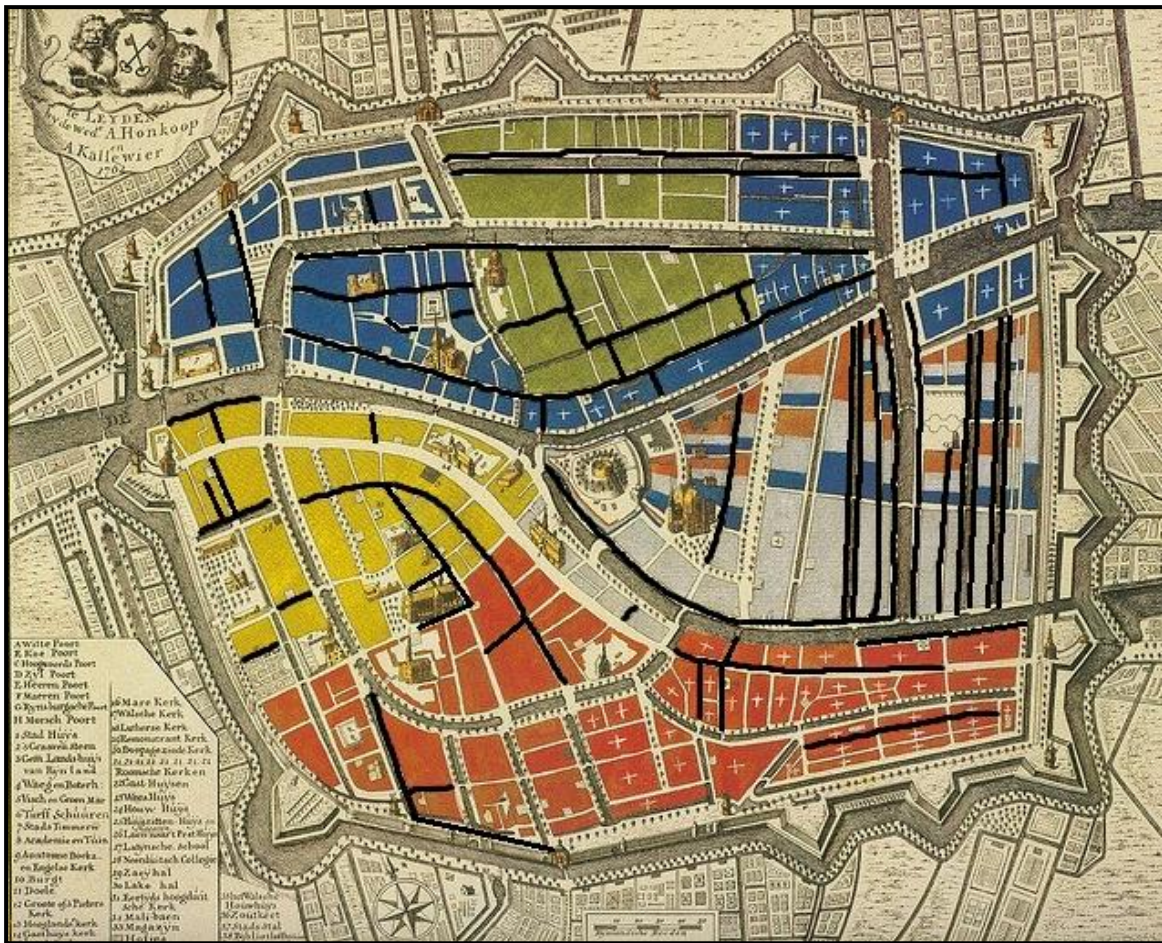
criminaliteit in de tweede helft van de achttiende eeuw aanzienlijk toenam. Uit het onderzoek van Diederiks naar de criminele vonnissen in Leiden tussen 1601 en 1811 blijkt dat het aantal delinquenten in de jaren 1750 en 1760 uitzonderlijk laag lag.¹²⁶ Wanneer de jaren 1750 als beginpunt worden genomen, kan gesteld worden dat de criminaliteit in de loop van de achttiende eeuw toenam. Wanneer naar de gehele achttiende eeuw wordt gekeken, zoals Diederiks doet, kan gesteld worden dat de jaren 1750 en 1760 een uitzondering vormen en dat de criminaliteit niet extreem toenam.

Van de vrouwelijke delinquenten is 70% binnen Leiden geboren en 25% buiten Leiden. Van 5% van de vrouwen is de geboorteplaats onbekend. Tot de jaren 1780 loopt het aantal mannen en vrouwen ongeveer gelijk op, zo is in de jaren 1750 59% vrouw, in de jaren 1760 is 44% vrouw en in de jaren 1770 is 56% vrouw. Na de jaren 1780 is te zien dat er verhoudingsgewijs meer mannen dan vrouwen in de confessie- en vonnisboeken worden genoemd. In de jaren 1780 is 31,5% vrouw en in de jaren 1790 is 36,6% van de delinquenten vrouw. Tussen 1800 en 1805 is het aantal mannelijke delinquenten afgenomen en is de man-vrouwverhouding terug naar het niveau van vóór 1780 (zie bijlage 4). Het hoge aantal mannelijke delinquenten in de jaren 1790 valt te verklaren doordat in die periode veel mannen worden opgepakt wegens het verstoren van de openbare rust door het verspreiden van prinsgezinde ideeën en door het ingaan tegen het patriottische bestel. Slechts één vrouw werd in de jaren 1790 opgepakt wegens dit misdrijf, namelijk de 74-jarige Leidse Judith Bijtel.¹²⁷

Bij niet alle delinquenten is de huidige woonplaats vermeld. Van 137 vrouwelijke delinquenten is de woonplaats wel bekend. 88,3 procent van de delinquenten woonde in Leiden, bij het merendeel hiervan, namelijk 62,8 procent, is de straatnaam bekend. De delinquenten wonen door heel Leiden verspreid. Wel worden bepaalde straten en stegen vaker genoemd dan anderen. Zo wonen zeven delinquenten in de Kaiserstraat of in aangrenzende stegen, vier delinquenten wonen aan de Langegracht, drie wonen op de Oude Vest, vier delinquenten wonen aan de Uiterstegracht en nog eens vier delinquenten op de Langebrug. (Zie bijlage 5a en figuur 6 voor een overzicht van de straatnamen en bijbehorende kaart van Leiden.) De overige delinquenten, namelijk 11,7 procent, woonde buiten Leiden. Amsterdam is hierbij de meest voorkomende woonplaats (zie bijlage 5b).

¹²⁶ Diederiks, 'Criminaliteit in Leiden', 24.

¹²⁷ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+62 p. 16 ½ -22.

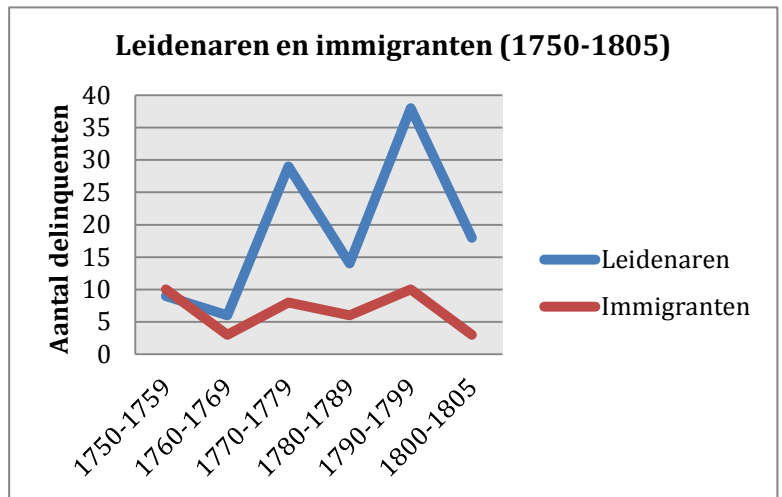

Figuur 6. Huidige woonplaats van Leidse en niet-Leidse delinquenten binnen Leiden

Tussen 1750 en 1805 is een relatieve daling te zien van het aantal delinquente immigranten ten opzichte van delinquente Leidenaren. Een uitzondering hierop vormen de jaren 1750 waarin veel immigranten in de confessie- en vonnisboeken terug te vinden zijn. Het aantal immigranten dat genoemd wordt in de confessie- en vonnisboeken blijft over de gehele periode ongeveer gelijk, wel neemt het aantal Leidenaren in de confessie- en vonnisboeken toe (zie figuur 7). Diederiks noemt dit de 'verleiding' van de criminaliteit.¹²⁸ Het merendeel van de vrouwelijke immigranten is geboren in de provincie Zuid-Holland (32,5%). Sommigen van hen zijn geboren in steden en dorpen gelegen nabij Leiden, zoals Rijnsburg, Katwijk aan de Rijn, Zoeterwoude en Oegstgeest. Anderen zijn wat zuidelijker geboren, onder andere in Delft, Rotterdam en Den Haag (zie bijlage 3). 17,5% van de immigranten is in Noord-Holland geboren. Het grootste deel is in Amsterdam geboren, anderen zijn geboren in Hoorn en Haarlem en op het eiland Marken. Naast Noord-Holland en Zuid-Holland zijn Gelderland

¹²⁸ Diederiks, 'Criminaliteit in Leiden', 34.

en Utrecht (beide 7,5%) de meest voorkomende Nederlandse provincies waar immigranten zijn geboren. 15% van de immigranten is geboren in de provincies Friesland (5%), Limburg (5%), Brabant (2,5%) en Zeeland (2,5%). Van de immigranten die buiten de Republiek zijn geboren is Duitsland (10%) het meest voorkomende

Figuur 7. Leidenaren en immigranten (1750-1805)

geboorteland. De immigranten zijn geboren in Hamburg, *Soets*, *Diets* en *Kerkharpe*. De resterende immigranten zijn geboren in België (5%), Luxemburg (2,5%) en Zuid-Afrika (2,5%).

Wanneer wordt gekeken naar de beroepen van de vrouwelijke delinquenten valt op dat van de Leidenaren 72,4% werkzaam is in de textielindustrie. Het merendeel is spinster, hierop volgen de naaisters en dubbelaarsters. Een klein deel geeft aan een breister, pluister, mutsenmaakster of riemenmaakster te zijn. Van de immigranten geboren binnen Noord-Holland en Zuid-Holland is 58,8% werkzaam in de textielindustrie. Dit geldt voor 55,6% van de immigranten geboren in de overige Nederlandse provincies. Van de immigranten geboren buiten Nederland geeft nog maar 28,6% aan werkzaam te zijn in de textielindustrie. Het grootste deel van deze groep, namelijk 42,9%, geeft aan huishoudelijk werk te verrichten. 16,2% van de Leidse delinquenten geeft aan huishoudelijk werk te verrichten. Dit aandeel ligt hoger onder immigranten geboren buiten Leiden maar binnen de provincies Noord-Holland en Zuid-Holland (35,3%) en onder immigranten geboren buiten deze provincies maar binnen Nederland (33,3%). Bijna 2% van de Leidenaren geeft aan werkloos te zijn en de overige 10% geeft aan de kost te verdienen door onder andere groentes te verkopen en werkzaam te zijn als prostituee, uitdraagster, huisbewaakster of kraambewaakster. Van de immigranten zegt één werkzaam te zijn door 'uit werk te gaan', de ander is huisbewaakster, één is koopvrouw en de ander verdient geld als koorddanseres (zie bijlage 6a en 6b). Deze informatie geeft een goed beeld van de werkzaamheden van de vrouwelijke delinquenten, aangezien een heel groot deel van hen haar beroep opgeeft in

de confessie- en vonnisboeken, namelijk 92% van de Leidenaren en 82,5% van de immigranten.

Ook de gemiddelde leeftijd van de delinquenten is representatief aangezien bij 93% van de Leidenaren en bij 97,5% van de immigranten een leeftijd wordt opgegeven. De gemiddelde leeftijd van Leidenaren ligt voor de periode 1750-1805 op 34,1 jaar, duidelijke uitschieters zijn daarbij niet te zien. De gemiddelde leeftijd van de immigranten ligt op 32,7 jaar, met duidelijke pieken in de jaren 1750, waarbij de gemiddelde leeftijd 40 jaar is en in de jaren 1770, waarbij de gemiddelde leeftijd 28,9 jaar is (zie bijlage 7).

De gegevens over de burgerlijke staat van de vrouwelijke delinquenten zijn veel schaarser: van slechts 35% van de Leidenaren wordt de burgerlijke staat expliciet vermeld, dit is bij 27,5% van de immigranten het geval. Over de totale periode geeft 21%

van de Leidenaren aan gehuwd te zijn. Bij de immigranten is het percentage van gehuwden ook het hoogst, namelijk 15%. 7% van de Leidenaren geeft aan weduwe te zijn, 4,4% is ongehuwd en 2,6% is gescheiden. Bij de immigranten geeft 10% aan ongehuwd te zijn en 2,5% van de immigranten geeft aan weduwe te zijn. Bij de overige delinquenten is geen burgerlijke staat vermeld (zie figuur 8). Als men alleen de gegevens van deze bronnen bekijkt, kan een vertekend beeld ontstaan wat betreft de

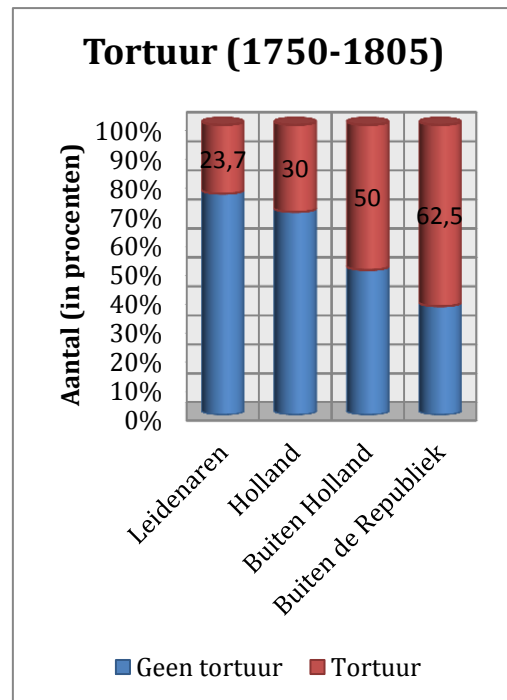
	1750-1805	
	Totaal	%
Leidenaren totaal	114	
Ongehuwd	5	4,4
Gehuwd	24	21
Gescheiden	3	2,6
Weduwe	8	7
Onbekend	74	64,9
Immigranten totaal	40	
Ongehuwd	4	10
Gehuwd	6	15
Gescheiden	-	-
Weduwe	1	2,5
Onbekend	29	72,5

Figuur 8. Burgerlijke staat vrouwelijke delinquenten (1750-1805)

burgerlijke staat van de vrouwen. Het merendeel lijkt te zijn gehuwd, wat in werkelijkheid hoogstwaarschijnlijk niet het geval is geweest. Wanneer gekeken wordt naar zaken waarbij de burgerlijke staat niet expliciet is genoemd kan er ontdekt worden dat meer vrouwen ongehuwd blijken te zijn. Neem bijvoorbeeld de vrouwen die worden berecht wegens hoererij of ontuchtig gedrag, wanneer zij gehuwd zouden zijn, zouden zij ook voor overspel worden berecht en dat is in veel gevallen niet zo. Van deze vrouwen kan worden aangenomen dat zij ongehuwd zijn geweest. Nederlandse steden,

maar ook andere West-Europese steden, tellen in de achttiende eeuw namelijk een groot percentage ongehuwde vrouwen.¹²⁹

De laatste twee onderwerpen die aan bod komen zijn het gebruik van tortuur en het aantal delinquenten dat na de confessie weg wordt gestuurd, zonder dat zij zijn gevonnist. Te beginnen met tortuur. Voor de periode 1750-1805 is bij 23,7% van de Leidse delinquenten tortuur gebruikt tijdens de verhoren. Van de immigranten geboren in Noord-Holland en Zuid-Holland is bij 30% gebruik gemaakt van tortuur. Bij 50% van de immigranten geboren buiten Noord-Holland en Zuid-Holland, maar binnen Nederland is tortuur gebruikt. Dit percentage is het hoogst onder de immigranten geboren in het buitenland, daarbij is bij 62,5% van de vrouwen tortuur gebruikt tijdens het verhoor (zie figuur 9). Ook bij het aantal delinquenten dat na een confessie zonder vonnis naar huis wordt gestuurd is ongelijkheid te zien. In de periode van 1750-1805 worden acht delinquenten zonder vonnis en vaak met alleen een berisping naar huis gestuurd, deze delinquenten zijn allen in Leiden geboren.

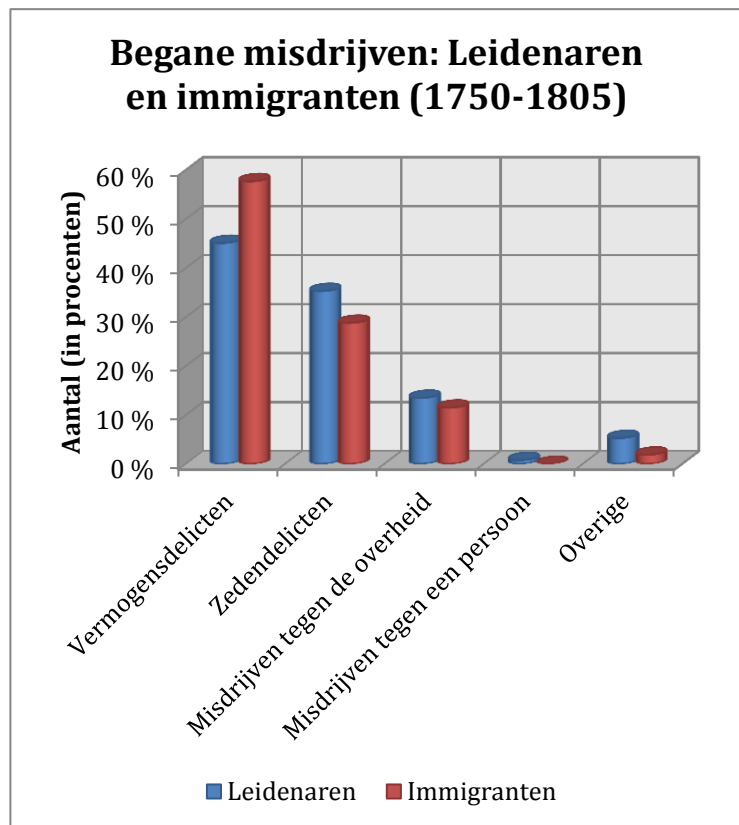

Figuur 9. Tortuur gebruikt bij vrouwelijke delinquenten (1750-1805)

¹²⁹ S. de Langhe, 'To thrive, one must wive? Subsistence strategies of single women in eighteenth- and early nineteenth-century rural Flanders', *The History of the Family* 17, 2 (2012) 199-200.

4.2. Context waarin de misdrijven werden gepleegd

De verschillende misdrijven die door Leidenaren en immigranten zijn gepleegd worden in deze paragraaf beschreven. Centraal staan de vermogensdelicten (zoals diefstal en heling) (§4.2.1.) en de zedendelicten (zoals overspel, hoerij en het leiden van een ontuchtig leven) (§4.2.2.), aangezien dit de meest begane delicten zijn (zie figuur 10). In paragraaf 4.2.1. wordt naast de uiteenzetting van de begane vermogensdelicten, ook een algemeen beeld geschetst van de

Figuur 10. Begane misdrijven: Leidenaren en immigranten (1750-1805)

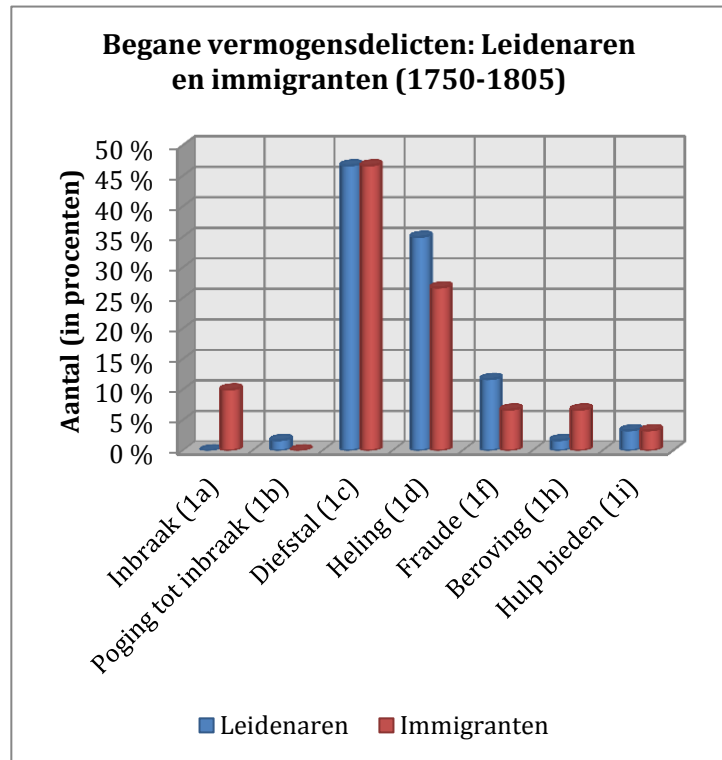
situatie waarin de vrouwen hun misdrijven pleegden. Hoe oud

waren deze vrouwen? In welke sectoren waren zij werkzaam? Waar pleegden zij hun misdrijven? Deden zij dit alleen of met hulp van anderen? Welke motieven hadden zij daarbij? Steunden zij op een sociaal netwerk? Tevens wordt gekeken naar het gebruik van tortuur tijdens het verhoor van de delinquenten. In paragraaf 4.2.2. worden de begane zedendelicten uiteengezet, tevens wordt een overzicht gegeven van het type vrouw dat een dergelijk misdrijf beging. Zo wordt beschreven hoe oud zij was, in welke sectoren zij werkzaam was en wat haar burgerlijke staat was. Verder wordt uiteengezet welke motieven de vrouwen hadden en of er tortuur werd gebruikt. In paragraaf 4.2.3. worden de overige misdrijven besproken, namelijk de misdrijven tegen de overheid (zoals de schending van de verbanning en bedelarij) en misdrijven tegen een persoon (zoals mishandeling en moord). Aangezien deze laatst genoemde misdrijven niet frequent werden gepleegd, wordt de context van de delinquenten bij deze misdrijven

niet besproken. Dit zou namelijk een eenzijdig beeld opleveren van het type delinquent dat een dergelijk misdrijf pleegt.¹³⁰

4.2.1. Vermogensdelicten

Uit de confessie- en vonnisboeken blijkt dat de vermogensdelicten onder zowel de vrouwelijke Leidenaren als de vrouwelijke immigranten de meest voorkomende misdrijven zijn: 45% van de Leidenaren en bijna 58% van de immigranten pleegt een dergelijke misdrijf (zie figuur 10). Diefstal en heling (1c en 1d) zijn door beide groepen de meest begane delicten. 81,7% van de door Leidenaren gepleegde vermogensdelicten was diefstal of

Figuur 11. Begane vermogensdelicten: Leidenaren en immigranten (1750-1805)

heling, dit was bij 73,3% van de door de immigranten gepleegde vermogensdelicten het geval. De overige delinquenten die zich hebben schuldig gemaakt aan een vermogensdelict zijn veroordeeld wegens inbraak, poging tot inbraak, het hulp bieden bij inbraak of diefstal, fraude en beroving (zie figuur 11). Onderstaande analyse richt zich alleen op de delinquenten die zich schuldig hebben gemaakt aan de meest begane delicten, namelijk diefstal en heling (soms in combinatie met een ander vermogensdelict).

De producten die werden gestolen en waarin werd gehandeld waren voornamelijk textielproducten en naaigerei, zoals kleding, stoffen, beddengoed en garen. 57% van de Leidenaren en 53% van de immigranten steelt of handelt in een dergelijk product. Noordam bevestigt dat de goederen die werden gestolen meestal van geringe waarde waren.¹³¹ Door Leidenaren worden naast de textielproducten en naaigerei ook veel keukengerei en voedsel gestolen, dit was in 24% van de misdrijven het geval.

¹³⁰ Zie bijlage 8 voor een overzicht van de vormen van criminaliteit.

¹³¹ D.J. Noordam, 'Criminaliteit van vrouwen in Leiden in de 17de en 18de eeuw', *Leids Jaarboekje* 77 (1985) 40, 44.

Hierop volgt diefstal van en de handel in metalen, zoals goud, zilver en sieraden (8%), geld (5%) en turf, lood en hout (5%). Bij de immigranten vormen metalen en sieraden de op één na grootste groep van gestolen en geheelde goederen, namelijk 21%. Hierop volgt de diefstal van en de handel in keukengerei en voedsel (16%) en geld (11%). De immigrant lijkt, in tegenstelling tot de Leidenaar, vaker geneigd om duurdere goederen, zoals sieraden, te stelen en te verhandelen. Heeft dit te maken met een verschil in mentaliteit van de immigrant? Durft zij meer risico's te nemen aangezien er voor haar minder op het spel staat en minder te verliezen valt, zoals een woning, een baan of financiële hulp?¹³²

Van de zestien niet-Leidse delinquenten is vijftig procent werkzaam als huishoudelijk hulp en bijna twintig procent werkzaam in de textielindustrie. Een baan als huishoudelijk hulp is, zo blijkt uit de confessie- en vonnisboeken, makkelijk in een andere stad op te pakken. Veel niet-Leidse delinquenten geven dan ook aan dat zij al eerder in andere steden of op andere plekken in Leiden als huishoudelijk hulp hebben gewerkt. Van de 27 Leidse delinquenten geeft 70 procent aan in de textielindustrie te werken. Een baan buiten Leiden zal lastig te vinden zijn. Ondanks dat Leiden zich in de achttiende eeuw in een neergaande economische spiraal bevond, zullen veel Leidenaren genoodzaakt zijn geweest om in de stad te blijven. Hun woning, kinderen en hun – waarschijnlijk slecht betaalde – baan in de stagnerende textielindustrie zullen zij niet snel opgeven.

Het merendeel van de delinquenten lijkt het misdrijf alleen te hebben gepleegd, zij het dat dit niet altijd expliciet vermeld wordt in de confessie- en vonnisboeken. Bij slechts 12 procent van zowel de Leidenaren als de immigranten is het misdrijf met de hulp van een andere persoon gepleegd. Het ging hierbij vaak om een familielid, partner of een vriendin. De locatie van het misdrijf is vaak in of rond een woonhuis, in een winkel of op het werk. Ook de Hooglandse Kerk, de kermis en een school worden als plaats van delict aangegeven. Opvallend is dat ook de galg wordt aangegeven als delictslocatie, de delinquent heeft daar een kledingstuk gestolen.¹³³ Ook heeft één delinquent een kind meegelokt en hem vervolgens ontdaan van de zilveren gespen van zijn schoenen.¹³⁴ Van de Pol noemt dit een typisch vrouwelijk patroon van diefstal,

¹³² Wanneer een persoon wordt veroordeeld verliest hij/zij vaak haar recht op bedeling. bron: Van der Vlis, *Leven in armoede*, 263.

¹³³ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+54 p. 26; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10KK confessie nr. 24.

¹³⁴ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+65 p. 92 ½-94; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10WW confessie nr. 46.

waarbij vrouwen zich bezig houden met diefstal van goederen van geringe waarde.¹³⁵ Dit patroon van diefstal is ook te zien in andere steden, zoals Amsterdam en Rotterdam, zo blijkt uit de onderzoeken van Van de Pol en Van der Heijden. Beide historici tonen aan dat criminele vrouwen zich in deze steden bezig hielden met diefstal en heling in goederen met een geringe waarde, zoals huishoudelijke goederen. De goederen werden meestal gestolen uit winkels en woonhuizen.¹³⁶

Door het merendeel van de Leidse en niet-Leidse delinquenten werden de gestolen goederen doorverkocht: bij bijna zeventig procent van de niet-Leidse delinquenten en bij bijna 62 procent van de Leidse delinquenten was dit het geval. Sommigen geven aan de goederen in Leiden bij een uitdraagster of aan een mede-inwoner te hebben verkocht, anderen geven aan hun goederen buiten Leiden, bijvoorbeeld in Den Haag, Haarlem of Rotterdam, te hebben verkocht. Eén immigrant geeft aan met de trekschuit in de donkere avonduren naar Haarlem te zijn gevaren, waar ze haar gestolen goederen heeft opgeslagen (om ze vervolgens ter plekke te verkopen?).¹³⁷ Er lijkt sprake te zijn van een (grootschalig?) netwerk van allerlei dievegges, handelaren en consumenten, waarbij geen kloof lijkt te bestaan tussen Leidenaren en immigranten. Goederen worden over en weer verkocht, zonder dat handelaren en consumenten naar de geografische achtergrond van de verkopers lijken te kijken. Onderzoek van Vanbellinghem toont aan dat in Antwerpen voor de periode 1775-1785 in 54 procent van de gevallen van diefstal van kleding sprake was van heling. Het merendeel van de delinquenten verkocht zijn of haar goederen aan oudekleerkopers, voddelieden en particulieren. Ook winkeliers, herbergiers en pandjesbazen waren populaire afnemers van gestolen textiel.¹³⁸

De illegale handel in gestolen goederen door Leidse en niet-Leidse delinquenten lijkt voor het bestaan van sommigen bijna een noodzaak te zijn. Van de Leidse delinquenten geeft namelijk bijna veertig procent aan de diefstallen en de heling uit armoede te hebben gepleegd. Bijna twaalf procent geeft aan het misdrijf te hebben gepleegd in beschonken toestand. Eén delinquent zegt dat haar partner al hun zuurverdiende centen opmaakt aan jenever, waardoor zij genoodzaakt was *dieverijen* te

¹³⁵ Van de Pol, 'Vrouwencriminaliteit', 267.

¹³⁶ Van de Pol, 'Vrouwencriminaliteit', 267; Van der Heijden, 'Criminaliteit en sexe', 17-18. Zie ook: Spierenburg, *Judicial violence*, 107.

¹³⁷ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+57 p. 14 ½-18 ½.

¹³⁸ M. Vanbellinghem, 'Diefstal en heling van kleding en textiel: Antwerpen, 1775-1785', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 21, 4 (1995) 397-400.

plegen. Een andere delinquent geeft aan dat ze door haar *jongheid* niet inzag welke gevolgen het door haar gepleegde misdrijf kon hebben. Van ruim veertig procent van de Leidse-delinquenten is het motief onbekend. Van 56 procent van de niet-Leidse delinquenten is het motief onbekend, bijna twintig procent geeft aan de misdrijven uit armoede te hebben gepleegd. De overige delinquenten geven aan de misdrijven te wijten aan de drank, aan het feit dat zij schulden had en aan de schoonheid van het object, wat de betreffende delinquent ertoe heeft gebracht het sieraad te stelen. Vanbellinghem toont aan dat diefstal van textielproducten niet alleen uit noodzaak (als een overlevingsstrategie) werd begaan, maar dat deze diefstallen ook op meer grootschalige, professionele en georganiseerde manieren werden gepleegd. Populaire textielproducten, zoals een schort en een halsdoek, werden gestolen en op een zwarte markt afgezet.¹³⁹

De gemiddelde leeftijd van de Leidse delinquent is 36,3 jaar, de niet-Leidse delinquent is gemiddeld 31,3 jaar. Zoals reeds gezegd wordt de burgerlijke staat niet vaak genoemd in de confessie- en vonnisboeken, waardoor geen eenduidig beeld kan worden geschetst van de burgerlijke staat van de delinquenten. Van de immigranten geven slechts twee delinquenten aan ongehuwd te zijn, drie zijn gehuwd en van elf delinquenten is de burgerlijke staat onbekend. Van de Leidenaren geven vier delinquenten aan gehuwd te zijn, vier zijn weduwe, twee delinquenten zijn gescheiden en van de overige zeventien delinquenten is de burgerlijke staat onbekend. Uit de bronnen kan niet of nauwelijks worden opgemaakt of een persoon, waarbij de burgerlijke staat onbekend is, gehuwd of ongehuwd is.

Om de delinquent te doen bekennen is bij 48 procent van de Leidenaren tortuur gebruikt. Bij immigranten lag dit aantal aanzienlijk hoger: bij dertien van de zestien immigranten werd tortuur gebruikt, wat neer komt op ruim 81 procent. Egmond stelt dat tortuur om financiële (en praktische) redenen niet onnodig werd gebruikt, toch wordt dit blijkbaar met enige regelmaat toegepast op immigranten.¹⁴⁰ Dit hoge percentage van tortuur toegepast op immigranten kan naar mijn mening op twee manieren worden verklaard. Ten eerste kan het te maken hebben met de taalbarrière tussen de schout en de immigrant. Miscommunicatie en onbegrip kan hiervan het gevolg

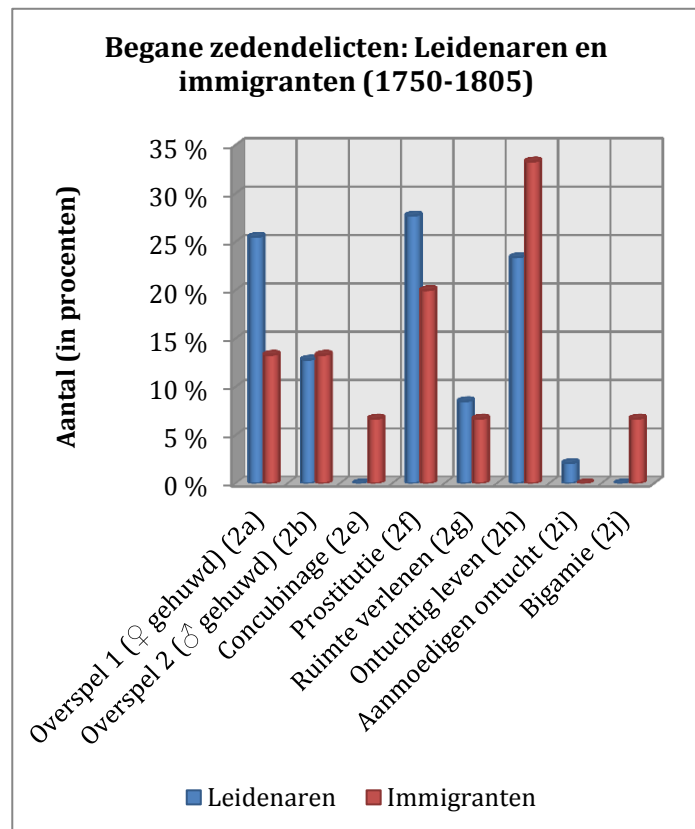
¹³⁹ Ibidem, 386-387, 404-405.

¹⁴⁰ Egmond, *Underworlds*, 28.

zijn, waardoor de schout sneller geneigd zou zijn tortuur te gebruiken.¹⁴¹ Een tweede mogelijke verklaring is dat de schout de immigrant bewust harder aanpakte, misschien vanuit intolerantie.

4.2.2. Zedendelicten

Na de vermogensdelicten zijn de zedendelicten de meest begane delicten: ruim 35% van de Leidenaren en bijna 29% van de immigranten werd veroordeeld voor een dergelijk misdrijf (zie figuur 10). Het meest begane zedendelict onder Leidse delinquenten is prostitutie (27,7%), op de voet gevolgd door overspel door een gehuwde vrouw (25,5%) en het leiden van een ontuchtig, ergerlijk en/of onkuis leven (23,4%). De meest begane zedendelicten onder niet-Leidse delinquenten waren het leiden van een ontuchtig leven (33,3%),

Figuur 12. Begane zedendelicten: Leidenaren en immigranten (1750-1805)

gevolgd door prostitutie (20%) en beide vormen van overspel (elk 13,3%) (zie figuur 12). Het gaat hierbij om overspel waarbij de gehuwde delinquent geslachtsgemeenschap met een man heeft gehad én om overspel waarbij de ongehuwde delinquent geslachtsgemeenschap heeft gehad met een gehuwde man. De overige zedendelicten die door Leidenaren zijn begaan zijn: overspel met een gehuwde man (12,8%), het verlenen van ruimte aan prostituees (8,5%) en het aanmoedigen van mensen om een ontuchtig leven te leiden (2,1%). De immigranten werden naast de reeds genoemde zedendelicten, ook veroordeeld wegens concubinage en bigamie (elk 6,7%). Onderstaande analyse

¹⁴¹ De taalbarrière blijkt uit het feit dat de voor- en achternamen van sommige buitenlandse delinquenten tot twee of zelfs tot drie keer toe op verschillende wijze werden geschreven. In het confessieboek, in het vonnisboek en in de indexen van beide boeken worden sommige namen op verschillende manieren geschreven. In de confessie- en vonnisboeken wordt geen melding gemaakt van de aanwezigheid van een eventuele tolk. Het verhoor met een delinquent die niet uit de regio afkomstig is, kan hierdoor worden bemoeilijkt.

richt zich alleen op de delinquenten die zich schuldig hebben gemaakt aan de meest begane delicten, namelijk overspel door een gehuwde vrouw, prostitutie en het leiden van een ontuchtig leven.¹⁴²

Prostitutie is volgens Noordam een stedelijk fenomeen. Leiden kende in de achttiende eeuw geen grote bordelen, wel telde de stad enkele kleine bordelen. Dit waren soms herbergen waar enkele meisjes inwoonden en tegelijkertijd als prostituee werkzaam waren, maar dit konden ook normale woonhuizen zijn waarbij een vrouw, ook wel de koppelaarster genoemd, de leiding had over verschillende meisjes die zich hier prostitueren. De koppelaarster, vaak zelf ook een prostituee, had de taak om klanten te werven.¹⁴³ Prostituees werden bezocht door mensen uit verschillende sociale lagen, afkomstig uit de stad zelf of uit het omliggende platteland, zoals studenten, graven en baronnen, boekbinders, spinners, boeren en militairen. Noordam wijst op de dubbele moraal van de schout, aangezien prostituanten nauwelijks werden veroordeeld, maar de prostituees wel.¹⁴⁴ Spierenburg daarentegen, stelt dat de prostituanten wel degelijk werden bestraft, alleen dat zij vaak de mogelijkheid hadden om een afkoopsom te betalen, waarmee zij een arrestatie en veroordeling wisten te voorkomen.¹⁴⁵ *Vleselijke conversatie*, zoals in de confessie- en vonnisboeken geslachtsgemeenschap werd genoemd, kon door prostituees ook op straat worden uitgevoerd. Prostitutie zal voor veel vrouwen een bijverdienste zijn geweest. Naast hun werk als prostituee konden zij bijvoorbeeld ook nog dienstmeid zijn.¹⁴⁶ De vrouwen die zich hebben overgegeven aan het leiden van een ontuchtig leven hebben vaak geslachtsgemeenschap gehad met één of meerdere mannen, waarmee zij noch waren gehuwd, noch geld van hadden ontvangen. Het probleem van zowel de prostituees, als de vrouwen die zich *vleselijk* hebben laten *bekennen* door mannen zonder hier geld aan te verdienen, was dat voorbehoedsmiddelen bijna nooit werden gebruikt en de kans op buitenechtelijke kinderen hiermee groot was. Dit zelfde gold voor gehuwde vrouwen die overspel hebben gepleegd: een vrouw kan worden betrapt op een zwangere buik, terwijl

¹⁴² Vrouwen die zich schuldig hebben gemaakt aan een van deze delicten in combinatie met meerdere andere delicten (zoals vermogensdelicten) worden niet opgenomen in de analyse. Vrouwen die een combinatie van de drie meest begane zedendelicten hebben gepleegd worden wél meegerekend, net zoals vrouwen die één van de meest begane zedendelicten pleegde in combinatie met een ander zedendelict.

¹⁴³ D.J. Noordam, 'Prostitutie in Leiden in de 18e eeuw', in: D.E.H. de Boer ed., *Leidse facetten. Tien studies over Leidse geschiedenis* (Zwolle 1982) 68, 73-74.

¹⁴⁴ Ibidem, 75.

¹⁴⁵ Spierenburg, *Judicial violence*, 68.

¹⁴⁶ Noordam, 'Prostitutie in Leiden', 71-72, 76.

overspelige mannen niet op lichamelijke kenmerken betrapt kunnen worden.¹⁴⁷ Al deze vrouwen hebben gemeen dat zij door het hebben van geslachtsgemeenschap met één of meerdere mannen, ingaan tegen de reeds genoemde politieke ordonnantie uit 1580, waarin elke vorm van buitenechtelijke seksualiteit strafbaar was gesteld.¹⁴⁸

Tien Leidse vrouwen en twee niet-Leidse vrouwen zijn in de Leidse confessie- en vonnisboeken aangetroffen wegens gepleegd overspel. De Leidse vrouwen zijn gemiddeld dertig jaar oud, de niet-Leidse vrouwen zijn gemiddeld 21 jaar oud. Elf vrouwen waren gehuwd en één was weduwe. De textielindustrie was de sector waarin de meeste overspelige vrouwen werkzaam waren, namelijk zes Leidenaren en één immigrant. Eén Leidenaar geeft aan huishoudelijk werk te verrichten en de ander zegt een verkoopster in een winkel te zijn. Het beroep van drie delinquenten is onbekend. Om een bekentenis af te dwingen is bij geen enkele immigrant tortuur gebruikt, bij twintig procent van de Leidse delinquenten is wél tortuur gebruikt. Wanneer naar de motieven van zowel de Leidse als de niet-Leidse vrouwen wordt gekeken valt op dat bij het merendeel van hen, namelijk 66,7 procent, de man niet meer in beeld was toen zij overspel pleegde. Twee mannen zaten in Oost-Indië, waarvan één man was opgegeven als vermist en de ander aldaar was overleden. Eén man was matroos en was hierdoor vaak van huis. Vier vrouwen gaven aan dat hun partner hen had verlaten, één gaf aan dat ze zelfs niet wist waar hij heen is gegaan. Ook gaf één delinquent aan dat ze van tafel en bed gescheiden was van haar partner, wat in haar optiek een vrijbrief was om overspel te plegen. Twee vrouwen geven aan te zijn verleid door de man en de laatste delinquent wijt het aan haar *jongheid*. Eén vrouw heeft geen excuus voor het gepleegde overspel, wel zegt ze dat er veel mannen bij haar over de vloer kwamen aangezien zij een huwelijkspartner voor haar dochter zocht. Later bekende ze dat ze met enkele mannen geslachtsgemeenschap heeft gehad.

De tweede groep vrouwen die in deze paragraaf wordt besproken zijn de Leidse en niet-Leidse delinquenten die werden berecht wegens prostitutie of het leiden van een ontuchtig leven (of wegens een combinatie van beide misdrijven). Veertien Leidse en zes niet-Leidse delinquenten werden voor een dergelijk misdrijf berecht. Leidenaren werden vaker wegens prostitutie berecht, immigranten daarentegen, vaker wegens het leiden van een ontuchtig leven (zie figuur 12). Onderzoek van Noordam toont aan dat

¹⁴⁷ M.P.C. van der Heijden, 'Van overspel tot publieke diensten: de vruchten van het oud stadsarchief', *Rotterdams jaarboekje* (2007) 112-113.

¹⁴⁸ Verhaar en Van den Brink, 'De bemoeienis van stad', 68-69.

over de gehele achttiende eeuw meer Leidse vrouwen (bijna 60 procent) dan niet-Leidse vrouwen werden berecht wegens prostitutie.¹⁴⁹ De Leidse delinquenten waren gemiddeld 21,9 jaar oud, de niet-Leidse delinquenten waren gemiddeld 26,4 jaar. Vijftien procent van de vrouwen geeft aan ongehuwd te zijn. Bij het grootste deel van de delinquenten, namelijk bij 85 procent, is geen burgerlijke staat vermeld. Gezien het feit dat deze vrouwen niet wegens overspel zijn berecht, kan er van uit worden gegaan dat al deze vrouwen ongehuwd zijn geweest.

Meer dan één derde van de Leidse en de helft van de niet-Leidse delinquenten was werkzaam in de textielindustrie. Van de Leidse delinquenten was nog eens 35 procent werkzaam als huishoudelijk hulp. Eén immigrant is werkzaam als koorddanseres en één Leidenaar geeft aan zich bezig te houden om 'met een ligtvaardig leven de kost te gewinnen' (fulltime prostituee?).¹⁵⁰ Van vijf delinquenten wordt het beroep niet opgegeven in de confessie- en vonnisboeken. Het valt op dat al deze vrouwen werkzaam waren in laag betaalde beroepen. Van de koorddanseres en de mogelijke fulltime prostituee is niet met zekerheid te zeggen wat zij verdienden. Naar mijn mening is het niet voor de hand liggend dat zij met hun werkzaamheden een omvangrijk salaris verdienden.

De motieven die vrouwen tijdens hun verhoor opgaven voor de redenen waarom zij zich prostitueerden in hoerenhuizen of op straat, maar ook de motieven van vrouwen die zich hebben schuldig gemaakt aan een ontuchtig leven, lijken niet eenduidig op armoede te wijzen.¹⁵¹ Van de zes immigranten die zich hebben schuldig gemaakt aan één of beide misdrijven, geven slechts twee een verklaring op: beide zeggen te zijn verleid door een man. Bij de Leidenaren is het zelfde beeld te zien. Het merendeel (namelijk vier delinquenten) geeft aan te zijn verleid door mannen en mogelijke koppelaarsters. Eén delinquent zegt het uit armoede te hebben gedaan, aangezien zij geen werk meer had en zij geen financiële steun meer van haar moeder ontving. De 20-jarige Johanna van der Meer geeft aan dat zij niet in zag dat het ongepast zou zijn wanneer mannen en vrouwen in een huis samen kwamen om geslachtsgemeenschap te hebben.¹⁵² De 28-jarige Elisabeth Olivier vertelde dat de man met wie zij geslachtsgemeenschap heeft gehad

¹⁴⁹ Noordam, 'Prostitutie in Leiden', 84.

¹⁵⁰ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+59 p. 40; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10MM confessie nr. 35.

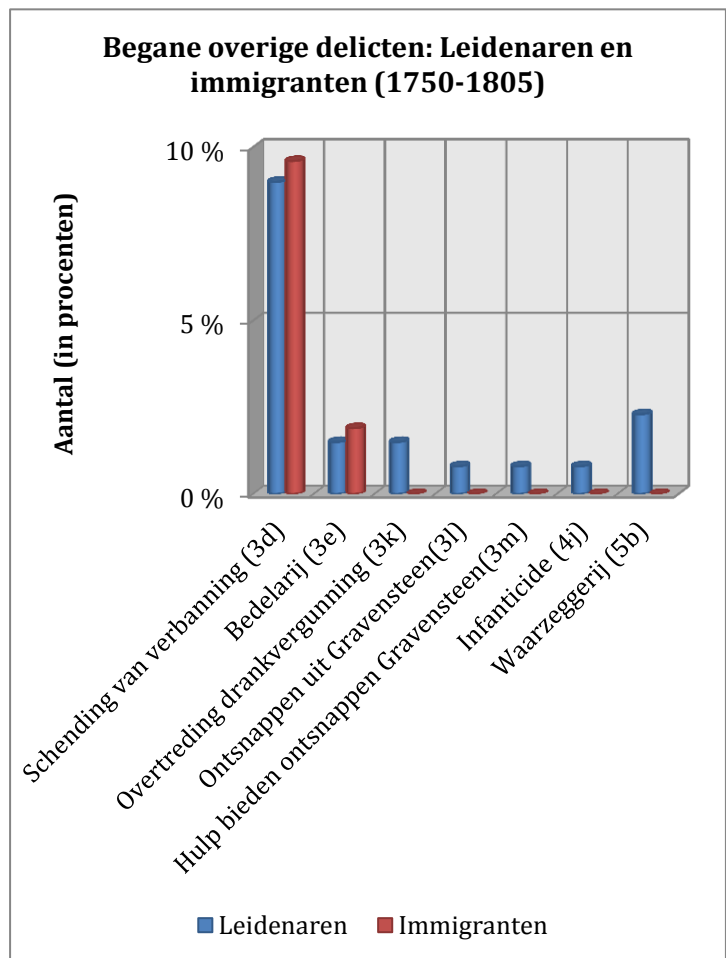
¹⁵¹ Noordam stelt dat prostitutie in Leiden in de achttiende eeuw voornamelijk uit armoede en noodzaak werd gedaan. De door mij verrichte steekproef toont dit voor de tweede helft van de achttiende eeuw niet eenduidig aan. Bron: Noordam, 'Prostitutie in Leiden', 89.

¹⁵² NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10SS confessie nr. 6.

beloofd had haar te huwen, wat hij overigens niet heeft gedaan aangezien hij al gehuwd bleek te zijn. De overige zeven Leidse delinquenten geven geen motivatie op voor hun misdrijf, van een deel van de delinquenten is geen confessie gevonden.¹⁵³ Bij geen enkele delinquent is tortuur gebruikt om een confessie af te dwingen.

4.2.3. Misdrijven tegen de overheid, misdrijven tegen een persoon en overige misdrijven

De misdrijven tegen de overheid vormen de derde groep van meest begane misdrijven: 13,5% van de Leidenaren en 11,5% van de immigranten pleegt een dergelijke misdrijf (zie figuur 10). Van de delinquenten die werden berecht wegens het plegen van een misdrijf tegen de overheid schendt 67% van de Leidenaren en 83% van de immigranten haar verbanning (3d). Verder worden twee Leidenaren en één immigrant berecht wegens bedelarij (3e), twee Leidenaren worden berecht wegens het overtreden van de drankvergunning (3k), één Leidenaar wordt berecht wegens het hulp bieden bij het ontsnappen uit Gravensteen (3l) (zie figuur 13). Het verbreken van een opgelegde ban is, net zoals hoererij en diefstal, volgens Van de Pol een typisch vrouwendelict. Wanneer de vrouwen wegens een ander delict werden opgepakt, 'kwam aan het licht dat men helemaal niet in de stad had mogen zijn'.¹⁵⁴

Figuur 13. Begane overige delicten: Leidenaren en immigranten (1750-1805)

(3k), één Leidenaar wordt berecht wegens het hulp bieden bij het ontsnappen uit Gravensteen (3m) en één wegens een poging doen tot het ontsnappen uit deze gevangenis (3l) (zie figuur 13). Het verbreken van een opgelegde ban is, net zoals hoererij en diefstal, volgens Van de Pol een typisch vrouwendelict. Wanneer de vrouwen wegens een ander delict werden opgepakt, 'kwam aan het licht dat men helemaal niet in de stad had mogen zijn'.¹⁵⁴

¹⁵³ Ibidem, confessie nr. 9.

¹⁵⁴ Van de Pol, 'Vrouwencriminaliteit', 267.

Uit de confessie- en vonnisboeken blijkt dat slechts één Leidenaar werd berecht wegens het plegen van een gewelddadig misdrijf tegen een persoon. Het gaat hierbij om de 28-jarige dienstmaagd Clazina Maria van der Zouw, die is berecht wegens het leiden van een ontuchtig leven (2h) en infanticide (4j). Ze is bezwangerd en vervolgens bevallen. Aanvankelijk dacht Clazina dat zij slechts ongesteld was, later beseftte ze dat ze een kind had gebaard. Ze wist zich geen raad met het kind en heeft het hierdoor 'gesmoord'. Dit heeft ze gedaan door een kussen op het hoofd van het kind te drukken, ze had hiermee tot doel het geluid te dempen. Ze heeft het kind toegedekt in een deken en kwam de volgende dag terug, toen bleek dat het kind geen geluid meer maakte. Ze heeft het kind enkele dagen laten liggen.¹⁵⁵ Kloek toont aan dat infanticide een typisch vrouwendelict is: tussen 1678 en 1794 werden acht vrouwen wegens dit delict berecht. Geen enkele man is in de betreffende periode wegens het plegen van infanticide berecht.¹⁵⁶ Wanneer slechts de confessie- en vonnisboeken worden geraadpleegd, kan men denken dat vrouwen bijna nooit geweld gebruikten. Wanneer andere bronnen geraadpleegd zouden worden, zou mogelijk een ander beeld van het geweldspatroon van de vrouw ontstaan. Onderzoek aan de hand van de Rotterdamse vonnis- en correctieboeken naar mannen- en vrouwencriminaliteit in de achttiende eeuw toont aan dat van de 141 gewelddelicten er dertig door vrouwen werden gepleegd.¹⁵⁷ Dit aantal ligt beduidend hoger dan in Leiden het geval is. Eventuele andere Leidse bronnen zouden kunnen aantonen dat het geweld onder Leidse vrouwen hoger lag dan de confessie- en vonnisboeken aantonen. Kloek veronderstelt dat vrouwengeweld niet werd opgenomen in de confessieboeken aangezien deze vrouwen niet werden gevonnist, maar slechts werden gecorrigeerd.¹⁵⁸

De overige misdrijven die worden gepleegd door Leidenaren zijn waarzeggerij (5b), meineed (5c) en het verstoren van de openbare rust door het verspreiden van prinsgezinde ideeën en door het ingaan tegen het patriottische bestel (5e). Slechts één immigrant werd veroordeeld wegens meineed.

¹⁵⁵ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+60 p. 1-5 ½, 14-15; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10RR1 confessie nr. 1.

¹⁵⁶ Kloek, *Wie hij zij*, 146-148.

¹⁵⁷ Van der Heijden, 'Criminaliteit en sexe', 27-30.

¹⁵⁸ Kloek, *Wie hij zij*, 145-146.

4.3. Welke straffen werden uitgedeeld?

In deze paragraaf wordt uiteengezet welke straffen uitgedeeld zijn, zonder daarbij rekening te houden met de verschillen in misdrijven die door de Leidenaren en immigranten zijn gepleegd. De hieronder gepresenteerde cijfers zijn terug te vinden in bijlage 9, 10a en 10b.

Als eerste de vrijheidsstraffen. Het gaat hierbij om straffen waarbij de vrijheid van de delinquent wordt afgenomen door middel van een gevangenisstraf, zoals op 'water en brood' (hechtenis), werken in een werkhuis of een verbanning. Meer Leidenaren (7%) dan immigranten (5%) worden in hechtenis (A) genomen en de duur van de straf is onder Leidenaren langer dan onder immigranten, respectievelijk twaalf en tien dagen. Ook krijgen Leidenaren (36%) vaker een werk- of tuchthuisstraf (B) opgelegd dan dat bij de immigranten (28%) het geval is. De gemiddelde werk- of tuchthuisstraf duurt bij Leidenaren 5,5 jaar en bij immigranten 6,4 jaar. Tevens worden Leidenaren (13%) vaker verbannen uit Leiden, Rijnland, Haag en Haag-Ambacht (C1) dan dat dit het geval is bij immigranten (11%).¹⁵⁹ De gemiddelde duur van de ban is voor immigranten wel langer dan voor Leidenaren, respectievelijk 5,6 en 4,6 jaar. Hiertegenover staat dat 25% van de immigranten wordt verbannen uit de gewesten Holland en West-Friesland (C2), dat is bij 21% van de Leidenaren het geval. Immigranten worden voor kortere tijd uit beide gewesten verbannen dan dat dit bij Leidenaren het geval is, respectievelijk 17,4 en 22 jaar. Twee Leidenaren worden voor eeuwig uit de gewesten verbannen, tegenover één immigrant. Twee procent van zowel de Leidenaren als de immigranten is de stad uitgeleid, waarbij zij in sommige gevallen roeden om de nek gebonden kregen (L).

Op het moment dat een delinquent wordt verbannen moet zij buiten de regio of buiten het gewest een nieuw bestaan opbouwen. Veel vrouwen hebben hun werk, familie en/of kinderen in Leiden en keren daarom geregeld terug naar de stad, met de kans opgepakt te worden en opnieuw te worden berecht. Ook een werk- of tuchthuisstraf is vaak niet fijn voor vrouwen. Eventuele betaalde werkzaamheden kunnen niet meer worden verricht, waardoor het gezin of de kinderen inkomsten moeten missen. Wel hebben de vrouwen de mogelijkheid om in de werk- en tuchthuizen

¹⁵⁹ Haag en Haag-Ambacht zijn beide dorpen die waren gelegen in het huidige Den Haag.

door 'gedane diensten' – wat niet nader wordt uitgelegd in de vonnisboeken – enkele maanden of jaren afslag te krijgen.¹⁶⁰

Als de vrijheidsstraf is afgelopen is een persoon niet getekend voor het leven, zoals dat wel bij veel lijfstraffen het geval is. Brandmerkingen, verminkingen en littekens zorgen ervoor dat een persoon snel wantrouwen en verachting opwekt. Werkgevers zullen minder snel een verminkt persoon aannemen, waardoor de delinquent geen (of minder) inkomsten heeft en des te sneller in het criminele circuit terecht zal komen.¹⁶¹ Tevens wordt voor justitie duidelijk dat zij te maken heeft met een recidivist.¹⁶² Uit de Leidse confessie- en vonnisboeken blijkt dat immigranten vaker worden gegeseld (D) en gebrandmerkt (G) dan Leidenaren. Zo wordt 16% van de immigranten gegeseld en 3% gebrandmerkt. Van de Leidenaren wordt 10% gegeseld en slechts één procent gebrandmerkt. Nog eens één procent van de Leidenaren is verwond door een zwaard (J). Het afsnijden van lichaamsdelen (H) wordt in de onderzochte periode niet gebruikt als straf.

Leidenaren (7%) worden in tegenstelling tot immigranten (3%) vaker op het publiek schavot blootgesteld aan een object dat overeenkomt met het gepleegde misdrijf (E, F). Zo worden sommigen met alleen roeden om de nek tentoongesteld, anderen krijgen een bordje om de nek gehangen waarop het misdrijf beschreven staat. Zoals bijvoorbeeld de vrouwen die de toekomst proberen te voorspellen aan de hand van kaarten en koffiedik, zij krijgen dikwijls een bordje om de nek gehangen met daarop de tekst 'zogenaamde waarzegster'.¹⁶³ Het blootstellen van een delinquent aan een object dat overeenkomt met het gepleegde misdrijf wordt volgens Spierenburg gebruikt om de desbetreffende persoon te waarschuwen. Tevens kan het worden gebruikt bij jongeren, zwangere vrouwen en vrouwen met een kind aan de borst, die om lichamelijke redenen geen zware lijfstraffen mogen krijgen.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Een voorbeeld hiervan is Jannetje Boora, zij heeft tussen 1754 en 1758 vier maal afslag gekregen. Haar oorspronkelijke straf was 12 jaar werken in een tuchthuis, maar door 'gedane diensten' heeft zij in totaal 29 maanden afslag gekregen. Bron: NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+46 p. 16 ½. Faber stelt dat het afleggen van belastende verklaringen tegen nog terechtstaande personen een voorbeeld is van zo'n dienst aan justitie. Bron: Faber, *Strafrechtspleging*, 194.

¹⁶¹ F. Vanhemelryck, 'Misdad en straf – recent onderzoek naar de geschiedenis der criminaliteit', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 93 (1978) 191-192.

¹⁶² Vanhemelryck, 'Misdad en straf', 190; Spierenburg, *Judicial violence*, 74-75; P.C. Spierenburg, *The spectacle of suffering: executions and the evolution of repression : from a preindustrial metropolis to the European experience* (1984) 76.

¹⁶³ Zie bijvoorbeeld de zaak van de 52-jarige Leidse Elisabeth Carel. Bron: NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+58 p. 32-35 ½.

¹⁶⁴ Spierenburg, *Judicial violence*, 74-75, 108; Spierenburg, *The spectacle of suffering*, 168.

In de onderzochte periode heeft slechts één persoon de doodstraf gekregen (I). Dit betrof de 35-jarige Marijtje Jansd. De Wolff. De in Katwijk aan de Rijn geboren schoonmaakster is in haar woonplaats al eerder berecht wegens *dieverijen*. Zij is voor haar daden gegeseld en gebrandmerkt, tevens heeft ze vier jaar in een tuchthuis gezeten en is ze voor eeuwig verbannen uit Holland en West-Friesland. Ze is teruggekeerd naar Katwijk en heeft hier meerdere *dieverijen* gepleegd en heeft ze ingebroken in een huis en in een schuur. Ze is in Leiden geweest en heeft de gestolen goederen verkocht. In Leiden heeft ze, nadat ze door middel van tortuur heeft bekend, op 16 juli 1751 de doodstraf gekregen. Ze wordt op het publiek schavot geplaatst, aan de galg gebonden om vervolgens 'met de koorde geworgt te worden'.¹⁶⁵

De laatste categorie is de geldstraf, slechts drie procent van de immigranten krijgt zo'n boete opgelegd. Eén immigrant moet 200 pond betalen.¹⁶⁶ Het betrof de 39-jarige Jannetje Gerritse. De gehuwde, uit Gelderland afkomstige schoonmaakster, heeft haar partner verlaten om bij een andere man in te wonen.¹⁶⁷ De 60-jarige Rotterdamse weduwe, Catharina Magdalena Begijn, heeft justitie misleid door een vrouw verborgen te houden en informatie achter te houden. Zij moet tien zilveren dukaten betalen.¹⁶⁸ Mogelijk zijn beide vrouwen niet armlastig, zodat de schout en schepenen de mogelijkheid hadden een (aanzienlijke) geldboete op te leggen. Geen enkele Leidenaar krijgt een geldboete opgelegd.

4.4. Misdrijf en straf: enkele vergelijkingen

Een vergelijking op basis van twee identieke zaken is bijna onmogelijk. Zo worden recidivisten zwaarder berecht dan delinquenten die voor de eerste maal een misdrijf plegen, zwangere vrouwen worden minder zwaar gestraft en de leeftijd van de delinquent heeft ook invloed op de zwaarte van de straf, zo worden jongeren minder zwaar gestraft dan volwassenen. Daarnaast is het van belang of de delinquent zijn

¹⁶⁵ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+45 p. 36-40 ½; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10AA p. 77-85 ½.

¹⁶⁶ Er van uitgaande dat het hier om een Hollandse pond gaat, zal deze boete omgerekend zo'n 200 gulden zijn geweest. Bron:

http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=4&ved=0CEIQFjAD&url=http%3A%2F%2Fwww.hetutrechtsarchief.nl%2Ffiles%2Fonderzoeksgidsen%2FGids_13.pdf&ei=dxeeUerVIIxE4gSD4IGQDQ&usg=AFQjCNGrY1gXH8v-CdUHQsoKcc8Q62SC6g&sig2=T6eXBbciYfnFWQXDndn0EQ (pagina 14) (geraadpleegd op 23-05-2013).

¹⁶⁷ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+46 p. 20; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10BB p. 37 ½-38.

¹⁶⁸ Tien zilveren dukaten zijn omgerekend zo'n 25 gulden. Bron:

http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=4&ved=0CEIQFjAD&url=http%3A%2F%2Fwww.hetutrechtsarchief.nl%2Ffiles%2Fonderzoeksgidsen%2FGids_13.pdf&ei=dxeeUerVIIxE4gSD4IGQDQ&usg=AFQjCNGrY1gXH8v-CdUHQsoKcc8Q62SC6g&sig2=T6eXBbciYfnFWQXDndn0EQ (pagina 14) (geraadpleegd op 23-05-2013). Zie ook: NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+66 p. 13 ½; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10XX confessie nr. 10.

misdrijf bekend, wanneer dit niet het geval is vallen straffen vaak iets lager uit dan wanneer zij wel bekennen.¹⁶⁹ Tevens bestaan er ook verschillen in de gepleegde misdrijven: zo kan een dief die boomvruchten uit een tuin steelt mogelijk minder zwaar worden bestraft dan een dief die de kast van een werkgever openbreekt en hier sieraden uit steelt. Tevens kan de geboorteplaats van de delinquent invloed hebben op de zwaarte van de straf. Wanneer meer algemeen naar de zaken wordt gekeken, kunnen er wel enige vergelijkingen worden gemaakt. Zo kunnen bijvoorbeeld de motieven en de sociaal-economische achtergrond van vrouwen die soortgelijke misdrijven hebben gepleegd met elkaar worden vergeleken. Om een zo genuanceerd mogelijk beeld te geven, worden in dit hoofdstuk alleen die zaken besproken die door zowel Leidenaren als immigranten veelvuldig zijn gepleegd, namelijk diefstal, heling, overspel, hoererij en het leiden van een ontuchtig leven.

4.4.1. Vermogensdelicten

Bij de vergelijking in de berechting van de vermogensdelicten, in dit geval diefstal en heling (soms in combinatie met een ander vermogensdelict, zoals oplichting), is zoveel mogelijk gekeken naar soortgelijke delicten.¹⁷⁰ Zo worden delinquenten met elkaar vergeleken die vergelijkbare producten hebben gestolen en in soortgelijke producten hebben gehandeld. Er wordt niet alleen een vergelijking gemaakt in de begane misdrijven, ook wordt gekeken of de vrouwen de misdrijven in dezelfde sociaal-economische situatie pleegden, of zij dezelfde motieven hadden, of zij hun misdrijven alleen of met hulp van anderen pleegden en of zij op een sociaal netwerk steunden.¹⁷¹ In deze paragraaf worden telkens de zaken van minstens twee delinquenten met elkaar vergeleken, van de delinquenten is tenminste één binnen Leiden en tenminste één buiten Leiden geboren.

Te beginnen met de vergelijking tussen Johanna Oudijk en Jacoba Stiva. De 25-jarige Johanna Oudijk is in Utrecht geboren en is dienstmeid van beroep. In Amsterdam

¹⁶⁹ Egmond, 'Fragmentatie', 14.

¹⁷⁰ Diefstal en heling in combinatie met bepaalde delicten worden niet opgenomen in de analyse, een van deze delicten is de schending van de ban. De straf van het herhaaldelijk overtreden van de ban zal alsmaar oplopen. Dit is onder andere te zien bij de 57-jarige Leidse Susanna de Larrie, zij schendt haar ban tot drie keer toe en de straf neemt ook alsmaar toe. De eerste keer werd zij wegens diefstal en schending van de ban voor tien jaar verbannen uit Holland en West-Friesland, de tweede keer werd ze gezeseld en nogmaals voor tien jaar verbannen uit beide gewesten. De derde keer werd ze veroordeeld tot zes jaar werken in een werkhuis en werd ze daar boven op voor tien jaar verbannen uit beide gewesten. Wanneer soortgelijke gevallen worden meegerekend in de analyse zullen deze straffen niet representatief zijn voor de gemiddelde vermogensdelinquent. Bron: NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+65 p. 61 ½-64, 66-67 ½.

¹⁷¹ Voor niet alle delinquenten kunnen al deze vragen worden beantwoord. De bronnen geven in deze gevallen simpelweg te weinig informatie.

is zij al eerder als dienstmeid werkzaam geweest. Ze heeft wegens het plegen van 'zodanige feijten' (namelijk het stelen van goederen van haar werkgever) in het Amsterdamse werkhuis gezeten. Deze straf zou haar tot inkeer hebben moeten brengen, echter is Johanna opnieuw de fout ingegaan door kussenslopen, lakens, mannenkleding en oorbellen van haar werkgever in Leiden te stelen. Een deel van deze goederen heeft ze bij een uitdraagster gebracht en een deel verkocht (aan particulieren?) in Amsterdam. Ze zegt dat ze 'door de begeerlijkheid tot het neemen van de oorbel gekomen is'. Ze heeft geen ander excuus voor het plegen van de overige diefstallen, wel verzoekt ze de edelachtbare heren om genade.¹⁷² Na het gebruik van tortuur heeft Johanna de reeds genoemde diefstallen bekend. Op 6 juli 1786 wordt ze veroordeeld tot geseling, moet ze vier jaar werken in het werkhuis en wordt ze voor acht jaar verbannen uit Holland en West-Friesland.¹⁷³

Ook de 21-jarige Leidse dubbelaarster Jacoba Stiva is een recidivist, zij heeft al eerder in het werkhuis gezeten wegens het leiden van een ontuchtig leven en het plegen van *dieverijen*. Ze heeft ondanks haar werkhuisstraf haar leven niet verbeterd. Ze heeft uit een winkel katoenen, kleding en schoenen met zilveren gespen gestolen, uit een voorhuis heeft zij een jas meegenomen en bij een uitdragerij heeft zij verschillende soorten kleding gestolen. Deze goederen heeft ze doorverkocht. Na het gebruik van tortuur bekent Jacoba schuldig te zijn aan de reeds genoemde *dieverijen* en wordt ze op 18 juli 1791 gegeseld, zes jaar in een werkhuis geplaatst en daar bovenop voor zes jaar verbannen uit Holland en West-Friesland.¹⁷⁴ De berechting van beiden recidivisten vertonen opvallend veel overeenkomsten. De duur van de straf is gelijk, zij het dat de Leidenaar langer in het werkhuis wordt geplaatst en de immigrant langer wordt verbannen. Niet alleen de straffen van beide vrouwen komen overeen, ook de situatie waarin de vrouwen hun misdrijven hebben gepleegd zijn overeenkomstig. Zo zijn beide vrouwen werkzaam in laagbetaalde beroepen, pleegden zij hun diefstallen in winkels en woonhuizen en deden ze dit hoogstwaarschijnlijk alleen. Beide vrouwen steunden op een bestaand sociaal netwerk van verschillende (particuliere) verkopers en uitdraagsters in Leiden en Amsterdam.

¹⁷² NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10PP2 confessie nr. 14.

¹⁷³ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+58 p. 29-31 ½.

¹⁷⁴ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+60 p. 8 ½-12 ½; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10RR1 confessie nr. 7.

De volgende vergelijking is die tussen Geertruij Richel en Maria Aarssen. Op 19 juli 1783 wordt de 25-jarige Leidse naaister Geertruij Richel veroordeeld tot blootstelling op het publiek schavot – waarbij een bordje om haar hals wordt geplaatst met daarop de tekst ‘bedriegster’ – en twee jaar werken in het werkhuis. De reden dat Geertruij wordt berecht is dat ze zich heeft overgegeven aan het plegen van ‘eene zeer bedriegelijke [...] handel om haar evennaasten te verkorten’.¹⁷⁵ Geertruij kwam met enige regelmaat naar een stoffenwinkel en deed zich hierbij voor als de dienstmeid van een bepaalde werkgever, op wiens krediet zij verschillende soorten stoffen kocht, waaronder *grijnen*, *caleminken*, *moren*, *baaijen* en *bommesijnen*. Deze stoffen hadden een totale waarde van zo’n honderd tot driehonderd gulden. Ze heeft een deel van de stoffen doorverkocht en verpand, tevens heeft ze een deel zelf gehouden. Geertruij zegt tot dit misdrijf te zijn gebracht doordat haar ouders werkloos zijn en haar vader ziek is. Het geld dat ze verdiende aan het doorverkopen van de ontvreemde stoffen gaf ze dan ook aan haar ouders.¹⁷⁶

Op 6 juli 1786 wordt de Haarlemse Maria Aarssen berecht voor een soortgelijk delict. De 28-jarige gehuwde naaister heeft ‘in plaats van zich eerlijk te gedraagen [...] veel diverse maalen zoo te Haarlem als binnen deze stad het daar op toegelegd [...], om langs aller onbetaamlijkste en strafbaarste wegen de goede trouwe te schenden en zich met het goed van haare evenmensch te verrijken’.¹⁷⁷ Ze heeft op naam van een andere vrouw linnen gekocht en deze doorverkocht, tevens heeft ze ‘de stukken verzet in de stadsbank van leening te Haarlem’. Justitie deed onderzoek naar het bedrog van Maria dat de reden is geweest van haar vertrek uit Haarlem naar Leiden. In Leiden heeft ze zich ook overgegeven aan *dieverijen*. Ze zegt de *dieverijen* uit armoede te hebben gepleegd. Ze was onlangs bevallen van een kind en kon niet rondkomen van het geld dat haar partner Roelof Mens in het laatje bracht. Ze was bang dat ze de winter niet door zouden komen. Ook Maria werd veroordeeld tot blootstelling op het publiek schavot – waarbij er roeden en een bordje met daarop de tekst ‘bedriegster’ om haar hals geplaatst worden – en vier jaar werken in het werkhuis.¹⁷⁸ Bij zowel Geertruij als Maria is tortuur gebruikt om hen te doen bekennen. Beide naaisters hebben hun misdrijf gepleegd uit armoede: de één had te kampen met werkloze en zieke ouders, terwijl de

¹⁷⁵ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+57 p. 20-22 ½.

¹⁷⁶ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+57 p. 20-22 ½; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 1000 confessie nr. 16.

¹⁷⁷ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+58 p. 24 ½-28 ½.

¹⁷⁸ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+58 p. 24 ½-28 ½; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10PP2 confessie nr. 20.

ander de zorg droeg van een jong kind. Ze probeerden van het geld dat hun misdrijven opleverde rond te komen. De misdrijven werden door beiden hoogstwaarschijnlijk alleen gepleegd en beiden hadden mogelijkheden om hun gestolen goederen te verkopen. Er is één verschil te zien, namelijk de straffen van beide delinquenten: de lengte van de werkhuisstraf van de immigrant is twee maal zo lang als die van de Leidenaar.

Het laatste voorbeeld is de vergelijking in de berechting van vijf Leidenaren en twee immigranten die zich allen schuldig hebben gemaakt aan diefstal en heling in onder andere kleding, stoffen, garen en beddengoed. Drie van de vijf Leidenaren geven aan de diefstallen te hebben gepleegd omdat zij financieel gezien niet rond konden komen en het geld nodig hebben voor hun huishouden. De 31-jarige gehuwde spinster Maria Moote, ook wel bekend als Schele Mie, gaat zelfs zo ver door te zeggen dat zij 'zulke om t eene doodelijke armoede te hebben gedaan, en vermits mij voor hare kindere geen eeten hadde'.¹⁷⁹ Maria's man, Jan Scheffer, is vertrokken naar Kaap de Goede Hoop en heeft haar en de kinderen achtergelaten in Leiden. Op 27 oktober 1774 wordt besloten dat Maria wegens het stelen van garen van haar buurvrouw en het doorverkopen van deze garen veertien dagen in hechtenis moet zitten.¹⁸⁰ Ook de 36-jarige gehuwde spinster Grietje Bonnet en de recidive 22-jarige spinster en naaister Catharina Voermans bekennen hun diefstallen uit armoede te hebben gepleegd. Grietje heeft van ene Jan Arensen een reiszak gekregen, in de zak zaten allerlei goederen, zoals kleding, schoenen en vloerkleden. Ze heeft de reiszak doorverkocht. Grietje wordt op 24 januari 1766 voor twaalf jaar verbannen uit Holland en West-Friesland. Catharina is al eerder berecht wegens *dieverijen*, maar is na het uitzitten van haar straf opnieuw het verkeerde pad op gegaan. Ze heeft voor een kennis kleding en beddengoed gewassen, hiervan heeft ze enkele stukken ontvreemd. Ze heeft een deel van de textielproducten verkocht en een ander deel voor zichzelf gehouden. Van het geld dat het doorverkochte textiel heeft opgebracht, heeft Catharina andere kledingstukken gekocht. Catharina wordt op 28 juni 1803 gezeseld, moet zes jaar in een werkhuis werken en wordt daar bovenop voor tien jaar verbannen uit Leiden, Rijnland, Haag en Haag-Ambacht.¹⁸¹

¹⁷⁹ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10KK confessie nr. 17.

¹⁸⁰ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+54 p. 19; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10KK confessie nr. 17.

¹⁸¹ Grietje Bonnet: NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+51 p. 2; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10GG confessie nr. 4. Catharina Voermans: NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+66 p. 1-2 ½; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10XX confessie nr. 1.

De twee andere Leidse delinquenten wijten de gepleegde diefstallen aan het feit dat zij deze in een beschonken toestand hebben gepleegd. De 47-jarige Marijtje de Haan verdient de kost door 'uit werk te gaan' en is gescheiden. Ze weet niet zeker of ze beddengoed en garen heeft gestolen, wel bekent ze een deken te hebben gestolen. Ze kan zich de details van de *dieverijen* niet goed herinneren aangezien zij die in een beschonken toestand heeft gepleegd, tevens zegt ze dat ze door de drank tot al haar misdrijven is gekomen. De gestolen goederen bekent ze te hebben doorverkocht. Op 24 juli 1772 wordt Marijtje gezeseld, moet acht jaar in het werkhuis werken en wordt voor vijf jaar verbannen uit Holland en West-Friesland.¹⁸² De 57-jarige spinster Susanna de Larrie heeft in een beschonken toestand linnen uit een winkel gestolen, ze heeft dit vervolgens doorverkocht. Ze wordt op 1 april 1802 voor vier jaar verbannen uit Leiden, Rijnland, Haag en Haag-Ambacht.¹⁸³ Bij geen van deze vijf Leidenaren is tortuur gebruikt om hen de misdrijven te doen bekennen.

Ook Johanna Francken, de 28-jarige dienstmeid uit Zoeterwoude, wijt de door haar gepleegde *dieverijen* aan de alcohol. Na het gebruik van tortuur bekent ze een tas uit de kast van haar werkgever te hebben gestolen en te hebben doorverkocht. Van het geld dat de tas heeft opgeleverd heeft zij drank en koeken gekocht. Op 14 juli 1770 wordt Johanna gezeseld en voor tien jaar verbannen uit Holland en West-Friesland.¹⁸⁴ De 37-jarige Anne Maria Elisabeth Zeelis – geboren in *Soets* (in het *Marksland*, Pruisen) en een keuken- en blekersmeid van beroep – blijft ook na het gebruik van tortuur ontkennen dat zij bestek, een *theebak*, een jas en een kussensloop uit een huis heeft gestolen. Ook wordt ze aangeklaagd wegens het stelen van een psalmboek uit de Hooglandse Kerk. Een getuige, genaamd Jacobus Tafferson, beweert dat het psalmboek op de betreffende dag nog in de kerk aanwezig was en dat Anne deze niet gestolen kan hebben. Op 27 april 1775 wordt Anne alsnog veroordeeld wegens dieverijen en wordt vier jaar in het werkhuis geplaatst en wordt daarbovenop voor twaalf jaar verbannen uit Holland en West-Friesland.¹⁸⁵

Het is opmerkelijk dat ook in dit geval alle vrouwen werkzaam waren in laagbetaalde banen, zij het dat van de vrouw die de kost verdiende door 'uit werk te gaan' niet bekend is wat zij verdiende. Bij beide immigranten is tortuur gebruikt om hen

¹⁸² NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+53 p. 3 ½-5; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10JJ confessie nr. 5.

¹⁸³ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+65 p. 57-58; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10WW confessie nr. 27.

¹⁸⁴ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+52 p. 19 ½-21; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10HH confessie nr. 15.

¹⁸⁵ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+54 p. 21 ½-23 ½; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10KK confessie nr. 21.

te doen bekennen, terwijl dit bij geen enkele Leidenaar is gebruikt. Het merendeel van de delinquenten, namelijk zes van de zeven, heeft de misdrijven alleen gepleegd. Slechts één delinquent kreeg hulp van een kennis: hij leverde de gestolen goederen en de betreffende delinquent verkocht de goederen door. Alle delinquenten verkochten de gestolen goederen door, helaas is niet of nauwelijks bekend aan wie zij die doorverkochten. Eén delinquent behield een deel van de gestolen goederen voor zichzelf. Drie delinquenten zeggen de misdrijven te hebben gepleegd uit armoede, een net zo groot aantal wijt de gepleegde misdrijven aan de drank. Aangezien één delinquent de door haar gepleegde misdrijven ontkent, is haar motief voor het misdrijf onbekend.

Wanneer de straffen van deze zeven delinquenten worden vergeleken valt op dat deze erg gevarieerd zijn. Zo wordt één delinquent voor slechts veertien dagen in hechtenis geplaatst en worden anderen voor een lange tijd verbannen of in het werkhuis geplaatst. Twee Leidenaren worden uit Leiden, Rijnland, Haag en Haag-Ambacht verbannen, dit is geen enkele keer het geval bij de immigranten. De immigranten worden gemiddeld voor elf jaar uit de gewesten Holland en West-Friesland verbannen, tegenover een gemiddelde van 8,5 jaar bij de Leidenaren. De werkhuisstraffen daarentegen, liggen bij Leidenaren hoger dan bij de immigranten. Het patroon dat immigranten langer worden verbannen en dat Leidenaren een langere werkhuisstraf krijgen is ook te zien in de eerder genoemde vergelijkingen. Uitzondering hierop zijn de twee oplichtingszaken van Geertruij Richel en Maria Aarssen, waarbij juist de immigrant een langere werkhuisstraf opgelegd krijgt.

De immigrant krijgt, over het algemeen, een ietwat hogere straf opgelegd dan de Leidenaar, tevens wordt bij de immigrant vaker tortuur gebruikt. Bij alle immigranten die in deze paragraaf zijn beschreven is tortuur gebruikt, dit was bij slechts 28,6% van de Leidenaren het geval. De context waarin zowel de Leidenaren als de immigranten hun misdrijven pleegden verschilde niet erg, zo waren bijna alle delinquenten werkzaam in laagbetaalde beroepen, pleegden zij hun misdrijf vaak alleen en verkocht het merendeel van de delinquenten de goederen door.

4.4.2. Zedendelicten

In deze paragraaf staan de delinquenten die zich hebben overgegeven aan het plegen van overspel, hoererij en het leiden van een ontuchtig leven centraal. De zaken van verschillende delinquenten – waarvan minstens één Leidenaar en één immigrant – die zich aan één of meerdere reeds genoemde zedendelicten heeft overgegeven, worden met

elkaar vergeleken. In de vergelijking zijn soms ook delinquenten opgenomen die één of meerdere van de reeds genoemde zedendelicten hebben begaan, in combinatie met een ander zedendelict. De sociaal-economische achtergrond en de motieven van de delinquenten zullen met elkaar vergeleken worden, tevens zullen de straffen van de Leidse en niet-Leidse delinquenten met elkaar worden vergeleken. In paragraaf 4.2.2. is al uitgebreid ingegaan op de gemiddelde leeftijd, burgerlijke staat en het beroep van de zedendelinquenten, vandaar dat deze onderwerpen in deze paragraaf niet meer uitgebreid worden besproken.

Bij de zedendelicten is het eerste dat opvalt de grote overeenkomst in de berechting van Leidenaren en immigranten op het gebied van gepleegd overspel door een gehuwde vrouw. In de periode 1750-1789 worden zeven Leidenaren en twee immigranten voor dit misdrijf berecht.¹⁸⁶ Zowel de Leidenaren, als de immigranten worden voor vijftig jaar verbannen uit de gewesten Holland en West-Friesland. Dat gehuwde overspeligen voor vijftig jaar verbannen werden, is vastgelegd in de politieke ordonnantie van 1580.¹⁸⁷ Immigranten kregen dezelfde straf opgelegd als Leidenaren. Er was blijkbaar geen sprake van een verhoogde straf voor immigranten. Tussen 1790 en 1805 worden nog drie Leidse vrouwen wegens overspel berecht, de straffen vallen voor hen lager uit dan voor de delinquenten die vóór 1790 werden berecht. De eerste van deze drie vrouwen is de 25-jarige gehuwde Hendrina Galtema – een verkoopster en tevens recidivist – wiens man haar heeft verlaten. Ze heeft geslachtsgemeenschap gehad met verscheidene mannen. Na het gebruik van tortuur bekent Hendrina schuldig te zijn aan overspel. Ze wordt op 1 mei 1795 veroordeeld tot twaalf jaar werken in een werkhuis, daarbovenop wordt ze voor twaalf jaar verbannen uit Holland en West-Friesland.¹⁸⁸ Ook de 28-jarige gehuwde dienstmeid Hendrina Loenen bekent schuldig te zijn aan overspel. Ze wijt dit aan de afwezigheid van haar man die matroos is en haar al op jonge leeftijd heeft verlaten. Hendrina heeft een tijd bij een andere man ingewoond, tevens heeft ze met verscheidene mannen buitenshuis geslachtsgemeenschap gehad. Ze wordt op 9 september 1802 voor zes jaar verbannen uit Holland en West-Friesland.¹⁸⁹ Precies één jaar later, op 9 september 1803, wordt de 26-jarige gehuwde spinster Sara

¹⁸⁶ Delinquenten die wegens overspel in combinatie met een ander misdrijf zijn berecht, zijn niet opgenomen in de analyse (ditzelfde geldt voor de analyses verderop in deze paragraaf). De aantallen van overspelige of ontuchtige vrouwen verschilt hierdoor met eerdere paragrafen waarbij wél werd gekeken naar zedendelicten in combinatie met andere delicten.

¹⁸⁷ Van der Heijden, *Huwelijk in Holland*, 48-49.

¹⁸⁸ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+62 p. 29-30 ½; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10TT confessie nr. 8.

¹⁸⁹ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+65 p. 68-69; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10WW confessie nr. 32.

Maria Dekker wegens ontuchtig en overspelig gedrag veroordeeld tot vier jaar werken in het werkhuis. Sara vertelt dat haar man heeft haar verlaten en dat ze niet weet waar hij heen is gegaan. Nadat haar man is vertrokken, wordt ze beschuldigd van prostitutie, Sara heeft dit ontkend.¹⁹⁰

Een mogelijke verklaring voor het lager uitvallen van de straffen van laatstgenoemde vrouwen, zijn de Franse invloeden op de wetgeving van de Bataafse Republiek, waardoor mogelijk niet meer werd gekeken naar de politieke ordonnantie uit 1580. De motieven en de sociaal-economische achtergrond van de overige negen Leidse en niet-Leidse delinquenten komen overeen met de drie reeds beschreven zedendelinquenten. Zoals reeds beschreven in paragraaf 4.2.2., wijt het merendeel van de overspelige vrouwen het overspel aan de (langdurige) afwezigheid van de man. De overige vrouwen wijten het aan het feit dat zij door de man zijn verleid of aan hun *jongheid*. Het merendeel van de vrouwen was werkzaam in laagbetaalde beroepen.

Wanneer wordt gekeken naar het gepleegde overspel door ongehuwde vrouwen met een gehuwde man, zijn opnieuw veel overeenkomsten te zien in de berechting van Leidenaren en immigranten. Vier Leidenaren en één immigrant zijn voor dit type overspel berecht.¹⁹¹ De 24-jarige Pieterella Verseput – geboren in Zierikzee en naaister en dienstmeid van beroep – werkte als dienstmeid bij de gehuwde Johannes Gordon. Ze zegt door hem te zijn verleid om geslachtsgemeenschap met hem te hebben. Samen zijn ze naar Delft verhuisd. Nadat tortuur is gebruikt bekent Pieterella overspel te hebben gepleegd. Op 2 april 1799 wordt Pieterella veroordeeld tot veertien dagen op water en brood in Gravensteen.¹⁹² Ook de 22-jarige Leidse Willemijntje Kesselberg – een dekenspinster en verkoopster van groente – zegt te zijn verleid door een gehuwd man, genaamd Jan de Klerk. Hij heeft haar bezwangerd en ze is onlangs bevallen van een kind. Op 27 augustus 1778 wordt Willemijntje veroordeeld tot veertien dagen water en brood.¹⁹³ Deze straf lijkt geen uitzondering te zijn voor de overspelige vrouwen: vier van de vijf delinquenten kreeg een dergelijke straf. Bij slechts één delinquent werd tortuur gebruikt, dat was bij de reeds genoemde Pieterella uit Zierikzee. Eén Leidse delinquent werd voor hetzelfde misdrijf zwaarder berecht dan de anderen: de 33-jarige Marijtte Ras

¹⁹⁰ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+66 p. 7 ½-8; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10XX confessie nr. 5.

¹⁹¹ De delinquent die werd veroordeeld wegens overspel met een gehuwd man en het leiden van een ontuchtig leven is niet opgenomen in deze vergelijking.

¹⁹² NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+63 p. 103-104; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10VV1 confessie nr. 33.

¹⁹³ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+55 p. 31; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10LL confessie nr. 49.

– een ongehuwde dubbelaarster uit Leiden –werd voor één jaar verbannen uit Holland en West-Friesland. Ze heeft met de gehuwde Claas Monjee, die tevens in voorarrest zit, geslachtsgemeenschap gehad. Marijtje heeft niks tegen haar verschoning in te brengen.¹⁹⁴ Het merendeel van de vrouwen, namelijk 83%, geeft aan in de textielindustrie werkzaam te zijn, twee delinquenten verrichten huishoudelijk werk en één delinquent is verkoopster. Twee delinquenten geven aan twee verschillende banen te hebben, mogelijk omdat ze van de inkomsten van één baan niet rond konden komen.

Naast de verschillen en overeenkomsten in berechting van vrouwen wegens gepleegd overspel, wordt in deze paragraaf ook gekeken naar de verschillen en overeenkomsten in berechting van vrouwen wegens hoererij en het leiden van een ontuchtig, ergerlijk en/of onkuis leven. Deze vergelijkingen zijn in het resterende deel van deze paragraaf te lezen.

De 25-jarige Leidse dienstmeid Rachel de Bruijn ontkennt dat zij vrouwen in haar huis de mogelijkheid heeft gegeven zich te prostitueren, maar geeft wel toe als prostituee te hebben gewerkt. Aangezien ze geen werk meer heeft en geen financiële bijdrage meer van haar moeder ontvangt, is Rachel genoodzaakt zich over te geven aan prostitutie. De 23-jarige Amsterdamse Henrietta van Dalfsen heeft in het huis van Rachel gewoond en heeft hier als prostituee gewerkt. Ze heeft zich al eerder in Amsterdam geprostitueerd. Ze heeft zich door een liedjeszanger laten verleiden om naar Leiden te komen. Beiden vrouwen worden op 22 maart 1794 voor vier jaar verbannen uit Leiden, Rijnland, Haag en Haag-Ambacht.¹⁹⁵ Het beroep van Henrietta is onbekend, gezien het feit dat zij zich vrij gemakkelijk vanuit Amsterdam naar Leiden laat meenemen zou kunnen aangeven dat zij geen werk of in ieder geval geen vast werk had. Wanneer zij een (goedbetaalde) baan in Amsterdam zou hebben, had zij zich hoogstwaarschijnlijk niet moeiteloos mee laten nemen naar een andere stad. Was de reeds genoemde liedjeszanger bekend met Rachel? Was de liedjeszanger een koppelaar? Had Henrietta financiële problemen en koos zij daarom voor een hoerenbestaan? De bronnen geven geen antwoord op deze vragen. Vast zal staan dat Henrietta het financieel gezien niet breed had, anders zou zij zich niet prostitueren. De twee andere delinquenten waren werkzaam als huishoudelijk hulp, waarmee ook zij tot de lagere segmenten van de

¹⁹⁴ NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+46 p. 14 ½; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10BB p. 35 ½-36.

¹⁹⁵ Rachel de Bruijn: NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+61 p. 3 ½; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10SS confessie nr. 3. Henrietta van Dalfsen: NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+61 p. 4; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10SS confessie nr. 4.

samenleving zullen hebben behoord. De straf van de niet-Leidse delinquent verschilt helemaal niet van die van de Leidse delinquent.

Een andere vergelijking is die tussen Aplona Johanna Boogaard en Leentje Frederiks, beide vrouwen worden op 16 maart 1791 berecht wegens het leiden van een 'ligtwaardig en ontuchtig leven'. Aplona, een 29-jarige Rijnsburgse naaister, werd op een avond aangesproken door een man met wie ze, na enige tegenzin, enkele wijntjes heeft genuttigd. Ze hebben geslachtsgemeenschap gehad en Aplona bleek zwanger te zijn. Haar zwangerschap en bevalling waren de redenen voor de betreffende man om haar een financiële bijdrage te geven. Aplona heeft daarnaast met diverse mannen geslachtsgemeenschap gehad, zowel in hoerenhuizen voor geld, als buiten deze huizen zonder daarvoor betaald te krijgen. Ze zegt tot haar daden te zijn gekomen doordat ze was verleid door de mannen. De 19-jarige Leidse dienstmeid Leentje, zegt ook te zijn verleid. Ze bekent met verschillende mannen in een hoerenhuis geslachtsgemeenschap te hebben gehad. Beide vrouwen zijn werkzaam in laagbetaalde banen, zeggen te zijn verleid door mannen en hebben zich zo overgegeven aan een hoerenbestaan. Echter, de straf die beide vrouwen ontvingen was verschillend, zo werd Aplona veroordeeld tot twee jaar werkhuis en werd Leentje veertien dagen in hechtenis geplaatst.¹⁹⁶

De overige delinquenten die zich schuldig hebben gemaakt aan hoererie en het leiden van een ontuchtig leven, kregen, net als de delinquenten uit de voorbeelden, alleen vrijheidsstraffen opgelegd. De immigranten werden één à twee jaar verbannen uit Leiden, Rijnland, Haag en Haag-Ambacht en werden twee jaar in een werkhuis geplaatst. De Leidse delinquenten werden variërend van één tot zes jaar verbannen uit Leiden, Rijnland, Haag en Haag-Ambacht en werden één à twee jaar in een werkhuis geplaatst. De delinquenten konden ook een combinatie van deze straffen opgelegd krijgen.

Opvallend genoeg krijgen alle zedendelinquenten, in tegenstelling tot de vermogensdelinquenten, alleen vrijheidsstraffen opgelegd. Geen enkele vrouw krijgt lijfstraffen of een geldboete opgelegd. Tevens wordt bij slechts drie van de 37 delinquenten tortuur gebruikt, hiervan zijn twee delinquenten in Leiden geboren en één daarbuiten. Noordam constateert dat de zorg van de overheid in de achttiende eeuw toe lijkt te nemen, aangezien prostituees steeds vaker werkhuisstraffen krijgen.¹⁹⁷ Van de

¹⁹⁶ Aplona Johanna Boogaard: NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+60 p. 7; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10RR1 confessie nr. 4; Leentje Frederiks: NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 3+60 p. 7 ½; NL-LdnRAL, ORA Leiden, 508, inv.nr. 10RR1 confessie nr. 5

¹⁹⁷ Noordam, 'Prostitutie in Leiden', 94.

straffen die tussen 1750 en 1805 aan Leidse en niet-Leidse prostituees en andere ontuchtige vrouwen is gegeven is 40% een werkhuisstraf, wordt 54,5% verbannen en wordt 4,5% in hechtenis geplaatst. Al met al lijken de straffen van de niet-Leidse delinquenten niet heel veel te verschillen van die van de Leidse delinquenten. Een uitzondering hierop is de berechting van Aplona Johanna Boogaard, haar straf is, in vergelijking met die van Leentje Frederiks, hoog. Wanneer de straf van Aplona wordt vergeleken met die van andere delinquenten die wegens hoererij zijn berecht, is haar straf niet uitzonderlijk hoog.

Conclusie

Om antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag van deze scriptie – namelijk, *in hoeverre komt het criminaliteits- en vervolgingspatroon van Leidse en niet-Leidse vrouwelijke delinquenten overeen in Leiden in de tweede helft van de achttiende eeuw?* – zijn de Leidse confessie- en vonnisboeken voor de periode 1750 tot 1805 onderzocht. Er is een beeld geschetst van het achttiende-eeuws Leiden, met daarin beschrijvingen van de sociaal-economische en demografische situatie, een beschrijving van de migratie naar Leiden en het rechtssysteem. Vervolgens is een beeld geschetst van het ‘type’ vrouwelijke delinquent, waarin tevens werd beschreven wat voor een soort delicten zij pleegde. Verder is een algemeen beeld geschetst van het soort straffen waartoe de Leidse en niet-Leidse delinquenten zijn veroordeeld. Tevens zijn zaken van Leidse en niet-Leidse delinquenten met elkaar vergeleken, waarbij werd gekeken naar de overeenkomsten en verschillen wat betreft de context van het misdrijf en naar de straffen die beide groepen hebben gekregen. De vermogens- en zedendelicten stonden hierbij centraal.

De vrouwelijke Leidse en niet-Leidse delinquenten waren het object van studie voor deze scriptie. Er zijn verschillende redenen waarom juist voor de vrouwelijke delinquent is gekozen, ten eerste omdat Leiden – net zoals andere West-Europese steden – een vrouwenoverschot telde, een groot deel van deze vrouwen was alleenstaand waardoor zij zich genoodzaakt zagen actief deel te nemen aan de samenleving. Tevens is het een kwetsbare groep, aangezien velen tijdens de economische achteruitgang van de achttiende eeuw hun banen verliezen. De twee laatstgenoemde factoren kunnen ertoe bijdragen dat de vrouw sneller geneigd is tot crimineel gedrag. Interessant hierbij zijn de mogelijke verschillen in het criminaliteits- en vervolgingspatroon van Leidse en niet-Leidse delinquenten, worden de delinquente immigranten anders behandeld dan de Leidse delinquenten? Interessant zou zijn om onderzoek te doen naar de mannelijke Leidse en niet-Leidse delinquenten, waarmee eventuele overeenkomsten en verschillen tussen het criminaliteits- en vervolgingspatroon van delinquenten mannen en vrouwen kan worden aangetoond.

De achttiende eeuw was voor Leiden een eeuw van economische stagnatie en malaise. De textielindustrie was wegens (buitenlandse) concurrentie bijna tot stilstand gekomen en het aantal immigranten dat Leiden aanded was, in tegenstelling tot de zeventiende eeuw, flink afgenomen. Uit de confessie- en vonnisboeken blijkt dat het

grootste gedeelte van de immigranten was geboren in Zuid-Holland (32,5%) en Noord-Holland (17,5%), slechts twintig procent van de immigranten was buiten Nederland geboren. *Grosso modo* komen deze aantallen overeen met het aantal immigranten dat Leiden in de tweede helft van de achttiende eeuw telde. Hieruit kan worden geconcludeerd dat immigranten nauwelijks sneller werden opgepakt en gevonnist dan Leidenaren. Van plattelandsmigratie lijkt nauwelijks sprake te zijn, aangezien veel immigranten waren geboren in (grote) Hollandse steden en niet in de omliggende agrarische dorpen. Mogelijk waren veel van de in de confessie- en vonnisboeken genoemde immigranten arbeidsmigranten of permanente migranten. Immigranten lijken zich voor langere tijd in de stad te vestigen en keren vaak terug naar Leiden aangezien zij daar grotere kansen zien op het vinden van een baan. Het werk dat door de immigranten werd verricht lijkt niet specifiek te duiden op seizoensarbeid, aangezien het grootste gedeelte werkzaam was in de textielindustrie of huishoudelijk werk verrichtte.

De Leidse en niet-Leidse delinquenten vertonen opvallend veel overeenkomsten, zo is zij gemiddeld 32 á 34 jaar oud en is zij overwegend werkzaam in de textielindustrie of verricht huishoudelijk werk. De confessie- en vonnisboeken geven beperkte informatie over de burgerlijke staat van de vrouwen: van zo'n 65-70 procent van de delinquenten is geen burgerlijke staat opgegeven. Van de delinquenten waarbij wel een burgerlijke staat was vermeld, was het merendeel gehuwd. Uit onderzoeken van verschillende historici blijkt dat het grootste gedeelte van de vrouwen in de vroegmoderne (Hollandse) steden ongehuwd was, wat te maken had met een enorm vrouwenoverschot. Opvallend genoeg plegen de Leidse en niet-Leidse delinquenten ook soortgelijke delicten, 80-85 procent van de delinquenten pleegt een vermogens- of zedendelict. Diefstal, heling, overspel, hoererij en het leiden van een ontuchtig leven waren hierbij de meest begane delicten.

Te beginnen met de meest begane vermogensdelicten, namelijk diefstal en heling. De meeste goederen, voor het grootste gedeelte textielproducten, werden uit woonhuizen en winkels gestolen, vaak van een bekende, zoals van de buurvrouw of van de werkgever. Vrouwen pleegden de diefstallen vaak alleen. Slechts een kleine groep kreeg hulp van een familielid, partner of kennis. Het merendeel van de delinquenten zegt de goederen te hebben gestolen uit armoede. Opmerkelijk is dat de immigranten naast berechting voor het stelen van textielproducten ook vaak werden berecht wegens

het stelen van goud, zilver en sieraden. Durfden de immigranten meer risico's te nemen dan Leidenaren? Stond voor hen minder op het spel, zoals een vaste baan en een woning? Of hadden zij andere redenen hiervoor?

60-70 procent van de delinquenten verkocht de gestolen goederen door. Er lijkt sprake te zijn van een netwerk van allerhande dievegges, handelaren en consumenten, waarbij geen kloof leek te bestaan tussen Leidenaren en immigranten. Naast deze overeenkomsten zijn ook verschillen te zien, zo werd bij 'slechts' 48 procent van de Leidenaren tortuur gebruikt om een bekentenis af te dwingen, dit was bij 81 procent van de immigranten het geval. Ook in de straffen van de Leidse en niet-Leidse vermogensdelinquenten zijn verschillen te zien, zo werden de Leidse delinquenten vaak langer in het werkhuis geplaatst en werd de immigrant vaak langer verbannen. Bij beide groepen gingen deze straffen vaak gepaard met lijfstraffen, zoals geseling. Over het algemeen kreeg de niet-Leidse vermogensdelinquent een ietwat hogere straf opgelegd dan de Leidse vermogensdelinquent.

Wanneer wordt gekeken naar de zedendelicten, is het opvallend dat meer Leidenaren werden berecht wegens hoererij en overspel, immigranten daarentegen, werden vaker wegens het leiden van een ontuchtig leven berecht. De straffen die de zedendelinquenten opgelegd kregen vertonen opvallend veel overeenkomsten: zowel de Leidenaren als de immigranten kregen wegens overspel een vijftigjarige ban uit de gewesten Holland en West-Friesland opgelegd. Ook de straffen voor de andere zedendelicten vertoonden veel overeenkomsten: aan alle vrouwen werden alleen vrijheidsstraffen opgelegd, dus geen lijfstraffen zoals bij de vermogensdelinquenten het geval was. Bij slechts acht procent van de Leidse en niet-Leidse delinquenten is tortuur gebruikt tijdens het verhoor.

Wat betreft overspel wijt het grootste deel van de vrouwen het begane delict aan het feit dat haar partner niet meer thuis was. Veel mannen waren in Oost-Indië of waren zonder enige informatie vertrokken. De vrouwen, soms met jonge kinderen, zagen diefstal en heling als een uitweg. De motieven voor hoererij en het leiden van een ontuchtig leven lijken niet eenduidig op armoede te wijzen: van de motieven die werden gegeven zegt namelijk het merendeel van de vrouwelijke delinquenten te zijn verleid door een man of een (eventuele) koppelaarster.

De overeenkomstige straffen van de in de inleiding genoemde Leidse Mietje van der Linden en de uit Hoorn afkomstige Geurtje de Goede passen goed in dit patroon van

overeenkomstige straffen die aan Leidse en niet-Leidse zedendelinquenten werden opgelegd.

Wanneer de straffen van alle Leidse en niet-Leidse delinquenten worden bekeken, valt het op dat Leidenaren vaker een werkhuisstraf opgelegd krijgen en vaker worden verbannen uit Leiden, Rijnland, Haag en Haag-Ambacht. Als immigranten deze ban krijgen is de gemiddelde lengte van deze straf opvallend genoeg wél langer dan die van de Leidenaren. Immigranten worden vaker uit de gewesten Holland en West-Friesland verbannen, daartegenover staat weer dat voor deze ban de lengte van de straf voor Leidenaren gemiddeld langer is. De vrijheidsstraffen die aan immigranten werden opgelegd gingen vaker gepaard met lijfstraffen, zoals geselen en brandmerken.

Immigranten leken op verschillende vlakken in de Leidse samenleving te worden buitengesloten. Zo werd de prijs voor het poorterschap verhoogd, werd armenzorg alleen toegewezen aan inwoners van Leiden en weerden de gilden de immigranten door hogere entreetarieven te rekenen. In de rechtsspraak lijkt van deze uitsluiting en ongelijkheid weinig merkbaar te zijn, aangezien de immigranten niet opvallend hogere straffen opgelegd kregen dan de Leidenaren. Echter, de hoeveelheid tortuur die bij immigranten is gebruikt lijkt wel op enige ongelijkheid te duiden. Of dit te wijten is aan de intolerante houding van de schout en schepen óf dat dit te wijten is aan een eventuele taalbarrière tussen de immigrant en de schout, kan niet met zekerheid worden vastgesteld.

Afgezien van het meer frequente gebruik van tortuur bij immigranten, lijkt de Leidse overheid een relatief tolerante houding aan te nemen ten opzichte van immigranten. Of dit een vorm van praktische tolerantie was, aangezien de immigrant toch nog enig economisch nut voor de samenleving had, of dat er eerder sprake was van een vorm van principiële tolerantie, waarbij iedereen gelijk is op grond van natuurrechtelijke argumentatie, valt niet met zekerheid te zeggen.

De nadruk op de verschillen tussen gevestigden en niet-gevestigden, zoals blijkt uit het onderzoek van Egmond, lijkt met mijn eigen onderzoek niet te zijn bevestigd. Mijn onderzoek daarentegen, toont eerder de overeenkomsten tussen de delinquent gevestigden en niet-gevestigden aan. Deze vrouwen bevonden zich allen in dezelfde sociaal-economische positie: allen waren werkzaam in laagbetaalde banen en waren vaak alleenstaand (met én zonder kinderen). Zij pleegden soortgelijke misdrijven, onder soortgelijke omstandigheden en met overeenkomstige motieven. Ook kregen zij

gelijksoortige straffen. De achttiende eeuw zal voor veel vrouwen – of zij nu waren geboren in Leiden of buiten Leiden – een lastige periode zijn geweest om financieel rond te komen. De banen waren schaars, de werkeloosheid steeg en tevens stegen de kosten van het levensonderhoud. Was men toentertijd beter af als Leidenaar? Hoogstwaarschijnlijk niet. Alle vrouwen uit de lagere segmenten van de samenleving, zoals die in de confessie- en vonnisboeken voorkomen, lijken een soortgelijk bestaan te hebben en op dezelfde wijze door de schout en schepenen te worden behandeld.

Eventueel verder onderzoek zou zich kunnen richten op de verschillen en overeenkomsten van het criminaliteits- en vervolgingspatroon van autochtone en allochtone delinquenten in andere (Hollandse) steden. Tevens zou een vergelijking in tijd, bijvoorbeeld met de zeventiende eeuw, interessant zijn.

Primaire bronnen

Confessieboeken: Regionaal Archief Leiden, Schepenbank (Oud Rechterlijk Archief), nummer toegang 508, inventarisnummer 10AA tot en met 10XX.

Criminele vonnisboeken: Regionaal Archief Leiden, Schepenbank (Oud Rechterlijk Archief), nummer toegang 508, inventarisnummer 3+45 tot en met 3+66.

Keurboek van Leiden (1658): Regionaal Archief Leiden, Stadsarchief van Leiden (Stadsbestuur (SA II)), (1253) 1574-1816 (1897), nummer toegang 501A, inventarisnummer 12.

Literatuurlijst

- Aerts, R., 'Living apart together? Verdraagzaamheid in Nederland sinds de zeventiende eeuw', in: M. ten Hooven ed., *De lege tolerantie. Over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland* (Amsterdam 2001) 59-81.
- Blécourt, A.S., *Kort begrip van het oud-vaderlands burgerlijk recht* (Groningen 1967).
- Bots, H., 'Tolerantie of gecultiveerde tweedracht. Het beeld van de Nederlandse tolerantie bij buitenlanders in de zeventiende en achttiende eeuw', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992) 657-669.
- Buisman, J.W., 'Kerk en samenleving', in: R.C.J. van Maanen en S. Groenveld eds., *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad. Deel 2: 1574-1795* (Leiden 2003) 127-147.
- Davids, C.A., 'De migratiebeweging in Leiden in de 18^e eeuw', in: H.A. Diederiks, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma eds., *Armoede en sociale spanning. Sociaal-historische studies over Leiden in de achttiende eeuw* (Hilversum 1985) 137-156.
- Davids, C.A., *The rise and decline of Dutch technological leadership. Technology, economy and culture in the Netherlands, 1350-1800. Volume 1 en 2* (Leiden en Boston 2008).
- Dekker, R., 'Arbeidsconflicten in de Leidse textielindustrie', in: H.A. Diederiks, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma eds., *Armoede en sociale spanning. Sociaal-historische studies over Leiden in de achttiende eeuw* (Hilversum 1985) 69-86.
- Dekker, R., 'Underworlds. Organized Crime in the Netherlands 1650-1800', *European History Quarterly* 25, 3 (1995) 458-459.
- Diederiks, H.A., 'Beroepsstructuur en sociale stratificatie in Leiden in het midden van de achttiende eeuw', in: H.A. Diederiks, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma eds., *Armoede en sociale spanning. Sociaal-historische studies over Leiden in de achttiende eeuw* (Hilversum 1985) 45-67.
- Diederiks, H.A., 'Criminaliteit in Leiden in de 17de en 18de eeuw, in het bijzonder van textielarbeiders', *Textielhistorische Bijdragen* 30 (1990) 20-39.
- Diederiks, H.A., en A.H. Huussen Jr., 'Crime and punishment in the Dutch Republic (XVIII-XIX centuries)', in: J.A.E. Vervaele e.a. eds., *La Peine – Punishment* (1989-1991) 133-159.
- Dittrich, Z.R., 'Immigratie in Nederland. Woord vooraf', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 100 (1987) 319-321.
- Driessen, G.L., *Leidsche straatnamen: historisch toegelicht. Met een lijst van "verdwenen" straatnamen* (Leiden 1929).
- Driessen, G.L., *Verdwenen Leidse straatnamen: lijst van straten, stegen en grachten, die thans niet meer bestaan, of wier namen zijn gewijzigd* (Leiden 1951).
- Dubbelman, J.E., J. Tanja en de Anne Frank Stichting, *Vreemd gespuis* (1987).
- Egmond, F., 'Crime in context: Jewish involvement in organized crime in the Dutch Republic', *Jewish History* 4, 1 (1989) 75-100.
- Egmond, F., 'Fragmentatie, rechtsverscheidenheid en rechtsongelijkheid in de

- noordelijke Nederlanden tijdens de zeventiende en achttiende eeuw', in: S. Faber en F. Egmond eds., *Nieuw licht op oude justitie: misdaad en straffen tijde van de Republiek* (1989) 9-22.
- Egmond, F., *Underworlds. Organized crime in the Netherlands 1650-1800* (Cambridge 1993).
- Faber, S., *Strafrechtspleging en criminaliteit te Amsterdam, 1680-1811. De nieuwe menslievendheid* (Arnhem 1983).
- Gijswijt-Hofstra, M., 'Een schijn van verdraagzaamheid. Proeven uit vijf eeuwen Nederlands verleden', in: M. Gijswijt-Hofstra ed., *Een schijn van verdraagzaamheid: afwijking en tolerantie in Nederland van de zestiende eeuw tot heden* (Hilversum 1989) 9-40.
- Groeneveld, S. en Jan A.F. de Jongste, 'Bestuur en beleid', in: R.C.J. van Maanen en S. Groeneveld eds., *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad. Deel 2: 1574-1795* (Leiden 2003) 55-83.
- Heijden, M.P.C. van der, 'Criminaliteit en sexe in 18e-eeuws Rotterdam. Verschillen tussen vrouwen- en mannencriminaliteit tussen 1700 en 1750', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 21, 1 (1995) 1-36.
- Heijden, M.P.C. van der, *Huwelijk in Holland. Stedelijke rechtspraak en kerkelijke tucht. 1550-1700* (2005).
- Heijden, M.P.C. van der, 'Van overspel tot publieke diensten: de vruchten van het oud stadsarchief', *Rotterdams jaarboekje* (2007) 107-122.
- Hoerder, D., 'Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650', *Contemporary Sociology* 22, 5 (1993) 700-701.
- Hohenberg, P.M. en L.H. Lees, *The making of urban Europe, 1000-1994* (1995).
- Hufton, O.H., *The poor of eighteenth-century France. 1750-1789* (1979).
- Israel, J.I., *Radicale verlichting. Hoe radicale Nederlandse denkers het gezicht van onze cultuur voorgoed veranderden* (Franeker 2001).
- Jüngen, J.A.G., 'Ubi bene, ibi patria? Immigranten en gevestigd Nederland, nu en vóór 1900', in: M. Gijswijt-Hofstra ed., *Een schijn van verdraagzaamheid: afwijking en tolerantie in Nederland van de zestiende eeuw tot heden* (Hilversum 1989) 263-285.
- Kloek, E.M., *Wie hij zij, man of wijf. Vrouwengeschiedenis en de vroegmoderne tijd: drie Leidse studies* (Hilversum 1990).
- Kuijpers, E., *Migrantenstad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17e-eeuws Amsterdam* (Hilversum 2005).
- Langhe, S. de, 'To thrive, one must wive? Subsistence strategies of single women in eighteenth- and early nineteenth-century rural Flanders', *The History of the Family* 17, 2 (2012) 199-219.
- Lees, L.H., 'The poor in England 1700-1850: an economy of makeshifts', *The Journal of Economic History* 65, 4 (2005) 1152-1153.
- Lem, A. van der, 'Tolerantie. Het gedoogbeleid in de zestiende eeuw', in: W.J. van Noort en R. Wiche eds., *Nederland als voorbeeldige natie* (2006) 27-39.
- Lucassen, J., 'The Netherlands, the Dutch, and the long-distance migration, in the late

- sixteenth to early nineteenth centuries', in: N. Canny ed., *Europeans on the move: studies on European migration, 1500-1800* (Oxford 1994) 153-191.
- Lucassen, J., 'Immigratie en bevolkingsontwikkeling. Holland, een open gewest', in: T. de Nijs en E. Beukers eds., *Geschiedenis van Holland. Deel II 1572-1795* (Hilversum 2002).
- Lucassen, J., *Immigranten in Holland 1600-1800. Een kwantitatieve benadering* (Amsterdam 2002) 26-27.
- Lucassen, L., 'Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650', *International Review Of Social History* 39 (1994) 460-463.
- Lucassen, L. en B.M.A. de Vries, 'Leiden als middelpunt van een West-Europees textiel-migratiesysteem', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 22, 2 (1996) 138-167.
- Luiten van Zanden, J. en M. Prak, 'Towards an economic interpretation of citizenship: the Dutch Republic between medieval communes and modern nation-states', *European Review of Economic History* 10 (2006) 111-145.
- Lyons, M., 'The poor of eighteenth-century France. 1750-1789', *European History Quarterly* 8 (1978) 161-163.
- Maanen, R.C.J. van, *Stadsarchief van Leiden 1574-1816* (Leiden 1986).
- Maanen, R.C.J. van, 'Revolutie en rampspoed. Leiden rond 1800', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken* 100 (2008) 181-215.
- Maes, L.Th., *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht* (Malle 1947).
- Moch, L.P., 'The European perspective: changing conditions and multiple migrations, 1750-1914', in: D. Hoerder en L.P. Moch eds., *European migrants. Global and local perspectives* (Boston 1996) 115-140.
- Moch, L.P., *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650* (second edition 2003).
- Nederveen Meerkerk, E. van, *De draad in eigen handen. Vrouwen en loonarbeiders in de Nederlandse textielnijverheid, 1581-1810* (Amsterdam 2007).
- Noordam, D.J., 'Prostitutie in Leiden in de 18^e eeuw', in: D.E.H. de Boer ed., *Leidse facetten. Tien studies over Leidse geschiedenis* (Zwolle 1982) 65-102.
- Noordam, D.J., 'Gezins- en huishoudensstructuren in het achttiende-eeuwse Leiden', in: H.A. Diederiks, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma eds., *Armoede en sociale spanning. Sociaal-historische studies over Leiden in de achttiende eeuw* (Hilversum 1985) 87-104.
- Noordam, D.J., 'Criminaliteit van vrouwen in Leiden in de 17de en 18de eeuw', *Leids Jaarboekje* 77 (1985) 36-46.
- Noordam, D.J., 'Nieuwkomers in Leiden, 1574-1795', in: J.K.S. Moes en E.T. Vlist eds., *In de nieuwe stad: nieuwkomers in Leiden, 1200-2000* (Leiden 1996) 45.
- Noordam, D.J., 'Demografische ontwikkelingen', in: R.C.J. van Maanen en S. Groenveld eds., *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad. Deel 2: 1574-1795* (Leiden 2003) 43-53.
- Noort, W.J. van en R. Wiche, 'Nederland: een voorbeeldige natie', in: W.J. van Noort en R. Wiche eds., *Nederland als voorbeeldige natie* (2006) 7-15.
- Pol, L. van de, 'Vrouwencriminaliteit in de Gouden Eeuw', *Ons Amsterdam* 34 (1982)

266-268.

- Pot, G.P.M., 'Het beleid ten aanzien van bedelaars, passanten en immigranten te Leiden, 1700-1795', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken* 79 (1987) 82-95.
- Pot, G.P.M., *Arm Leiden. Levensstandaard, bedeling en bedeeden, 1750-1854* (Hilversum 1994).
- Prak, M., 'The Dutch republic as a bourgeois society', *BMGN-LCHR* 125, 2-3 (2010) 107-139.
- Sap, J.W., 'Voor de vrije Nederlanden en de eer van God: politieke tolerantie in de zestiende eeuw', in: M. ten Hooven ed., *De lege tolerantie. Over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland* (Amsterdam 2001) 39-58.
- Schmidt, A., *Overleven na de dood. Weduwen in Leiden in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2001).
- Schmidt, A., 'Women and Guilds: Corporations and Female Labour Market Participation in Early Modern Holland', *Gender & History* 21, 1 (2009) 170-189.
- Schoemaker, R., 'Underworlds. Organized Crime in the Netherlands 1650-1800', *International Review of Social History* 40, 2 (1995) 298-300.
- Schoemaker, R., 'Male honour and the decline of public violence in eighteenth century London', *Social History* 26, 2 (2001) 190-208.
- Sluijter, R., 'Kantelpunt. Leiden rond 1700', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken* 100 (2008) 155-180.
- Spiereburg, P.C., *Judicial violence in the Dutch Republic: corporal punishment, executions and torture in Amsterdam 1650-1750* (Amsterdam 1978).
- Spiereburg, P.C., *The spectacle of suffering: executions and the evolution of repression: from a preindustrial metropolis to the European experience* (1984).
- Tielhof, M. van, 'De economische ontwikkeling van Holland. Een open economie, in voor- en tegenspoed', in: T. de Nijs en E. Beukers eds., *Geschiedenis van Holland. Deel II 1572-1795* (Hilversum 2002).
- Tjalsma, H.D., 'Een karakterisering van Leiden in 1749', in: H.A. Diederiks, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma eds., *Armoede en sociale spanning. Sociaal-historische studies over Leiden in de achttiende eeuw* (Hilversum 1985) 17-44.
- Vanbellinghem, M., 'Diefstal en heling van kleding en textiel: Antwerpen, 1775-1785', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 21, 4 (1995) 385-405.
- Vanhemelryck, F., 'Misdad en straf – recent onderzoek naar de geschiedenis der criminaliteit', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 93 (1978) 177-206.
- Verhaar, V. en F. van den Brink, 'De bemoeienis van stad en kerk met overspel in het achttiende-eeuwse Amsterdam', in: S. Faber en F. Egmond eds., *Nieuw licht op oude justitie: misdaad en straf ten tijde van de Republiek* (1989) 64-93.
- Vlis, I. van der, *Leven in armoede. Delftse bedeeden in de zeventiende eeuw* (2001).
- Vries, B.M.A. de, 'De Leidse textielnijverheid in de zeventiende en achttiende eeuw', in: J.K.S. Moes en B.M.A. de Vries eds., *Stof uit het Leidse verleden: zeven eeuwen textielnijverheid* (1991) 77-89.

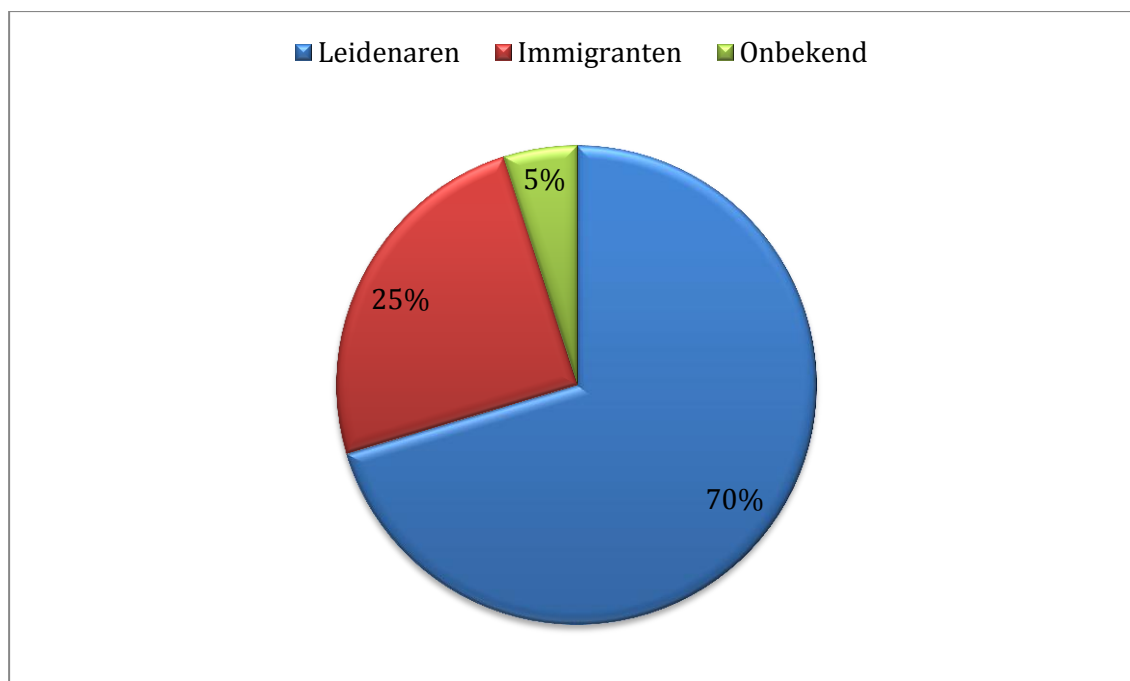
Bijlagen

Bijlage 1. Inwoners van Leiden verdeeld naar afkomst (1750, 1800)¹⁹⁸

	1750	%	1800	%
Leidenaren	27.170	71,5	22.630	73
Overige Hollandse steden	1900	5	1550	5
Hollandse platteland	2584	6,8	2170	7
Overige Republiek	2736	7,2	2170	7
Totaal binnenlandse immigranten	7220	19	5890	19
Duitsland	2014	5,3	1550	5
België/Frankrijk	1064	2,8	620	2
Groot Brittannië	190	0,5	155	0,5
Overige buitenlandse immigranten	342	0,9	155	0,5
Totaal buitenlandse immigranten	3610	9,5	2480	8
Inwoners Leiden	38.000	100	31.000	100

¹⁹⁸ Lucassen, *Immigranten in Holland*, 26-27.

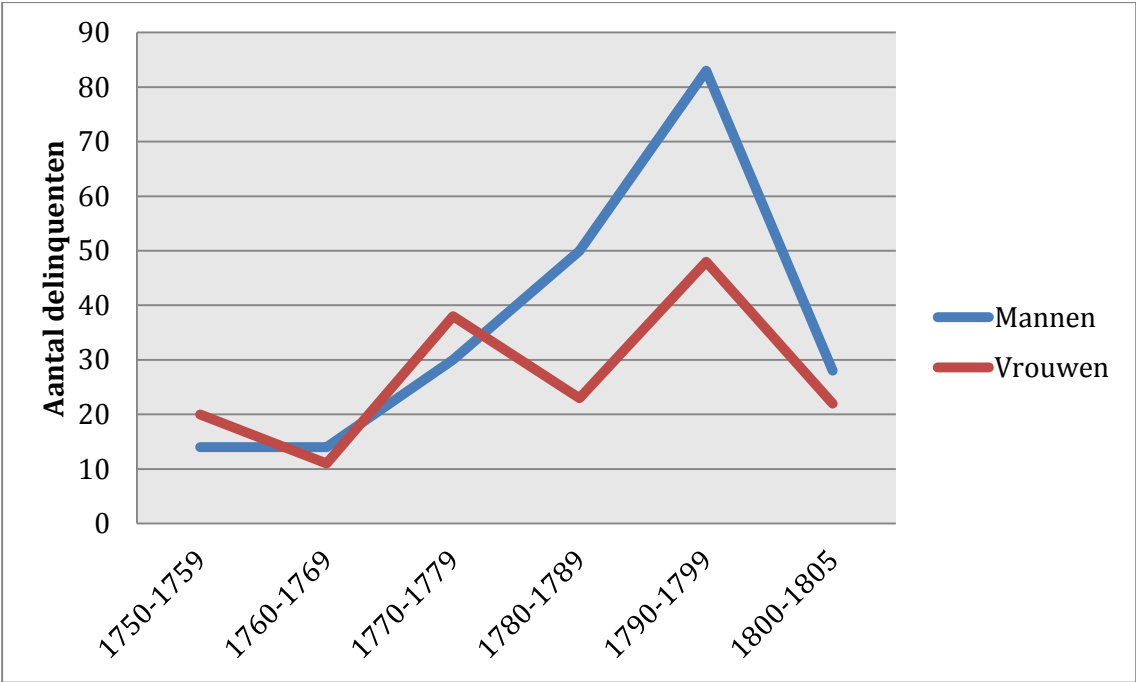
Bijlage 2. Aantal Leidenaren en immigranten in de Leidse confessie- en vonnisboeken (1750-1805)

Bijlage 3. Geboorteplaats immigranten (1750-1805)

	2) Buiten Leiden, binnen Noord-Holland en Zuid-Holland		3) Buiten Noord-Holland en Zuid-Holland, binnen Nederland		4) Buiten Nederland		Totaal
	Noord-Holland (7) (17,5%)	Amsterdam 4x	Gelderland (3) (7,5%)	Gelderland	Duitsland (4) (10%)	Hamburg	
		Hoorn		Heteren		Soets in het Marksland (Pruisen)	
		Haarlem		Graaf		Diets in het Nassauwsche Kerckharpe in 't Pruisische	
		Marken					
	Zuid-Holland (13) (32,5%)	Rijnsburg	Utrecht (3) (7,5%)	Utrecht 3x	België (2) (5%)	Luik	
		Delft 2x	Friesland (2) (5%)	Stavoren		Fleron, nabij Luik	
		Katwijk aan den Rhijn		Leeuwarden	Zuid-Afrika (1) (2,5%)	Kaap de Goede Hoop	
		Gorinchem	Limburg (2) (5%)	Valkenburg	Luxemburg (1) (2,5%)	Luxemburg	
		Rotterdam 3x	Brabant (1) (2,5%)	Limburg			
		Zoeterwoude		Den Bosch			
		Rijswijk	Zeeland (1) (2,5%)	Zierikzee			
		Ouderkerk aan den IJssel					
		Oegstgeest					
Den Haag							
Totaal	20	12		8	40		
%	50%	30%		20%	100%		

Bijlage 4. Man-vrouw verhouding (1750-1805)

Bijlage 5a. Huidige woonplaats van Leidse en niet-Leidse delinquenten binnen Leiden

Straatnaam zoals in bron vermeld	Huidige straatnaam (a.h.v. literatuur Driessen*) ¹⁹⁹
Achter Gracht* (nabij Rhijnsburgsche poort)	= Dolhuissteeg*
Armen kindershuis	? ²⁰⁰
Bakkersteeg (bij de Vliet*)	Bakkersteeg (bij de Kaiserstraat*)
Barbersteeg	Barbarasteeg?
Beestenmarkt*	Beestenmarkt (of Janvossensteeg*)
Beschuitweg	Beschuitsteeg?
Binnenvestgracht, op de Hogewoerd	Hogewoerd
<i>Blauwesteeg*</i>	= (nabij) Kaiserstraat*
<i>Calatijnse steeg</i> , nabij waterpoort	?
<i>Cingelstraat</i>	?
<i>Claresteeg</i>	Clarensteeg
De kamp*	= Caeciliastraat*
De kamp*	= Caeciliastraat*
De kamp*	= Caeciliastraat*
Doelensteeg	Doelensteeg
Donkersteeg	Donkersteeg
Donkersteeg	Donkersteeg
Driehoepelsteeg*	= Paterstraatje*
Engelstraat	?
Galgewater	Galgewater
Galgewater	Galgewater
<i>Gersteeg</i>	Gerststeeg? (Gerststraat?* = Gortestraat)
Gevelgracht	?
Groen <i>Hazegracht</i>	Groenhazengracht
Haarlemstraat	Haarlemmerstraat?
Haarlemstraat	Haarlemmerstraat?
Heeregracht	Herengracht
Hogewoerd	Hogewoerd
Hooglandse Kerksteeg	Hooglandse Kerksteeg
't Klooster	't Klooster
't Klooster	't Klooster
Korte Lange Gracht* (bij de Scheistraat)	= Lammermarkt*

¹⁹⁹ G.L. Driessen, Leidsche straatnamen: historisch toegelicht. Met een lijst van "verdwenen" straatnamen (Leiden 1929); G.L. Driessen, *Verdwenen Leidse straatnamen: lijst van straten, stegen en grachten, die thans niet meer bestaan, of wier namen zijn gewijzigd* (Leiden 1951).

²⁰⁰ Van sommige vroegmoderne straatnamen is niet te achterhalen waar zij gelegen zijn (geweest). Deze straatnamen zijn dan ook niet in figuur 6 verwerkt.

Kruisstraat	Kruisstraat
Lange Brugge (omtrent de diefsteeg)	Langebrug
Langebrug	Langebrug
Langebrug	Langebrug
Lange gracht	Langegracht
Lange gracht (Aardappelenmarkt)	Langegracht
Lange Langegracht* (in de Kloppoort)	Langegracht*
Varkenssteeg (Langegracht)	Langegracht
Langestraat	Langestraat
<i>Leegewerfsteeg</i>	Legewerfsteeg
Levendaal	Levendaal
Levendaal	Levendaal
<i>Loijerstraat*</i>	= Zijlstraat*
<i>Lugelstraat</i>	?
Marensdorps Achtergracht*	= Van der Werffstraat*
Middelweg	Middelweg
Middelweg	Middelweg
Nieuwe Rijn (bij de Bostelbrug)	Nieuwe Rijn
Oranjegracht	Oranjegracht
Oude vest	Oude vest
Oude vest	Oude vest
Oude vest	Oude vest
Paradijssteeg	Paradijssteeg
Paradijssteeg	Paradijssteeg
<i>Pelle broergracht</i>	Broertjesgracht?* = Kaiserstraat
Pieterskerkplein	Pieterskerkplein
Pieterskerkplein	Pieterskerkplein
Pieterskerkstraat	Pieterskerkstraat
<i>Pronssteeg</i>	Prinsensteeg?* = Marktsteeg
<i>Rosepoort, Uiterstegracht</i>	Uiterstegracht
<i>Rosepoort, Uiterstegracht</i>	Uiterstegracht
<i>Scheijstraat</i>	Lange Scheistraat?
Sliksteeg	Sliksteeg
Sint Jorissteeg	Sint Jorissteeg
Steenhouwerspoort op de Voldersgracht*	= Langebrug en Gedempte Volmolengracht*
Steenstraat	Steenstraat
Tussen de Vliet* en de Koepoortsgracht	= Tussen de Kaiserstraat* en de Koepoortsbrug?
Uiterstegracht	Uiterstegracht
Uiterstegracht	Uiterstegracht
Utrechtse Veer	Utrechtse Veer

<i>Valkesteeg</i>	Valkensteeg
<i>Verwerstraat</i>	Ververstraat
<i>Verwerstraat</i>	Ververstraat
<i>Verwerstraat</i>	Ververstraat
<i>Vestestraat</i>	Vestestraat
<i>Vleizerstraat</i>	?
Vliet*	= Kaiserstraat*
Vliet*	= Kaiserstraat*
Vliet*	= Kaiserstraat*
<i>Vrouwesteeg</i>	Vrouwensteeg
Waardgracht	Waardgracht
Zonneveldsteeg	Zonneveldstraat?
<i>Zwaanepoort, Varkenmarkt</i>	Oude Varkenmarkt?
Zwarte Varkensteeg	?

Bijlage 5b. Huidige woonplaats van Leidse en niet-Leidse delinquenten buiten Leiden

Stad	Aantal delinquenten
Amsterdam	5
Brussel	1
Delft	1
Den haag	1
Gouda	1
Haarlem	1
Luik	2
Maastricht	1
Rotterdam	2
Zierikzee	1

Bijlage 6a. Beroepen van Leidenaren (1750-1805)

	Textielindustrie		Huishoudelijk werk		Overige		Werkloos		
	Spinster: 44x		Schoonmaakster / huishoudster: 4x		Verkopen van groentes: 2x				
	Dubbelaarster: 8x		Werkster / werkmeid: 3x		Prostituee: 1x				
	Naaister: 18x		Dienstmeid / dienstmaagd: 10x		Uit werken gaan: 3x				
	Breister: 3x		-		Verkoopster: 1x				
	Pluister: 1x		-		Uitdraagster: 1x				
	Mutsenmaakster: 1x		-		Huisbewaakster: 1x				
	Riemenmaakster: 1x		-		Kraambewaakster: 1x				
	Totaal	%	Totaal	%	Totaal	%	Totaal	%	
Totaal	76	72,4	17	16,2	10	9,5	2	1,9	105

Bijlage 6b. Beroepen van immigranten (1750-1805)

Geboren buiten Leiden, binnen Noord-Holland en Zuid-Holland									
	Textielindustrie		Huishoudelijk werk		Overige		Werkloos		
	Spinster: 4x		Schoonmaakster: 1x		Uit werken gaan: 1x		-		
	Naaister: 5x		Werkster / werkmeid: 1x		-		-		
	Korsetten maakster: 1x		Dienstmeid / dienstmaagd: 4x		-		-		
	Totaal	%	Totaal	%	Totaal	%	Totaal	%	
Totaal	10	58,8	6	35,3	1	5,9	-	-	17
Geboren buiten Noord-Holland en Zuid-Holland, binnen Nederland									
	Textielindustrie		Huishoudelijk werk		Overige		Werkloos		
	Naaister: 2x		Dienstmeid / dienstmaagd: 2x		Huisbewaakster: 1x		-		
	Breister: 2x		Schoonmaakster: 1x		-		-		
	Borduurster: 1x		-		-		-		
	Totaal	%	Totaal	%	Totaal	%	Totaal	%	
Totaal	5	55,6	3	33,3	1	11,1	-	-	9
Geboren buiten Nederland									
	Textielindustrie		Huishoudelijk werk		Overige		Werkloos		
	Naaister: 2x		Keukenmeid: 1x		Kleine koopman: 1x		-		
	-		Dienstmeid / dienstmaagd: 2x		Koorddanseres: 1x		-		
	Totaal	%	Totaal	%	Totaal	%	Totaal	%	
Totaal	2	28,6	3	42,9	2	28,6	-	-	7

Bijlage 7. Gemiddelde leeftijd vrouwelijke delinquenten (1750-1805)

	1750-1759	1760-1769	1770-1779	1780-1789	1790-1799	1800-1805	Gemiddelde 1750-1805
Leidenaren	34,9	32,7	36,2	35,5	31,4	35,9	34,1
Immigranten	40,0	30,7	28,9	30,2	29,3	36,3	32,7

Bijlage 8. Vormen van criminaliteit

1. Vermogensdelicten	1a. Inbraak** 1b. Poging tot inbraak 1c. Diefstal** (bijvoorbeeld uit winkel of woning van werkgever) 1d. Heling** 1e. Afpersing 1f. Oplichting / fraude 1g. Plundering 1h. Beroving* (van een persoon) 1i. Hulp bieden bij of aansporen tot inbraak, diefstal of beroving	** A: kleding, stoffen, garen, beddengoed e.d. B: voedsel, keukengerei C: geld D: goud, zilver, sieraden E: turf, lood, hout e.d.
2. Zedendelicten	2a. Overspel 1: geslachtsgemeenschap terwijl de delinquent gehuwd is 2b. Overspel 2: geslachtsgemeenschap met een gehuwde man 2c. Poging tot overspel 2d. Verkrachting 2e. Concubinage 2f. Prostitutie / hoererij 2g. Verlenen van ruimte aan prostituees 2h. Het leiden van een ontuchtig, ergerlijk en/of onkuis leven (voorbeeld: vele seksuele contacten hebben zonder daar geld aan te verdienen) 2i. Het aanmoedigen van mensen om een ontuchtig leven te leiden 2j. Bigamie 2k. Incest	
3. Misdrijven tegen de overheid	3a. Mishandelen van een persoon in dienst van de staat 3b. Uitschelden van een persoon in dienst van de staat 3c. Ongehoorzaamheid tegenover een persoon in dienst van de staat (voorbeeld: het niet aannemen van orders) 3d. Schending van verbanning 3e. Bedelarij 3f. Openbare dronkenschap 3g. Straatgeweld 3h. Een valse belofte afleggen (voorbeeld: een valse getuige afleggen bij een huwelijk) 3i. Seksuele handelingen verrichten met een gevangene in Gravensteen 3j. Verstoring van de openbare rust 3k. Overtreding van de drankvergunning 3l. Ontsnappen uit Gravensteen of poging daartoe 3m. Anderen hulp bieden bij het ontsnappen uit Gravensteen	
4. Misdrijven tegen een persoon	4a. Mishandelen 4b. Uitschelden 4c. Met een mes steken of het proberen te steken met een mes 4d. Huiselijk geweld 4e. Een persoon aanvallen (lichamelijk contact) 4f. Een persoon bedreigen (geen lichamelijk contact) 4g. Moord 4h. Poging tot moord 4i. Zelfmoord 4j. Infanticide	
5. Overige	5a. Kwakzalverij 5b. Waarzeggerij 5c. Meineed 5d. Hoofd / lid van een criminele bende 5e. Verstoring van de openbare rust door het verspreiden van prinsgezinde ideeën en door het ingaan tegen het patriottische bestel	

Bijlage 9. Vormen van straf

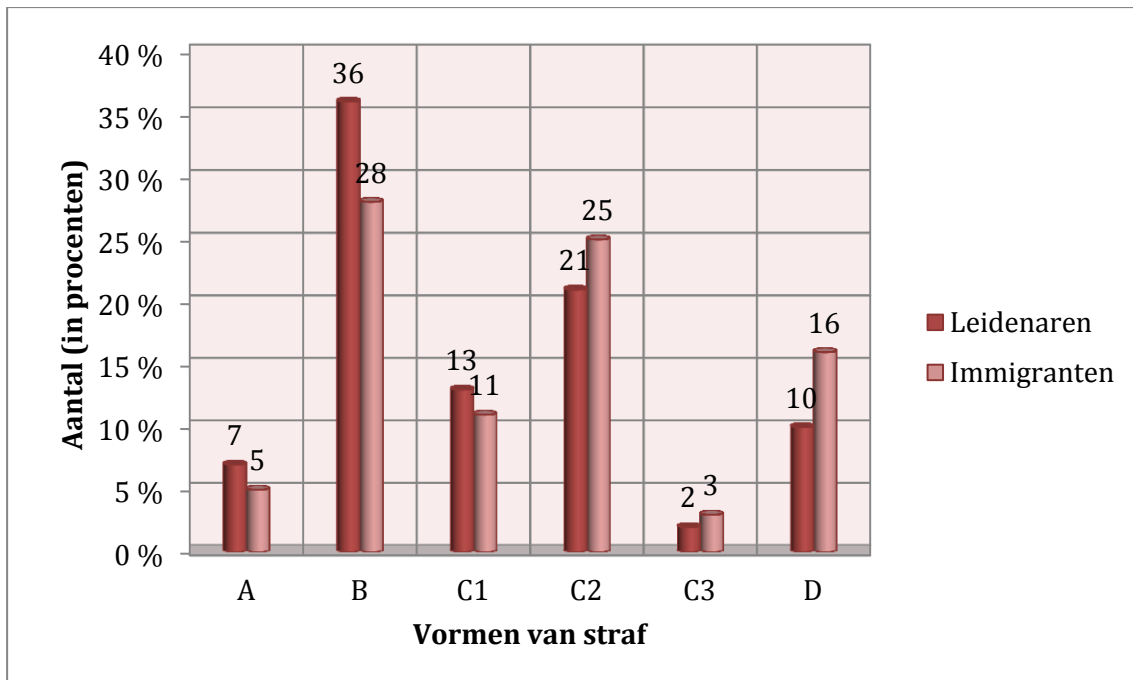
A	Hechtenis ('water en brood' in Gravensteen)	Vrijheidsstraffen ²⁰¹
B	Werken in een tuchthuis, werkhuis of op Gravensteen	
C1	Verbannen uit Leiden, Rijnland, Haag en/of Haag-Ambagt	
C2	Verbannen uit Holland en West-Friesland (een enkeling ook uit Utrecht en/of Zeeland)	
C3	Verlenging van zijn/haar ban	
D	Geselen (zowel op het publiek schavot, als binnenshuis)	Lijfstraffen
E	Blootstelling A: de delinquent moet met roeden om haar nek op het publiek schavot staan; de delinquent moet met een touw om haar nek op het publiek schavot staan; de delinquent moet met een blote nek en schouders voorover buigen, terwijl de beul met een zwaard boven haar nek 'snij' bewegingen maakt. ²⁰²	
F	Blootstelling B: de delinquent wordt blootgesteld aan een object dat overeenkomt met het misdrijf die zij heeft gepleegd (voorbeeld: een mes wordt bij een delinquent opgehangen wanneer zij iemand heeft neergestoken); de delinquent krijgt een brief of bordje om de nek gehangen waarop het misdrijf beschreven staat. ²⁰³	
G	Gebrandmerkt; verbrand door een brandend zwaard	
H	Het afsnijden van lichaamsdelen	
I	Onthoofding; ophanging; volledige verbranding; verdrinking	
J	Verwonding door een zwaard, terwijl de delinquent op het publiek schavot staat	
K	Geldboete	Geldboetes
L	De delinquent wordt de stad uitgeleid (eventueel met roeden om de nek van de delinquent gebonden)	Overige straffen

²⁰¹ Dit onderscheid in verschillende overkoepelende vormen van straf is overgenomen uit: Faber, *Strafrechtspleging*, 37-38.

²⁰² Spierenburg, *Judicial violence*, 74-75.

²⁰³ *Ibidem*.

Bijlage 10a. Vormen van straf onder Leidenaren en immigranten deel 1 (1750-1805)

Bijlage 10b. Vormen van straf onder Leidenaren en immigranten deel 2 (1750-1805)

